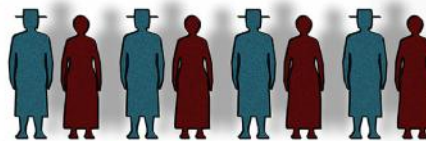
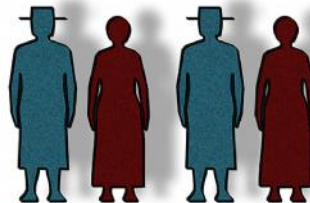
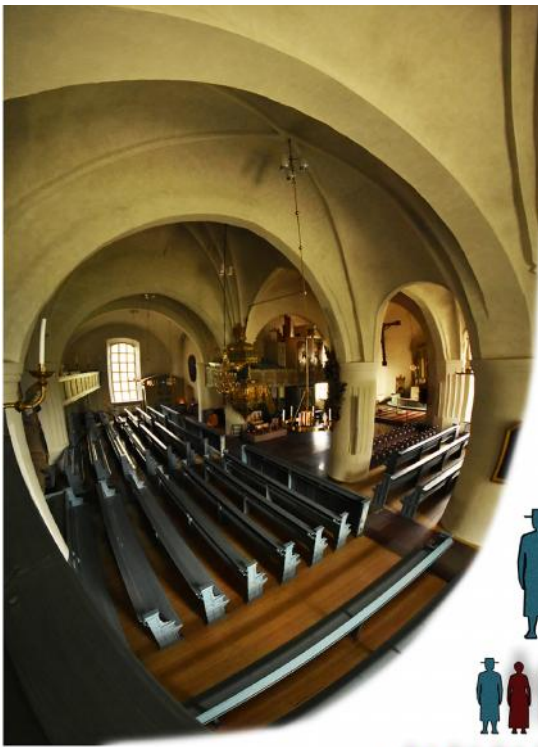

DALARNA FÖRR

Om befolkningsökning, fäbodar och kyrkor
i övre Dalarna för riktigt länge sedan

Lars Bägerfeldt

Innehåll

BEFOLKNINGSÖKNING	3
Konsekvenser	3
Källor	6
Befolkningstal åren 1539-1850	9
Allehanda lokala gränser mellan folk	23
FÄBODAR OCH HEMMANSKLYVNINGAR	27
Hemmansklyvningar	27
Fäbodas	29
FORNLÄMNINGAR, ORTNAMN OCH KYRKOR	34
Fornlämningar	34
Ortnamn	37
Gårdsnamn	40
Kyrkor	49
GENETISK HÄRKOMST	61
Härkomst	61
Tolkningsförslag	65
SAMMANFATTANDE TANKAR	66
APPENDIX	67
Orientering av medeltida kyrkor	67
Påståenden i Sverre Sigurdssons saga	73
Digerdödens bakteriella orsak	76
Antalet hushåll i Siljansbygden	79
En släkt från Rättvik	89

Befolkningsökning

Konsekvenser

Denna studie omfattar övre Dalarna, det vill säga bygderna längs Väster- och Österdalälven samt Siljansbygden. Eller omvänt, Dalarna med undantag av den sydöstra delen där det finns stora malmfyndigheter och många städer.

Centralt för denna studie är mitt försök till en befolkningsberäkning för tiden innan tillkomsten av Tabellverket år 1749. Detta har skett för att få en förståelse för befolkningsmängden, vilket är nödvändigt ifall man försöker dra ut konsekvenserna av detta när nedanstående frågor besvaras.

- Vad blir konsekvensen för **fäbodarnas** tillkomst och utveckling när befolkningsökningen klarlagts?
- Vad blir konsekvensen för **kyrkornas** tillkomst och utveckling när befolkningsökningen klarlagts?

Som så ofta när det gäller frågor om vår historia får man inte alltid fram konkreta fakta, utan snarare ett underlag för att göra en rimlig bedömning. Vissa forskare har en tendens att helt avfärda teorier ifall det inte finns 100%-iga faktauppgifter, såsom att det fanns kungar i Sverige före Olof Skötkonung, eller att det inte fanns fäbodan i Sverige före 1540-talet. Forskare som är raka motsatsen gentemot detta förekommer också, vilka tycks sakna källkritik och utläser att möjligt orimligt ur ett bristande källmaterial. Därför borde det optimala vara att klarlägga grunderna till alla bedömningar, så att efterkommande forskare kan göra såväl korrigeringar som kompletteringar.

Allmänt

Övre Dalarna hade en befolkningsökning som i första hand orsakades av en naturlig ökning av den befintliga befolkningen och inte genom en stor inflyttning, åtminstone rörande perioden från 1500-talet och framåt. Det finns inget som antyder att det var någon skillnad vad gäller ökningen under yngre medeltid och tiden efter digerdöden. För äldre medeltid däremot kan man bara gissa att det var likadant, eftersom främst antalet kyrkor antyder hur många hushåll som bör ha funnits i bygderna. På så vis får man en indikation som anger hur stor ökningen var innan man når fram till mer informationsrika tidsperioder. Om detta antagande är riktigt skedde den primära inflyttningen och etableringen av jordbruk under äldre järnåldern. I Jämtland tycks det ha skett runt 200-talet och det är inte orimligt att denna tidsangivelse även gäller för Dalarna, men det kan knappast ha skett tidigare.

För södra Sverige kan man generellt sett dra slutsatsen att digerdödens och de efterföljande pesternas negativa effekter på befolkningen, från år 1350 och drygt 150 år framåt, medförde att det dröjde till 1550-talet innan befolknings-

mängden återställts. Då först började man dela hemman och anlägga nya gårdar på nytt. Detta skulle sedan fortsätta ända fram till slutet av 1800-talet när industrialiseringen förändrade livsvillkoren för folk på landsbygden. Den senmedeltida befolkningsminskning hade troligen en motsvarighet i mitten av 500-talet när den justinianska pesten spreds i Europa.

Denna likhet mellan de båda pestperioderna är viktigt för att bättre förstå kommunikation och kontakter före och efter kristendomens införande, eftersom detta antyder att det inte främst var genom kyrkobesöken som pesten spreds utan genom alla övriga möten som förekom människor emellan, såsom ting, marknad och vanliga vardagliga kontakter.

Naturlig befolkningsökning och dess förändringsfaktor

Födslar före ingångna äktenskap var tämligen ovanliga förr i tiden, och sedan fick många familjer barn någorlunda regelbundet under en stor del av sitt återstående liv. Den ökningen har således varit i det närmaste konstant, såvida inget särskilt har inträffat.

Vanliga orsaker till en direkt eller indirekt minskning av barnafödandet under kortare perioder är exempelvis sjukdomar, krig, missväxt och olyckor, liksom familjeplanering som infördes i samhället runt början av 1900-talet. Omvänt skulle man kunna tänka sig ett ökat barnafödande från 1700-talets slut när livslängden långsamt började öka, men i gengäld kom också giftas åldern att öka liksom andelen personer som aldrig gifte sig. Dessutom plågades 1700-talet av många svåra barnsjukdomar och 1800-talet av kolera, vilket sammantaget tar bort en sådan teoretisk ökning.

Ytterligare två faktorer som påverkat befolkningens storlek är migration, såsom de finska bosättningarna i nuvarande Sverige under främst 1600-talet och den successivt ökade utflyttningen från landsbygden till bruksorter, städer och till Nordamerika, vilken ökade väldigt kraftigt från 1860-talet men som i regel var närmast försumbar innan dess.

Det innebär att man fram till 1850-tal kan tala om en naturlig folkökning som inte påverkades av andra egenskaper av betydelse än giftasålder och sjukdomar.

Bygder vars befolkning levte under tämligen ostörda och naturliga förhållanden tycks ha ökat med närmare det dubbla vart 100:e år. Detta märks i exempelvis socknarna Ore och Rättvik samt under perioden från 1500-talets mitt och till början av 1800-talet. En sådan fördubbling innebär att förändringsfaktorn per sekel är 2, det vill säga att befolkningsstorleken multipliceras med två för varje period om 100 år.

Innan Svea rikes lag utkom år 1734 var den genomsnittliga giftasåldern något lägre än vad den blev därefter. Under medeltid och i vissa bygder långt in på 1600-talet var den runt 15 års ålder, vilket också var "myndighetsåldern" när man räknades som vuxen, vilket gällde för både män och kvinnor. Denna åldersgräns har höjts och sänkts flera gånger sedan dess.

Fram till 1800-talets mitt kan man anta att varje familj fick 7 barn i genomsnitt och att fyra av dem dog före giftasålder. När de tre barnen bildade egna familjer ökade antalet familjer således med 1,5 (eftersom de tre barnen utgjorde hälften av de 3 nya familjerna). Vid nästa generation var ökningen 2,25 ($1,5 \times 1,5$) och

hos generationerna därefter blev ökningen 3,375 respektive 5,06 gentemot startvärdet. Det sistnämnda gäller om man tänker sig att det var 4 generationer i genomsnitt per sekel, det vill säga att föräldrarnas genomsnittliga ålder vid barnens födsel var 25 år. Om man istället söker efter värden som ger 4 gångers ökning, får man det exempelvis vid i genomsnitt 2,83 barn istället för 3 (alltså med 1,415 som potensens bas och exponenten 4), men också ifall man höjer föräldrarnas genomsnittliga ålder vid barnafödandet till 29¼ år. Ifall man granskar dessa båda förslag är det betydligt mer troligt att den första kan vara en viktig bidragande orsak till ökningen om 4 i Ore och Rättvik, men inte den andra. Perioder med pest eller andra svåra sjukdomar samt missväxt etc medförde sannolikt att det inte var runt 3 barn av 7 som gifte sig utan kanske snarare 2 av 5, vilket skulle innebära att befolkningen inte ökade alls.

Detta teoretiska resonemang får avslutas med ett antagande att befolkningen *som allra mest* kunde fyrubblas efter 100 år, men att den periodvis också kunde förbli oförändrad samt i sällsynta fall minska snabbt och kraftigt. Däremot kunde den bara öka snabbare ifall det skedde en inflyttning.

En fördubbling (förändringsfaktorn 2) av befolkningen på 100 år har förändringsfaktorn 1,4141 per 50-års intervall samt 1,07178 per årtionde. Ifall man istället räknar bakåt i tiden är förändringsfaktorn 0,5 respektive 0,71716 samt 0,93303 för de tre valda tidsperioderna. I räkneexemplen nedan används även 180 år som avser tidsperioden 1571-1750. Här är förändringsfaktorn 3,482 alternativt 0,2872 när man räknar bakåt i tiden.

År	Dalarnas befolkning	Förändringsfaktor
1571	28000	
1750	96700	1571-1750: 3,45 (jfr faktor 3,482 som ger: 97496)
1800	122600	1750-1800: 1,27
1850	151500	1800-1850: 1,24
1900	217700	1850-1900: 1,44

År	Sveriges befolkning	Förändringsfaktor
1570	639 000	
1650	1 101 000	1,72 (1,74 motsvarar en fördubbling per sekel)
1700	1 368 000	1,24
1750	1 773 000	1,30
1800	2 352 000	1,33
1850	3 462 000	1,47
1900	5 117 000	1,48

Qvan: Dalarnas befolkning år 1571-1900 med en tämligen konstant ökning som motsvarade en fördubbling vart 100:e år, vilken gällde fram till 1750. Därefter avtog den något fram till 1850 för att sedan gå tillbaka till den tidigare ökningstakten. År 1571 var befolkningen 28319 enligt Lennart Palms teoretiska beräkningar (2000).

Nedan: Folkmängden år 1570-1900 inom Sveriges nuvarande gränser enligt Wikipedia vars uppgifter stämmer väl med Lennart Palms beräkningar (2000). Här används även en period på 80 år (1570-1650)

Orsaken till den låga befolkningsökningen under perioden 1750-1850 kan delvis bero på de svåra missväxtåren på 1770-talet samt de dödliga barnsjukdomarna och koleran. Den generella förändringen i Dalarna gäller inte alltid lokalt. Ibland är den större, ibland betydligt lägre.

Källor

Tabellverket

År 1749 infördes Tabellverket som hade till uppgift att hålla räkningen på befolkningen. För tidsperioden innan dess kan man antingen räkna samman alla de namngivna personerna i husförhörlängderna vilka ofta finns från slutet av 1600-talet, eller utgå från ett genomsnitt att det alltid brukar vara ganska exakt 5 personer per hushåll, från sen medeltid och fram till mitten eller möjligen slutet av 1800-talet. Dalarna och vissa andra landsdelar har dock uppvisat ett genomsnitt runt 6 personer per hushåll emellanåt. En sådan omräkningsfaktor har använts nedan för att kunna jämföra skattelängder fram till 1700-talet med Tabellverkets sammanställningar. Tabellverkets digitala uppgifter på Internet, som utgetts av Umeå universitet (<http://rystad.ddb.umu.se:8080/Tabellverket/Tabverk>) är inte kompletta, utan här saknas en del uppgifter för exempelvis Mora, Ore och halva Västerdalälven för de berörda åren nedan.

Fornlämningar och kyrkor

Antalet forntida gravar, som uteslutande utgörs av järnåldersgravar, är få och anger endast ett oanvändbart minimivärde för befolkningens storlek. Om man dock tar hänsyn till beräkningar från exempelvis Västergötland som antyder att högst var 7 person gravlades i en nu synlig och känd grav, blir dessa uppgifter mer användbara.

På samma sätt indikerar en sockenkyrka att det fanns ett visst antal personer i bygden som kyrkan och dess präst skulle ombesörja vad gällde religiösa behov som högmässa, dop och begravning. Kyrklig vigsel var dock inte något tvingande i samband med bröllop förrän i 1734 års lag, utan sågs främst som ett juridiskt avtal mellan två familjer. Det fanns ett slags minimalt för byggandet av en kyrka och även ett maximalt antal, varefter socknen delades om det skedde efter kyrkan byggts. I Västergötlands fullåkersbygder kan man notera att de byar som har kyrkor omfattade minst 7 hela gårdar i början av 1500-talet. Den övre gränsen är dock fjärran därifrån och ett första steg för att möta en befolkningsökning var vanligen att kyrkan byggdes ut en eller flera gånger.

Dalalagen

Enligt Dalalagen från 1300-talet var Dalarna ett eget hund som var indelat i tredingar. Två av dem omfattade troligen bygderna runt Hedemora-Husby samt Tuna, medan den tredje bör ha varit Övre Dalarna. Ett hund skulle kunna ställa upp med 120 krigare och 4 skepp, åtminstone i landskapen runt Mälaren, men hur många hemman som detta omfattade är okänt. Grovt räknat bör det dock ha motsvarat minst 2000 personer, eller 400 hemman, vilket blir runt 133 per tredjedel av hundet ifall de var jämnstora. Om man tar hänsyn till att det snarare bodde 6 personer per hemman i Dalarna, att jämföra med 5 personer per gård i Västergötland runt 1600-talet, blir det runt 335 hemman som allra minst, eller omkring 110 per tredjedel i genomsnitt. Dessa hypotetiska befolkningstal

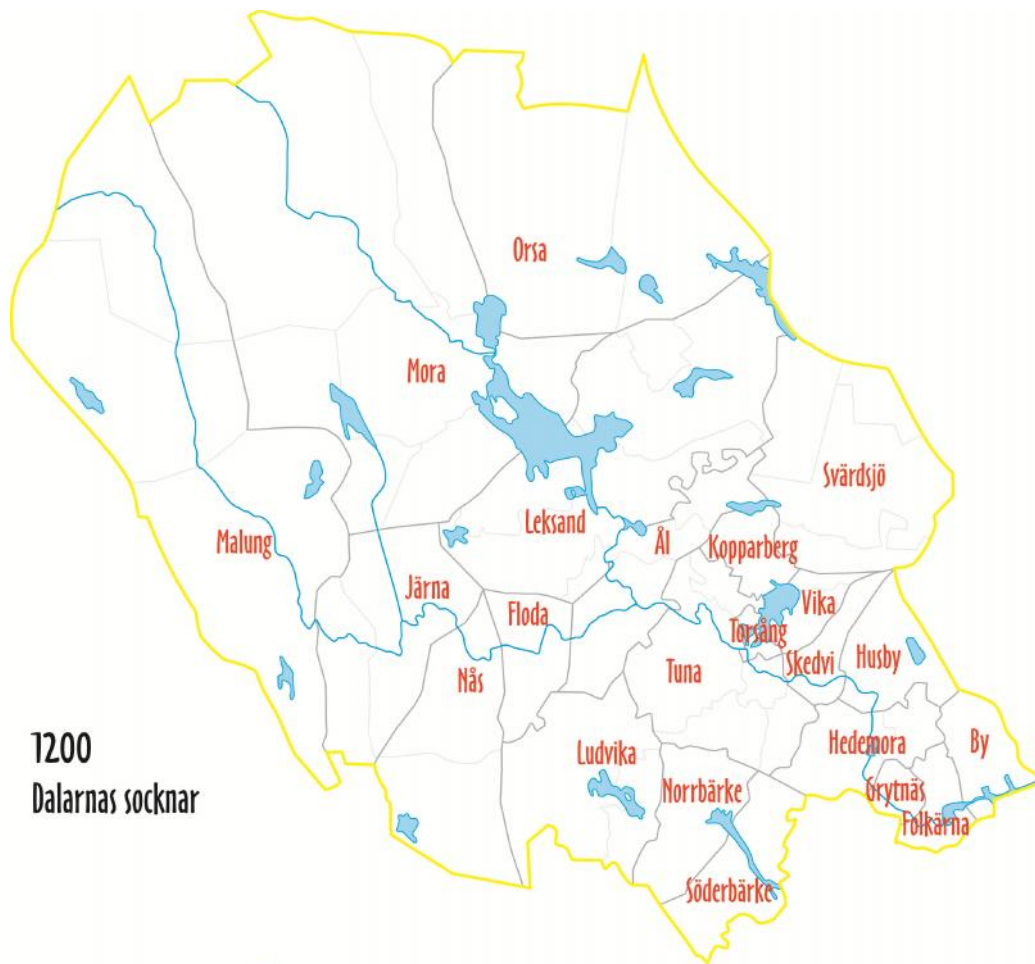
gäller dock långt före 1300-talet. Indelningen av hund kan mycket väl vara upp mot 2000 år gammal eller mer, även om de flesta forskarna tänker sig att den kända formen av hund-organisationen är från järnålderns slut, alltså från tiden omkring år 1000, eftersom den var stadd i förändring runt 1250-1270 när den avvecklades och lades ner. Frågan kommer att behandlas ned ifall det är rimligt att tänka sig att övre Dalarna hade en befolkning på 100-150 hemman vid övergången till medeltiden och kristnandet.

Skattelängder

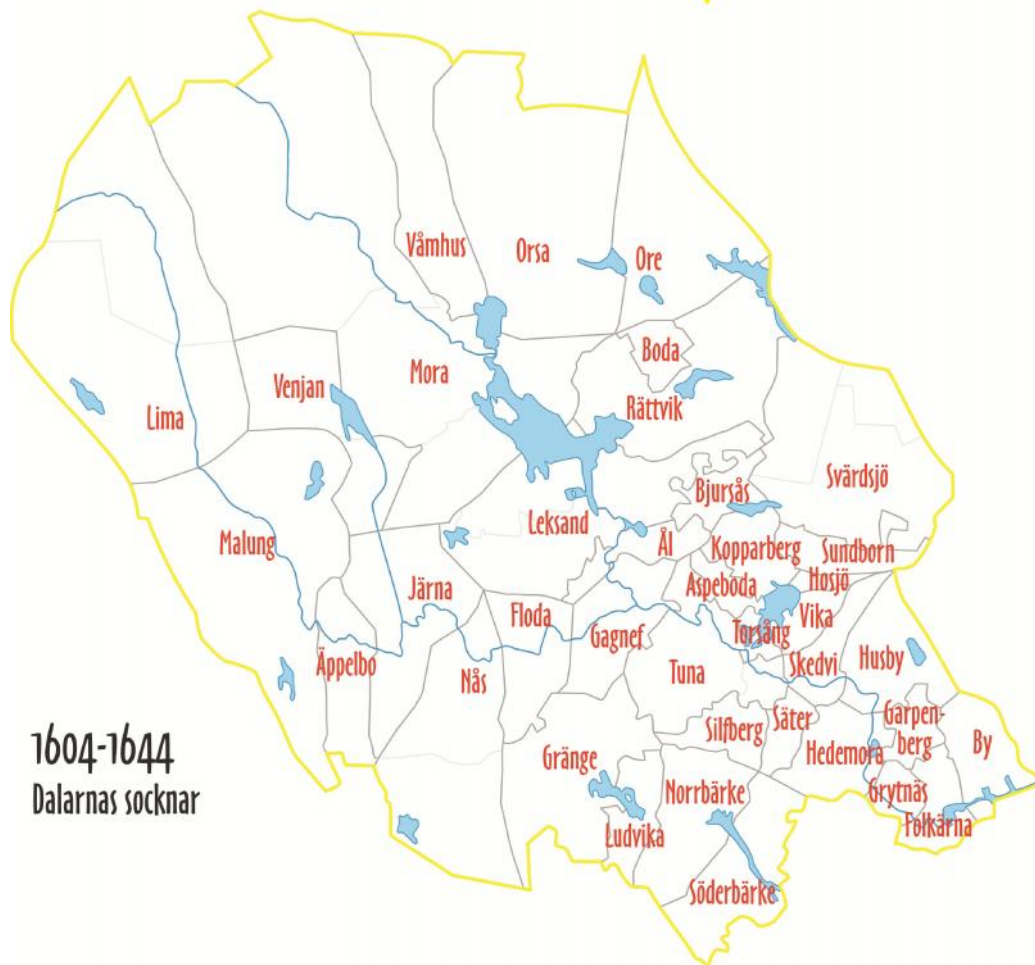
De äldsta skattelängdernas uppgifter om antalet hemman och dess relativa storlek, alltså skattekraft, är i hög grad jämförbara inbördes. Främst gäller det jordböckerna under 1500-talet och fram till början av 1630-talet, vilka ingår i landskapshandlingarna, varefter samtliga uppgifter av detta slag permanentades och som fram till 1903, när jordskatterna avskaffades, aldrig blev uppdaterade. De allra äldsta åren tycks dock ha upprättats efter medeltida principer, så detta är troligen orsaken till den relativt stora ökningen av antalet hushåll i början av 1540-talet när skatteskrivningen i Dalarna tycks ha blivit anpassad till resten av landet. År 1546 anges också ett mindre antal nybyggare, vilket visar att bygderna återhämtat sig efter digerdöden och efterföljande händelser som motverkat en naturlig befolkningsökning.

I landskapshandlingarna finns också strödda extraskatter samt tiondelängder som redovisar hushållens antal och avkastning från åkrarna. Tillsammans med boskapsredovisningen i Älvsborgs lösen 1571, får man en inblick i bygdernas ekonomi och årliga avkastning, och därmed indirekt i befolkningens storlek.

Mantalslängderna från 1642 och framåt är upprättade på ett mycket likartat sätt, där antalet kolumner hur befolkningen indelades i skilda grupper ökade i ett tidigt skede, men därefter skedde bara några få och smärre förändringar. Förutom strödda år när liknande skattelängder upprättades kan Älvsborgs lösen 1613 (1613-1618) användas för att få en god bild av antalet skattepliktiga personer i bygderna.

1200
Dalarnas socknar

1604-1644
Dalarnas socknar

Socknarna i Dalarna. Försök till rekonstruktion år 1200 samt början av 1600-talet.

Befolkningstal åren 1539-1850

Förändringsfaktorn för perioden 1539-1580

Om man utgår från en fördubbling av befolkningen per sekel så ger det förändringsfaktorn 1,07178 per årtionde samt 1,006956 per år, alltså 1,248355 för åren 1539-1571. Under den här perioden finns dock ett ovanligt lågt antal taxerade inledningsvis i vissa områden, vars kraftiga ökning efter några år snarare är resultatet av en uppdatering och justering hos kronans skattefogdar än att dessa områden hade ett ovanligt högt antal nybyggare just då. Av det skälet kan det förefalla bättre att studera förändringen under 25-års perioden 1546-1571, vilket ger en förändringsfaktor på 1,189224, eller 34-års perioden 1546-1580 med förändringsfaktorn 1,265782.

Gränsjusteringar mellan socknar och avvikelser i antalet hushåll

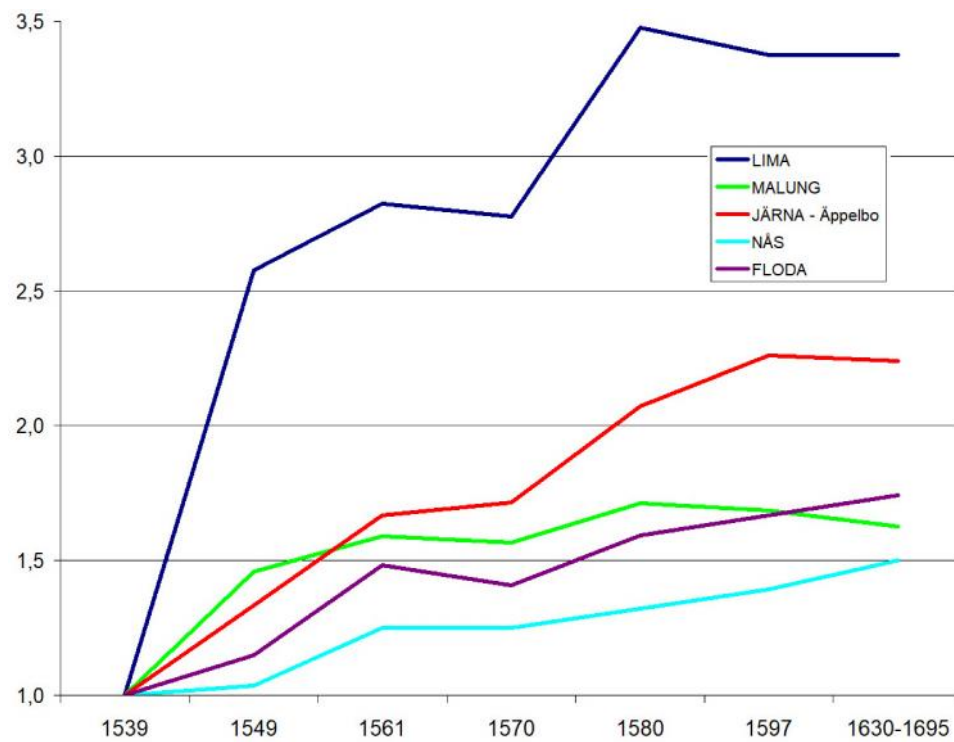
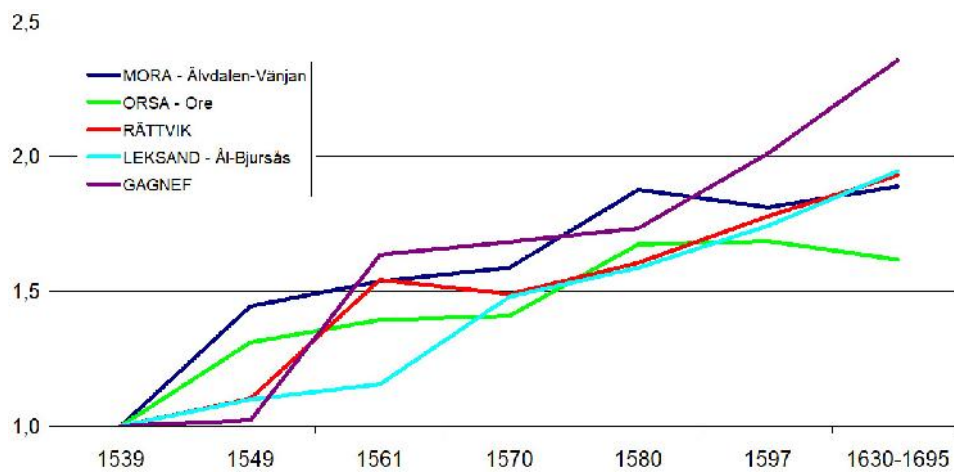
Eventuella gränsjusteringar mellan socknarna är inte reglerade i nedanstående tabeller och diagram, utan dessa anger antalet hushåll och personer som gällde för de berörda beskattningsåren. I ett flertal jordeböcker stämmer inte antalet hushåll med den summa som ofta är utskriven på slutet, vilket troligen beror på att det intill vissa hushåll finns två eller flera namn i skattelängderna, men bara en enda gemensam skatteuppgift. Möjligen har dessa hushåll redan blivit räknade som två eller flera och på så vis gett upphov till avvikelser, ty slutsumman är alltid högre än mina egna sammanräkningar i de fall som de är olika.

Befolkningsökningen under 1500-talet kontra åren 1750-1850

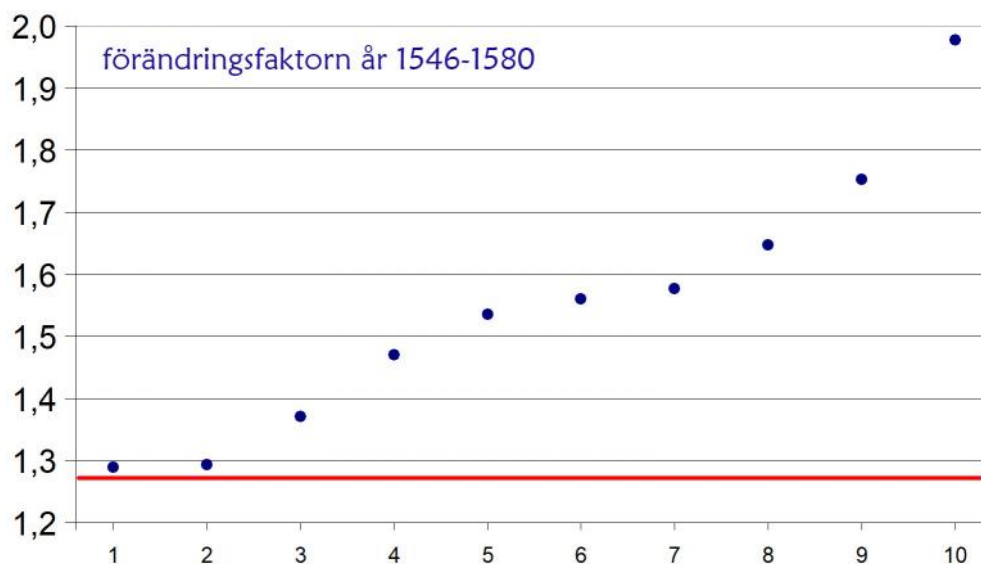
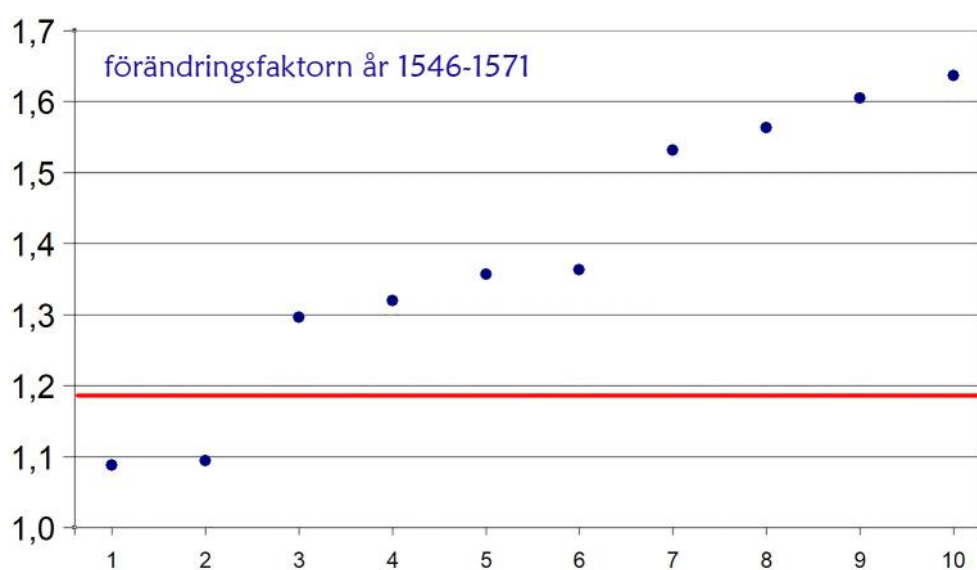
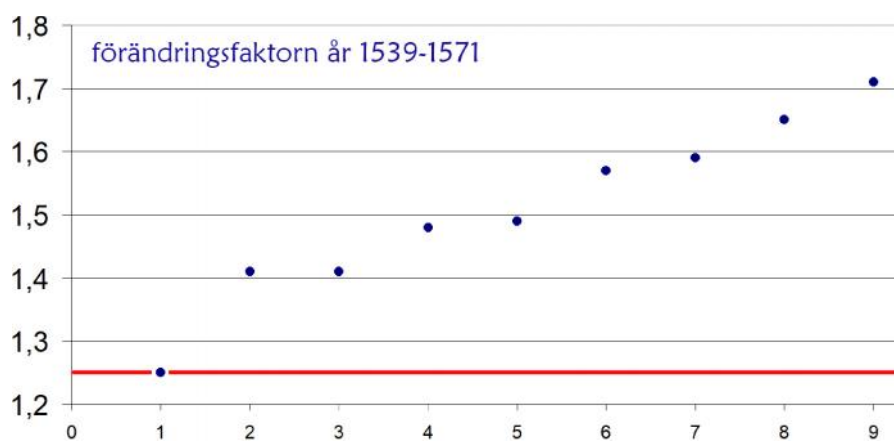
En redovisning av antalen hushåll enligt jordeboken och förändringsfaktorn kan få följande utseende i tabeller och diagram.

	<u>1539</u>	<u>1546</u>	<u>1571</u>	<u>1580</u>	<u>1603</u>	<u>F.1539</u>	<u>F.1546</u>	<u>F.1580</u>
Österdalarna								
MORA, Älvdalen, Sollerön, Venjan	452	656	718	848	818	1,59	1,09	1,29
ORSA, Ore	264	343	373	442	445	1,41	1,09	1,29
RÄTTVIK, Boda	197	215	293	316	350	1,49	1,36	1,47
LEKSAND, Djura	370	309	483	509	559	1,48	1,56	1,65
ÅL, Bjursås	//	50	66	78	84	//	1,32	1,56
GAGNEF	103	111	170	175	203	1,65	1,53	1,58
<i>summa</i>	1386	1684	2103	2368	2459	1,52	1,25	1,41
Västerdalarna					<u>1604</u>			
FLODA	27	28	38	43	45	1,41	1,36	1,54
NÅS	28	27	35	37	39	1,25	1,30	1,37
JÄRNA, Äppelbo	42	44	72	87	95	1,71	1,64	1,98
MALUNG	83	81	130	142	140	1,57	1,60	1,75
LIMA	40	38	111	139	135	2,78	2,92	3,66
<i>summa</i>	220	218	386	448	454	1,75	1,77	2,06
<i>totalsumma</i>	1606	2167	2489	2816	2913	1,55	1,15	1,30

Antal hushåll enligt jordeboken år 1539, 1546, 1571, 1580 och 1603 (1604 för Västerdalarna). Ål och Bjursås ingick i Leksand år 1539. Därtill förändringsfaktorn för perioden 1539-1571 och 1546-1571 samt 1546-1580.

Befolkningsökningen jämfört med 1539 års jordebok. Efter år 1630 skedde ingen förändring eller uppdatering, så exempelvis är uppgifterna för år 1695 desamma som år 1630.

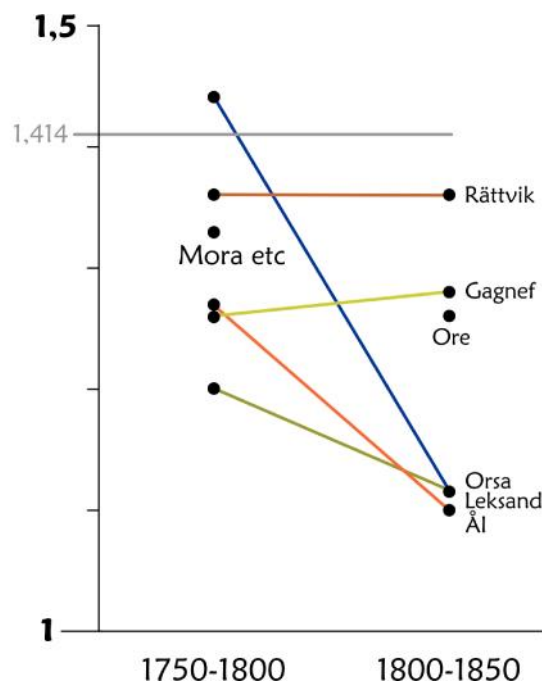
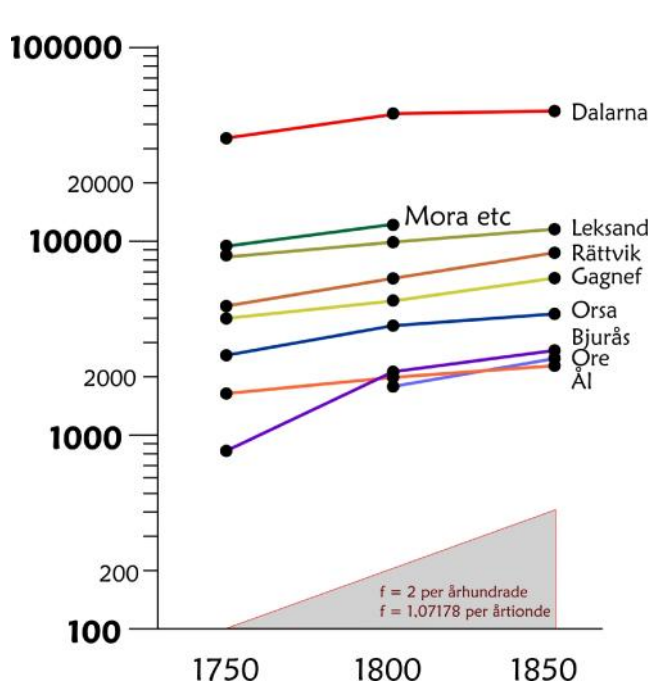
Förändringsfaktorn för olika områden i övre Dalarna, dels 1539-1571, dels 1546-1571, men utan Lima. Angivna i storleksordning. Den nivå som motsvarar en fördubbling per sekel är angiven med röd linje. Exkl. Lima som har extremt hög ökning.

	1750			1800			1850		
	män	kvinnor	summa	män	kvinnor	summa	män	kvinnor	summa
Orsa	1055	1427	2482	1621	1963	3584	1866	2208	4074
Ore	?	?	(1328?)	903	975	1878	1150	1230	2380
Mora	3067	3229	6296	3313	3575	6888	?	?	?
Sollerön	-	-	-	722	728	1450	720	852	1572
Älvdalen	1217	1342	2559	1583	1691	3274	1678	1925	3603
Venjan	351	347	698	491	561	1052	810	881	1691
Rättvik	2097	2449	4546	2870	3325	6195	3897	4526	8423
Leksand	3841	4375	8216	5019	4875	9894	5304	5903	11207
Ål	713	877	1590	892	1126	2018	1020	1207	2227
Bjursås	380	463	843	984	1066	2050	1284	1426	2710
Gagnef	1779	2166	3945	2368	2589	4957	3014	3331	6345
summa			(32436)			43240			44232

Befolkningen år 1750, 1800 och 1850 i socknarna runt Siljan med omnejd. Uppgifter enligt Tabellverket. Uppgifter saknas för Ore socken före år 1785 och Mora socken (pastorat) efter år 1825. Ore socken för år 1750 är extrapolerat från år 1800 med Orsa som förebild.

Anm.

- Leksand inkl. Djura kapell och Siljansnäs
- Rättvik, inkl. Boda kapell
- Mora, inkl. Våmhus samt Sollerön år 1750. Okänt antal år 1850.
- Orsa, inkl. Skattunge kapell
- Gagnef, inkl. Mockfjärds kapell
- Ål har för år 1800 felaktigt fått samma befolkningstal som Bjursås, varför istället ett genomsnitt av åren 1795 och 1805 har använts.

Vänster: Befolkningsökningen i Siljansbygden med omnejd år 1750-1850 samt i jämförelse med hela Dalarna och en grafisk figur som anger vinkeln vid en fördubbling för varje sekel. Logaritmisk skala.

Höger: Förändringsfaktorn för samma socknar under perioderna 1750-1800 och 1800-1850, exkl. Bjursås, där faktorn 1,414 motsvarar en fördubbling på 50 år. För Mora etc (Mora, Sollerön, Älvdalen och Venjan) och Ore socken saknas endera av uppgifterna. Linjär skala.

Mora under 1500-talet

Mora sockens sjättedelar (settingar) hade en ganska jämn och hög befolkningsökning under 1500-talet. Med en ökning som motsvarar en fördubbling på 100 år så är förändringsfaktor 1,265782 för en tidsperiod om 34 år såsom perioden 1546-1580.

Sjättedel	1546	1580	1603	F. 1580
Österbygge	107	128	132	1,196
Sollerön	84	109	122	1,298
Strandbygge	66	75	137	1,136
Morkarla	94	150	157	1,596
Älvdalen	198	251	165	1,268
Bonäs	97	127	101	1,309
<i>varav Venjan</i>	22	41	43	1,864
summa	646	840	818	1,300

Mora sockens sjättedelar inkl. Älvdalen, där Venjan flyttats till Bonäs setting i de fall som området lagts till någon annan setting. Ökningen av antalet gårdar är någorlunda jämn fram till 1580-talet, varefter antalet ligger ganska still eller till och med går ner.

1600-talet och mantalslängder

Efter år 1630 uppdaterades inte jordeboken för övre Dalarna och antalet hushåll och dess skatter blev i princip konstanta ända fram till början av 1900-talet när skatten togs bort. För tiden fram till 1749, varefter Tabellverket återger befolkningstalen, är istället mantalslängderna en bra källa som återger antalet hushåll på ett förhållandevis likartat sätt, såväl mellan olika områden och över lång tid. Här är dock inte personer under 15 år medräknade. Inte heller de som av olika orsaker slapp betala mantalsskatten, vars antal har diskuterats ingående utan att man erhållit något tydligt svar eftersom variationen tycks ha varit stor. Tämigen ofta finns många av de urgamla och utfattiga personerna medtagna, antingen i den ordinarie namnlistan eller avslutningsvis bland de skattebefriade, åtminstone fram till år 1750, men detta ger ändå ingen rättvis bild. Hur förhållandet var i övre Dalarna redovisa mer exakt lite längre ner. Mantalslängderna upprättades som en permanent skatt från år 1642, men innan dess finns en föregångare under enstaka år när tillfälliga skatter drevs in på liknande villkor.

För Västerdalälven finns uppgifter om antalet **matlag**, som kan uppfattas som synonymt med begreppet hushåll. Bortsett från Lima, som har ett mycket högt antal beskattade personer per matlag, är genomsnittet 4,2 personer per matlag. Om man lägger till antalet beräknade barn under 15 år, så blir genomsnittet ganska exakt 5. För senare tidsperioder finns dock uppgifter om ett genomsnitt som närmar sig 6.

Mantalslängden grupperar alltid ett visst antal personer per rad, vilka kan antas tillhöra samma hushåll eller matlag. De åtskiljs sedan genom att bli uppdelade i olika kolumner med rubriker som husbonde, hustru, söner, döttrar, måg, sonhustru, knekt och utfattiga. De två sistnämnda grupperna var skattebefriade. Antalet personer per rad är 2,67 i genomsnitt, så det gick knappt 2 rader per

matlag. Detta försvårar beräkningen av antalet hemman, eftersom det visar att ett hemman kunde omfatta två eller fler gårdar, hushåll och matlag, samt att dessa begrepp kunde betyda olika saker och bli definierade på olika sätt.

	Jordebok	ÄL	Mantalslängder		Förändringsfaktor		
	1597	1613	1650	1690			
MORA - Älvdalen-Venjan	818	1321	2037	2690	1,6	2,5	3,3
ORSA - Ore	445	908	1214	1336	2,0	2,7	3,0
RÄTTVIK - Boda	350	1003	1234	1665	2,9	3,5	4,8
LEKSAND - Äl-Bjursås	644	1440	2607	3635	2,2	4,0	5,6
GAGNEF	203	451	708	1224	2,2	3,5	6,0
FLODA	45	113	170	437	2,5	3,8	9,7
NÅS	39	113	216	413	2,9	5,5	10,6
JÄRNA - Äppelbo	95	170	309	619	1,8	3,3	6,5
MALUNG	140	324	401	1006	2,3	2,9	7,2
LIMA	135	282	348	589	2,1	2,6	4,4

Antalet skatteskrivna personer dels år 1613 enligt Älvsborgs lösen 1613 dels åren 1650 och 1690 enligt mantalslängderna. Därtill förändringsfaktorn vid jämförelse med antalet hushåll i jordeboken för år 1597.

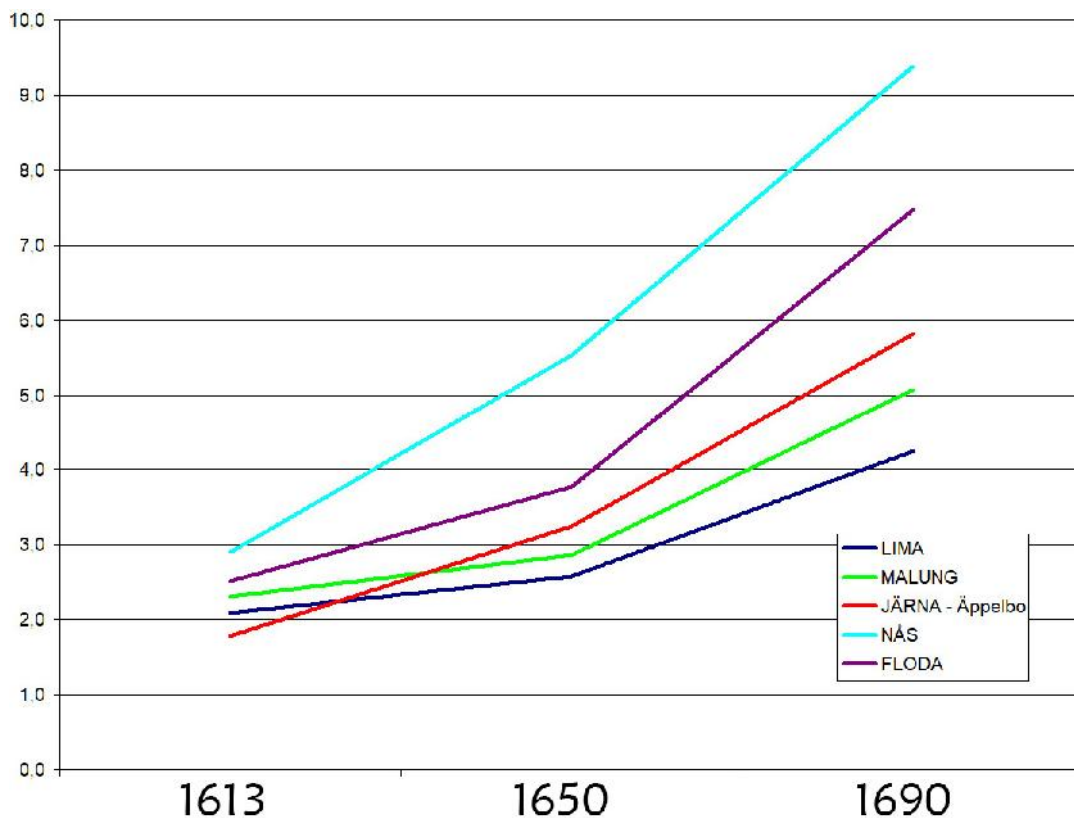
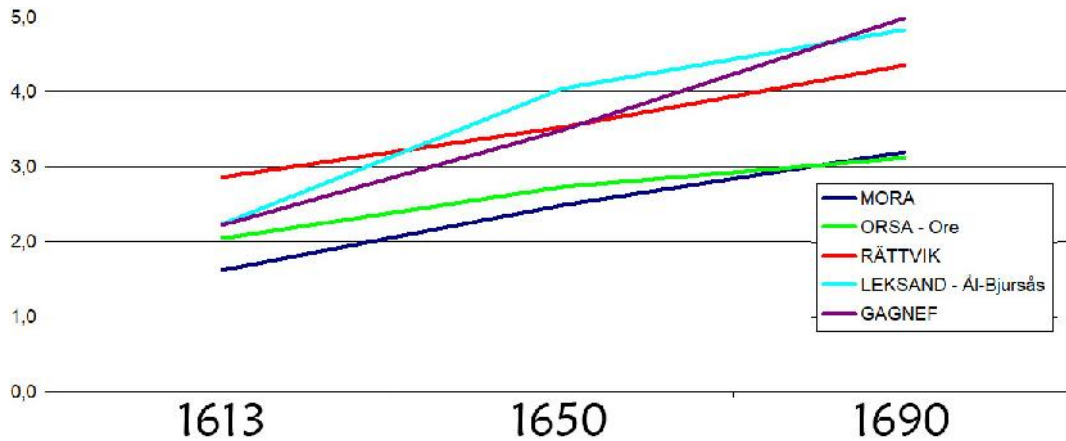
	Skattebetalare	MTL-rader	"matlag"	antal S per rad	antal S per matlag
Orsa	1294	423		3,06	
Ore	547	220		2,49	
Mora	3168	1112		2,85	
Älvdalen	1136	416		2,73	
Venjan	319	116		2,75	
Rättvik	2326	895		2,60	
Leksand	4244	1492		2,84	
Äl	781	283		2,76	
Bjursås	432	181		2,39	
Gagnef	1795	709	545	2,53	3,29
Floda	638	235	147	2,71	4,34
Nås	1120	374	270	2,99	4,15
Järna	487	192	104	2,54	4,68
Äppelbo	273	108	65	2,53	4,20
Malung	1162	456	264	2,55	4,40
Lima	632	269	94	2,35	6,72

Mantalslängden för år 1750. Antalet personer som betalade mantalsskatt, antalet rader i mantalslängden och antalet "matlag" per socken. Därtill antalet skattebetalare per rad respektive per matlag.

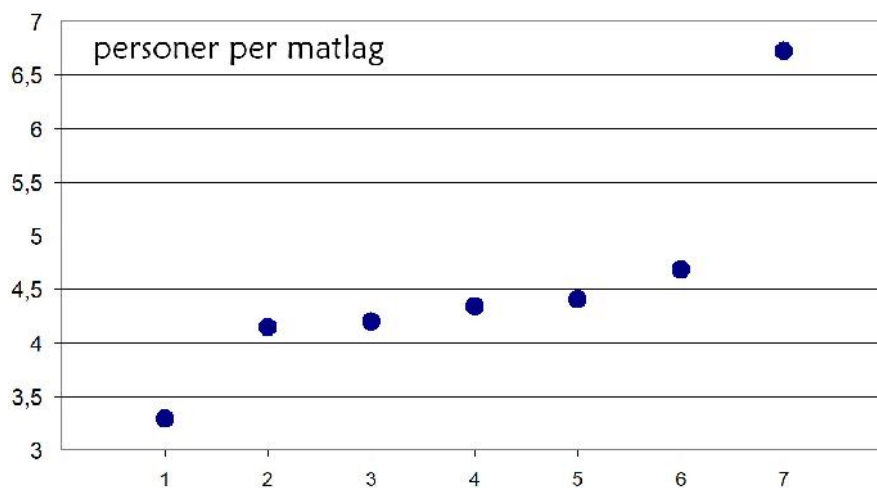
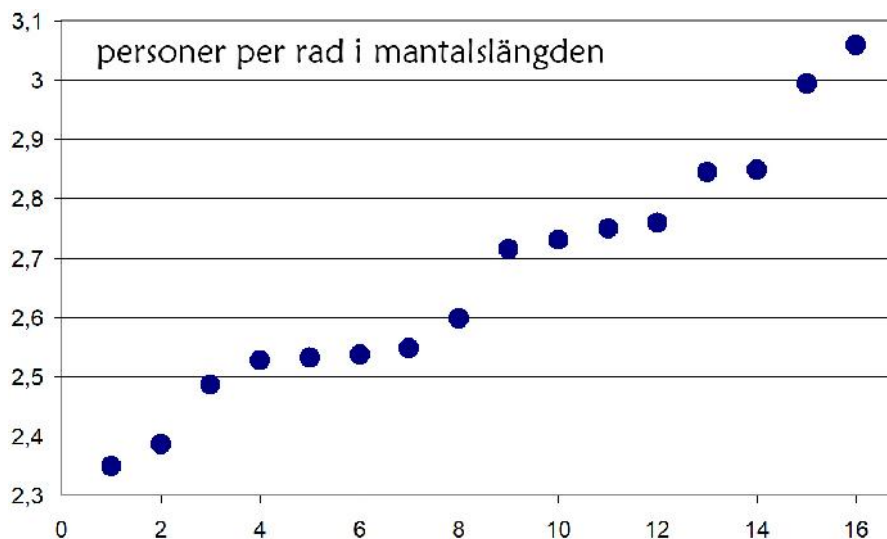
1750 års skillnad mellan mantalslängden och Tabellverket sammanställning

Jämförelsen mellan dels Tabellverkets sammanställning av befolkningen år 1750, dels mantalslängden för samma år, ger två oväntade resultat. Först och främst visar det sig att bland dem som saknas i mantalslängden inte enbart är barn upp till 14 års ålder (c:a 33% av samtliga personer per socken) utan att ytterligare lika många personer inte är upptagna eller namngivna i mantalslängden. Med andra ord ska antalet mantalsskrivna öka med 100% för att komma upp i den rätta befolkningsnivån, varav hälften var barn upp till 14 år och den andra hälften troligen omfattade knektar och personer som var så fattiga att de inte ens blev omnämnda.

Det andra oväntade resultatet är att matlagen i genomsnitt omfattade omkring 4,5 skattebetalare, vilket innebär att matlagen måste ha omfattat runt 8-9 personer i genomsnitt ifall man utgår från Tabellverkets summer. Därmed var de betydligt större än det förväntade antalet runt 5 personer per hushåll i genomsnitt, varför dessa två begrepp bör hållas isär tills det kan klarläggas huruvida det verkligen finns någon skillnad mellan dem och i så fall på vilket sätt.

Antalet skatteskrivna personer enligt Älvsborgs lösen år 1613 och mantalslängderna för år 1650 och 1690. Den först nämnda avser en tillfällig skatt och de två andra avser den ordinarie och permanenta mantalsskatten som infördes 1642. Mora omfattar även de delar som vid olika tider brutits ut som fristående socknar och detta gäller även de andra angivna socknarna.

Antalet skatteskrivna personer år 1750, dels per rad i mantalslängden, dels per "matlag".
Ordnade i storleksordning.

1750	Tabellverket		MTL	kvot	Tabellverket		kvot
	alla	kvot			exkl 0-14 år	andel	
Orsa	2482	1,92	1294	1,92	1617	35%	1,25
Ore	?		547		?		
Mora	6296	1,99	3168	1,99	4216	33%	1,33
Älvdalen	2559	2,25	1136	2,25	1659	35%	1,46
Venjan	698	2,19	319	2,19	463	34%	1,45
Rättvik	4546	1,95	2326	1,95	3134	31%	1,35
Leksand	8216	1,94	4244	1,94	5592	32%	1,32
Ål	1590	2,04	781	2,04	1069	33%	1,37
Bjursås	843	1,95	432	1,95	600	29%	1,39
Gagnef	3945	2,20	1795	2,20	2640	33%	1,47

Antalet individer per socken år 1750 enligt Tabellverket, jämfört med antalet skattebetalare i mantalslängden år 1750 samt kvoten mellan dessa. Därtill antalet vuxna individer från 15 år och uppåt enligt Tabellverket samt de borttagna barnens procentuella andel, men också kvoten mellan antalet vuxna individer och antalet skattebetalare i mantalslängden.

Jämförelse mellan åren 1549, 1650 och 1750

Om man utgår från att mantalslängden för år 1650 endast upptar hälften av befolkningen, i likhet med situationen år 1750, får man sannolikt fram en mer trovärdig uppfattning av hela befolkningens storlek. Det är dock betydligt svårare att försöka bestämma antalet hushåll år 1650, såvida man inte frigör sig från 1750 års mantalslängd som förebild, eftersom man vid den senare tiden till skillnad från tidigare namngav alla personerna. När de inte fick plats på den inledande raden så fortsatte man på den efterföljande raden. Av det skälet är det rimligt att tänka sig att man tidigare, såsom år 1650, sammanställde ett hushåll per rad. En lika tydlig uppdelning gäller jordeboken för år 1549 där varje post med skatter motsvarar ett hushåll.

	JB 1549	JB 1549 "MTL-skatte- gårdar skrivna personer"	MTL 1650	MTL 1750	MTL förändringsfaktor 1650 / 1750
Orsa	308	770	965	1294	1,34
Ore	38	95	249	547	2,20
Mora	420	1050	1587	3487	2,20
Älvdalen	223	558	450	1136	2,52
Rättvik	217	543	1234	2326	1,88
Leksand	367	918	2118	4244	2,00
Ål	31	78	245	781	3,19
Bjursås	10	25	244	432	1,77
Gagnef	103	258	708	1795	2,54
Floda	31	78	170	638	3,75
Nås	29	73	216	1120	5,19
Järna	43	108	184	487	2,65
Äppelbo	13	33	125	273	2,18
Malung	121	303	401	1162	2,90
Lima	103	258	348	632	1,82

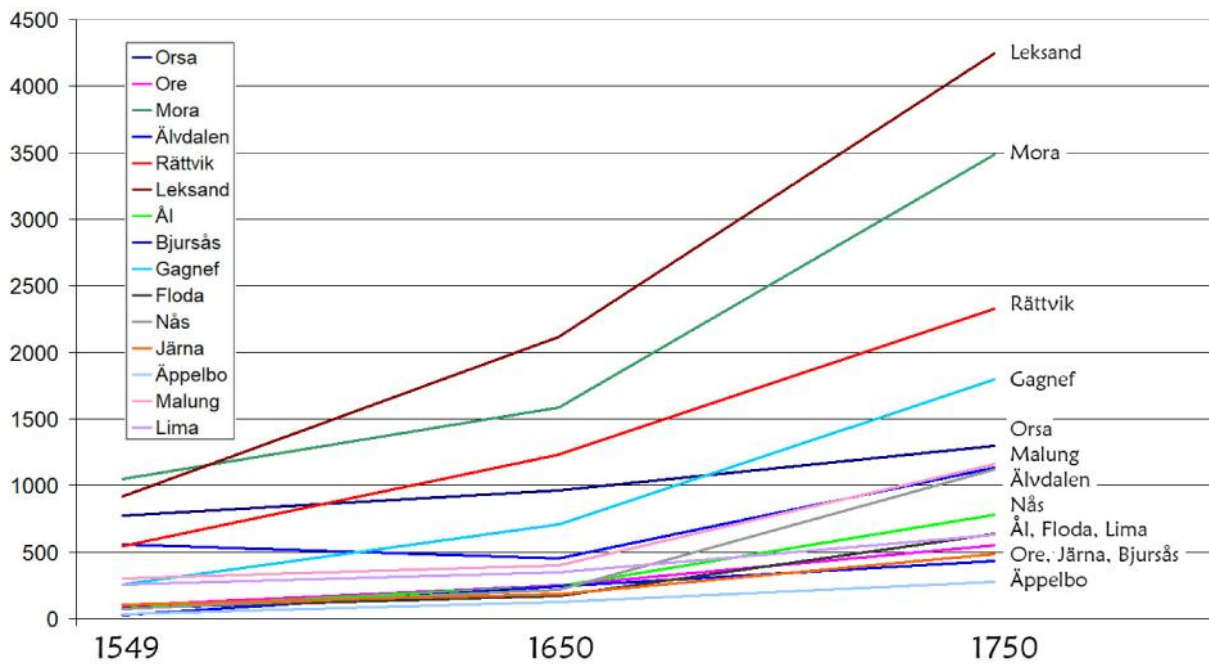
1) Antalet gårdar i jordeboken för år 1549, vilka omräknats till ett teoretiskt befolkningstal av samma slag som för mantalslängderna vilket skett genom att multiplicera gårdarnas antal med 5 för att få fram det totala antalet verkliga personer och sedan dividera med 2 för att få motsvarande antal MTL-skatteskrivna.
2) Antalet skatteskrivna i mantalslängderna för år 1650 och 1750 där den sistnämnda upptar ganska exakt hälften av alla som levde i bygden, enligt en jämförelse med Tabellverket, vilket har antagits varit gällande även för 1650.

3) Andelen skatteskrivna år 1650 jämfört med 1750.

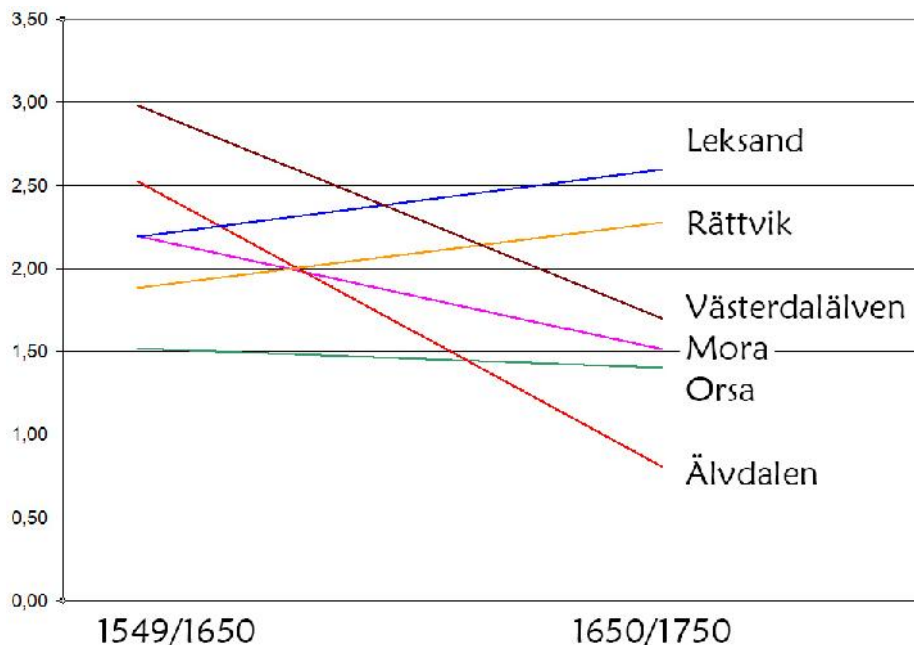
Anm. Lima har uppgifter från år 1754 istället för 1750, Älvdalen har uppgifter från 1547 istället för 1549.

	JB 1549	"antal skatte- gårdar skrivna pers."	MTL 1650	MTL 1750	kvot MTL 1549/1650	1650/1750
Orsa, Ore	346	865	1214	1841	1,52	1,40
Mora	420	1050	1587	3487	2,20	1,51
Älvdalen	223	558	450	1136	2,52	0,81
Rättvik	217	543	1234	2326	1,88	2,27
Leksand, Ål, Bjursås, Gagnef	511	1278	3315	7252	2,19	2,59
Floda, Nås, Järna-Äp., Malung, Lima	340	850	1444	4312	2,99	1,70

Samma som ovan men där socknarna klumpats ihop och bildat ett mindre antal grupper.

Antalet skatteskrivna personer i mantalslängden för åren 1650 och 1750 samt en omräkning av jordebokens antal hushåll år 1549 i avsikt att få ett jämförbart antal personer. (Angående beräkningen, se bildtext ovan.)

Förändringsfaktorn som anger skillnaden mellan 1549 och 1650 samt mellan 1650 och 1750. Samma utgångsläge som ovan, men där socknarna är sammanförda till färre grupper. (se specifikation ovan.)

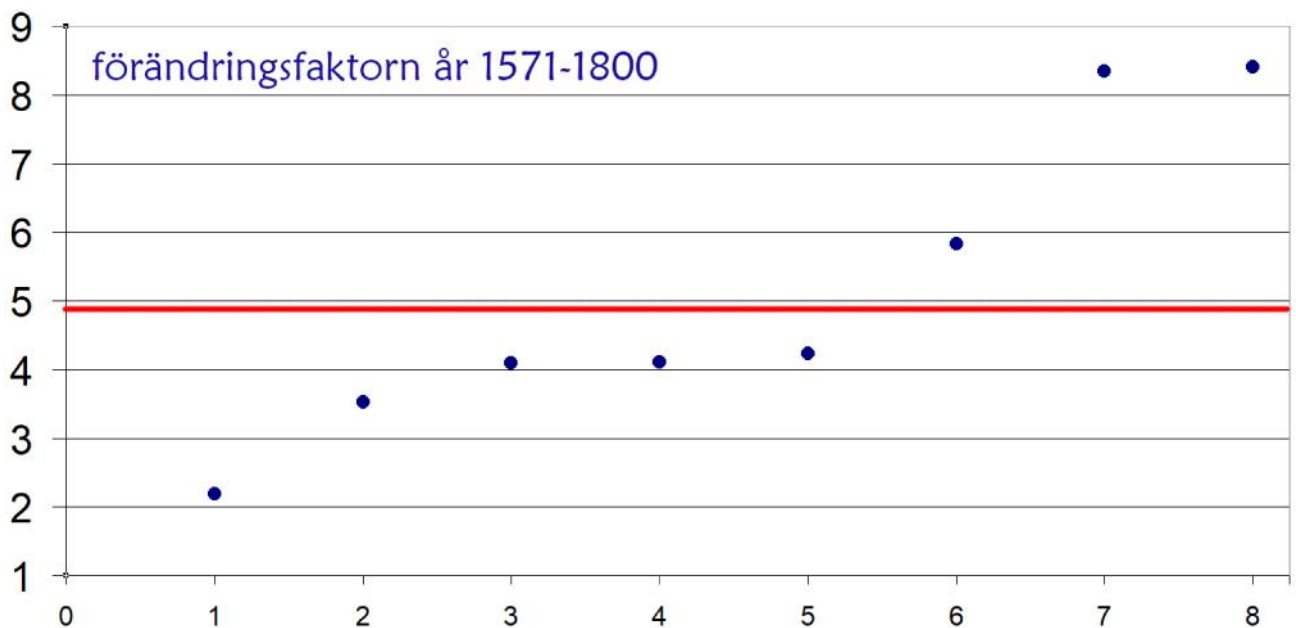
De flesta socknarna har en hög eller rent av en mycket hög befolkningsökning under perioden 1549-1650. Endast Orsa har ett lågt värde, men inte Ore som ingår här. Under det efterföljande seklet höjs ökningen ännu mer för Leksand och Rättvik, men minskar i övriga områden. För Älvdalen är det dessutom en reell minskning där antalet hushåll blivit färre, vilket eventuellt beror på lokala gränsändringar gentemot Mora, men denna gissning är förmodligen fel eftersom den minskar även i Mora.

Jämförelse mellan 1571 och 1800

Nedan följer en grovskalig jämförelse mellan jordebokens antal hushåll för år 1571 och antalet faktiska personer år 1800 enligt Tabellverket. För att kunna jämföra dem med varandra har jag gjort antagandet att det fanns 5 personer i genomsnitt per hushåll. Tidsskillnaden om 229 år har förändringsfaktorn 4,890639 ifall man utgår från en fördubbling per sekel.

<i>Österdalarna</i>	Hushåll 1571	Personer 1571	Personer 1800	Ff 1571-1800
Mora, Älvdalen, Sollerön, Venjan	718	3590	12664	3,527577
Orsa	328	1640	3584	2,185366
Ore	45	225	1878	8,346667
Rättvik, Boda	293	1465	6195	4,228669
Leksand, Djura	483	2415	9894	4,096894
Ål	48	240	2018	8,408333
Bjursås	18	90	2050	22,77778
Gagnef	170	850	4957	5,831765
<i>summa</i>	2103	10515	43240	4,112221

Antalet hushåll i jordeboken år 1571, antalet teoretiska personer år 1571 om hushållen multipliceras med 5, samt antalet personer år 1800 enligt Tabellverket. Därtill förändringsfaktorn när man jämför kolumnerna 2 och 3 med varandra.

Förändringsfaktorn 4,89 motsvarar en fördubbling per sekel under perioden 1571-1800, exkl. Bjursås som har en extremt hög förändringsfaktor på 22,8.

Generellt sett har många bygder en fördubblad befolkning per sekel. Främst avviker Bjursås där det mesta av den extrema ökningen måste ha skett genom en stor inflyttning, men säreget nog har det knappast skett från närliggande socknar i Österdalarna, eftersom både Leksand och i synnerhet Ål har en förhållandevis stor ökning. Just Ål samt Ore är de områden som också har en så pass stor ökning att det måste ha skett en inflyttning utifrån. För Ore socken är orsaken känd och den berodde på de två järnbruken som anlades i början av 1700-talet. Om dessa frånräknas får Ore socken en ökning som är jämförbar med genomsnittet.

En ovanligt låg befolkningsökning återfinns i Orsa socken, vilket bara är hälften mot förväntat. Under perioden 1750-1800 hade Orsa den högsta ökningen av alla områden i Österdalarna. Någon tänkbar orsak har jag inte funnit.

Även Mora och de socknar som avskilts härifrån har en tämligen låg ökning, men den var i gengäld ganska hög under perioden 1750-1800.

Mora åren 1539-1603

Om man vill göra en mer detaljerad studie av Mora kan man utgå från socknens sjättedelar. Ökningen i Mora är någorlunda jämn även om det finns en viss variation, men den blir mindre och mer korrekt om man tar hänsyn till att Venjan kunde räknas till olika sjättedelar.

Mora sockens sjättedelar (dåtida stavning)	1539	1546	1571	1603	
Österbygge	81	107		132	
Sold (Sollbygge)	81	94		122	<i>Sollerön</i>
Strandbygge (Vikara / Vike)	42	66		137	
Morkarla	50	94		157	
Älvdalen	131	198		165	
Bonäs /Våmus)	67	97		101	
<i>summa</i>	452	656	718	814	
<i>varav Venjan</i>	10	22	31	43	
	<i>i Sollbygge</i>	<i>i Morkarla</i>	---	<i>i Strandbygge</i>	

Antalet beskattade gårdar i Mora sockens settningar (sjättedelar) rörande åren 1539, 1546 och 1603 samt summan för år 1571 enligt jordeboken. Venjan som sedermera blev en egen socken återfinns under olika sjättedelar vid den här tidsperioden.

Sammanfattning samt något om tiden före 1539

Den generella befolkningsökningen i övre Dalarna har inte varit jämn, vilket försvårar en sammanfattning. Kortfattat kan man indela området i gruppen Mora, Älvdalen och Orsa vilka från 1600-talet saknade den stora ökning som fanns i gruppen Ore, Rättvik, Leksand, Ål och Gagnef. Ännu större var ökningen längs Västerdalälven, från Floda till Lima.

Det förstnämnda området har en sak gemensamt, nämligen att det finns många fornlämningar här vilka indikerar en stor utvinning av järn. Möjligen är bebyggelsen generellt sett äldre just här än i många andra områden, vilket kan ha medfört att en större andel av de lättillgängliga och bördiga skogsmarkerna redan omvandlats till jordbruksmarker och att det blivit något svårare - men långt ifrån omöjligt - att finna nya skogsmarker som kunde förvandlas till åker och äng.

Ett annat utmärkande drag med Mora-gruppen är att här tycks antalet fäbodrar vara som störst ifall man räknar dem per hushåll. Detta kan dock tolkas på minst två olika sätt. Enligt det ena förslaget tillkom fäbodarna som en brist på betesmarker, men det motsägs av det faktum att man även långt fram i tiden bröt nya skogsmarker och delade gårdarna åtskilliga gånger samt att det inte går att notera någon större skillnad mellan Moras sjättedelar, vilket visar att det fortfarande fanns gott om goda jordar runt om i de närliggande skogarna. Ett alternativ är att dessa bygder, just genom sin höga ålderdom gentemot andra bygder (vilket alltså är en hypotes som utgår från mängden fornlämningar), hade en kraftigare tradition kring fäbodarna än övriga bygder.

Såsom jag uppfattar resultaten från undersökningen ovan av befolkningstalen, är det rimligt att tänka sig att befolkningsökningen generellt sett har haft en förändringsfaktor runt 2 i hela övre Dalarna ända fram till slutet av 1500-talet. Denna ökningstakt har i hög grad bestått även efter 1500-talet i de bygder där det fanns stor tillgång på bördiga skogsmarker i närheten av bebyggelserna. Självklart gäller denna ökning med undantag av större katastrofer såsom digerdöden år 1350 och de efterföljande pestepidemierna till början av 1500-talet.

Utifrån dessa teorier kan man gå vidare och extrapolera befolkningens storlek bakåt i tiden och låta förändringsfaktorn få behålla det angivna värdet. Som alternativt förslag kan man välja en ökning som inte varit fult lika stor, exempelvis 1,5 (motsvarar 0,667 när man räknar bakåt i tid) per sekel.

I många områden av södra Sverige kan man visa att de sista ödegårdarna efter digerdöden åter fick fast bosättning runt 1550. Med andra ord kan man utgå från att befolkningens storlek år 1550 var densamma som år 1349, vilket gör att den hypotetiska beräkningen gäller tiden innan dess. Här har jag använt mig av enhetens gård som beräkningsgrund, vilket motsvarar den enhet som jordeboken redovisar och taxerar. Indirekt kan det ses som synonymt med hushåll, men detta begrepp är mer gångbart när en gård hade två eller fler hushåll i väntan på en fullbordad hemmansklyvning.

<u>f(2)</u>	<u>1550/1350</u>	<u>1250</u>	<u>1150</u>	<u>1050</u>	<u>950</u>	<u>850</u>
Mora	420	210	105	53	27	14
Älvdalen	223	112	56	28	14	7
Orsa, Ore	346	173	87	44	22	11
Rättvik	217	109	55	28	14	7
Leksand, Ål, Gagnef etc	511	256	128	64	32	16
Västerdalälven	340	170	135	68	34	17
summa	2057	1039	566	285	143	72

<u>f(1,5)</u>	<u>1550/1350</u>	<u>1250</u>	<u>1150</u>	<u>1050</u>	<u>950</u>	<u>850</u>
Mora	420	280	187	124	83	55
Älvdalen	223	149	99	66	44	29
Orsa, Ore	346	231	154	103	68	46
Rättvik	217	145	96	64	43	29
Leksand, Ål, Gagnef etc	511	341	227	151	101	67
Västerdalälven	340	227	151	101	67	45
summa	2057	1373	914	609	406	271

Beräkning av antalet gårdar år 850-1550 i övre Dalarna enligt den teoretiska modell som redovisas i kapitlet ovan. Överst med förändringsfaktorn 2 och nederst med 1,5.

Dessa beräkningar kan förbättras på många olika sätt. Här har bara den generella utvecklingen granskats. Detta är tillräckligt för att ge ett underlag till de två frågor som var avsikten med beräkningen.

- Varför anlade man **fäbod**ar när det fanns så otroligt mycket goda jordar runt så gott som alla bebyggelser?
- Varför byggde man så få **kyrkor** i övre Dalarna?

Den första frågan måste utgå från att de beräknade värdena är trovärdiga och rimliga, medan den andra frågan är till för att ifrågasätta just trovärdigheten och rimligheten i dessa uträkningar.

Samt något om tiden före 800-talet

Om man rent hypotetiskt tänker sig att det fanns runt 72-271 gårdar i övre Dalarna år 850, är det alldeles tillräckligt för den järnhantering som det finns spår av i främst Mora-Orsa-Älvdalen. Går man längre tillbaka i tiden berörs en liknande befolkningsberäkning av den justinianska pesten som inträffade i mitten av 500-talet och som motsvarade digerdödens effekter år 1350. Således kan man tänka sig att befolkningsnivån i början av 700-talet motsvarade situationen knappt två hundra år tidigare. Dessa förändringar indikeras av ett flertal pollen-diagram i Sverige som anger att bygderna delvis växte igen med sly och lövträd, innan de togs bort och man öppnade landskapet på nytt ett par sekler senare.

Hur man än försöker genomföra en befolkningsberäkning kommer man otvivelaktigen fram till att befolkningen i övre Dalarna runt 400-talet måste ha varit väldigt liten och omfattat långt under hundra hemman, men att befolkningen ändå var tillräckligt stor för den järnutvinning som förekom. Det skulle innebära att den första stora etableringen av jordbruksmarker i Jämtland och Härjedalen skedde ett par sekel tidigare än i Dalarna.

Allehanda lokala gränser mellan folk

Giftermål inom socknen

Det finns en uppfattning bland många släktforskare att folk i övre Dalarna ofta härstammar från en och samma bygd, eller åtminstone från samma socken, eller enbart från en viss del av en socken, vilket var möjligt i de riktigt stora socknarna. Detta förstärks och bekräftas ofta när man går bakåt i tiden och granskar släkträden. Ett sådant exempel från Rättvik visas i Appendix.

Folkförflyttningar inom Dalarna

En välkänd folkförflyttning som kan stärkas genom dialektala likheter är den folkliga sägnen att folk från Östbygge setung (sjättedel) runt Nusnäs i Mora socken anlade fäbodarna i Ore socken, vilket bör ha skett före digerdöden. De platser som nämns är dels Boda som numera är byarna Sörboda och Norrboda med fast befolkning sedan tidigt 1500-tal, dels fäbodarna Ärteråsen och Jönseåsen.

Dialektgränser

Övre Dalarna kan indelas i tre regioner med olika dialekter. En gräns löper tvärs över Siljansbygden med Mora, Orsa och Ore på ena sidan samt Leksand, Ål och Gagnef på den andra. Den tredje regionen är längs Västerdalälven och omfattar Floda, Nås, Järna, Malung och Lima. Det enda oväntade med dessa gränser är att Malung och Lima anses ha blivit befolkade från Mora och att vissa likheter vad gäller förnamn fortfarande fanns kvar på 1500-talet, eller att området åtminstone ingick i Mora socken i ett tidigt skede.

Att Västerdalälven åtskils från andra områden har naturtopografiska orsaker. Att Ore hör ihop med Mora-Orsa och inte Rättvik, beror sannolikt på att den folkliga sägnen är rätt, vilken hävdar att bygdens folk härstammade därifrån. Den mest oväntade gränsen ligger mellan Rättvik och Mora. Möjligen har den uppkommit på grund av de glest bebyggda områdena där emellan på ömse sidor om Siljan, men det finns en helt annan förklaring. I en bok från 1827 (se kapitlet nedan samt Värnpliktiga år 1897-1898) sägs att det var en påtaglig kroppslig skillnad mellan folket i Rättvik och Mora, vilket antyder att de har olika ursprung.

Påstådda skillnader samt andra upplysningar år 1827

I den äldre litteraturen som omtalar övre Dalarna under 1700-tal och därefter, framskymtar folkliga iakttagelser och påståenden om hur folk såg ut, i synnerhet om de avvek. Exempelvis påstods att folket i Äppelbo och Lima hade annorlunda utseende. Den folkliga förklaringen till detta var att de var besläktade med finnarna, vilket kan uppfattas som dåtidens ord för samer eftersom man

hänvisade till tiden innan finnarna bosatte sig i Dalarna från 1500-talets slut och under 1600-talet. Det framgår inte om detta gällde befolkningen rent allmänt eller bara berörde en mindre del.

I boken "*Ett år i Sverge. Taflor af Svenska Almogens klädedrägt, lefnadssätt och hemseder, samt de för landets historia märkvärdigaste orter*" av Christian Forssell (1827), finner man följande beskrivningar som berör utseende etc samt fäbodar:

"Westerdalkarlen är mera lätt och gladlynt ... Österdalkarlen deremot förefaller mera tung och allvarsam. Men äfven inom dessa områden, ofta mellan närgränsande socknars allmoge, röjes i seder, bruk, själsförmögenheter till och med kroppsbildning (såsom mellan Rättvik och Mora) en så stor olikhet, att man skulle nödgas antaga till dess förklaring flere i de äldsta tider hit skedda invandringar af olika folkstammar, hvarom likväl våra fornhäfder icke lemna någon uplysning. Dessa skiljaktigheter, som äfven betecknas af socknarnes olika klädedrägt underhållas ännu sorgfälligt, synnerligen derigenom att giftermålen vanligtvis inskränka sig inom socken, ofta byn. Byarne äro här mycket stora och folkrika. Ungkarlarne i en sådan tillåta ej gerna att en främmande der friar, om han ej genom föregånget öppet tillkännagifvande af sin böjelse och passande välfägnad förstått att dertill vinna deras bifall. ...

Vid de täta hemmansklyfningarna mellan sönerne i ett hus upkomma ofta så små lotter, att af dem, för nya ägaren, ingen full besutenhet kan vara att hoppas, äfven med ansträngd och ökad odlingsflit - utan han måste tillgripa binäringar; men så stor är dalkarlens kärlek till fosterjorden, att han högre än penningvinst värderar äfven en ringa arfslott i fadershemmanet och sällan med fri vilja säljer en jordteg.

(s.10f)

I afseende på denna Allmoges fester, är Julen här, som i Sverges öfriga provinser, årets förnämsta högtid och firas med åtskilliga lekar och lustbarheter, af hvilka många ännu påminna om dess hedniska ursprung - glädjen öfver den nyfödda Solens (Balders) födelse, hvarföre den också firades vid årets längsta natt - modernatten, men blef först af Norrske Konungen Håkan Adalstens Fostre, med några dagars framflyttande, förvandlad till Christi födelsefest, som i Församlingens första sekler inföll d. 6 Jan., heliga tre Konungars dag.

(s.18f)

RÄTTVIK.

... Folket skiljer sig, både till lynne, utseende och klädedrägt, i många märkliga drag, från sina grannar. Synnerligen visar sig denna olikhet vid jämförelsen med Moras allmoge. Rättviks-bonden, med mera mörklagd hy, bredare och rakare ansigtsform, röjer tydligen sitt ursprung af en annan stam. Växten är mager, knotig och ovanligt lång, den längsta, som någon allmoge i Dalarna har.

(s.26)

Om Rättviks bonden, oaktadt sin långa resliga växt, i sitt yttre icke äger några för serdeles skönhet märkbara drag, äro i denna socken kullorna deremot vanligen serdeles vackra, och utmärka sig genom detta företräde framför kvinnorna i andra trakter af ÖsterDalarna. *) ...

*) Men den vackraste af alla Dal-allmoge är den i Malungs och Floda socknar i VesterDalarna. Kullorna i synnerhet utmärka sig för ovanligt hvit och skär hy samt lifliga och uttrycksfulla ögon.
(s.27)

MORA.

... Mora socken, som år 1821 räknade 7072 personer, bär tydliga spår att vara den äldst bebodda trakt af de egentliga Dalarna; invandringarna tyckas hafva skett österifrån. Nybyggare från Mora hafva sedan befolkat de omkringliggande Vänjans och Elfdalns socknar. Deremot äro invånarne i Särna, äfvensom i WesterDalarnas öfre socknar, sannolikt af samma stam som Norrmännen. I de ofantliga skogar, som på norra och östra sidan omgifva Moras odlade trakter, hafva bönderna sina fäboddar. Till dessa (nära motsvarande Schweitzarnes *Sennenhütten*) utvandra de med sin boskap på nomadiskt vis vid början af sommaren, hvilken utvandring de kalla att *bufyera*. Merendels äro kring sådana ensliga skogs-ställen små åkertegar och ängsfläckar uptagna, hvilka med mycket besvär och tidspillan skötas och underhållas. Boskapens vård är anförtrodd åt unga flickor, som, under det de vandra omkring i den öde bergsbygden, ofta upstämma på sina vallhorn eller långlurar *), de enkla, hjertliga melodier, som ännu i aflägsna bygder finnas bevarade från Nordens urgamla folksharpa. Vi meddela på följande blad tvenna sådana i Mora antecknade; de höra till de i denna landsort allmännast sungna, och enligt det omdöme som en stor kännare af fornsången, Kapellmästaren Häffner i Upsala, lemnat, leder den förra af dem sitt ursprung ända från 12:te seklet.

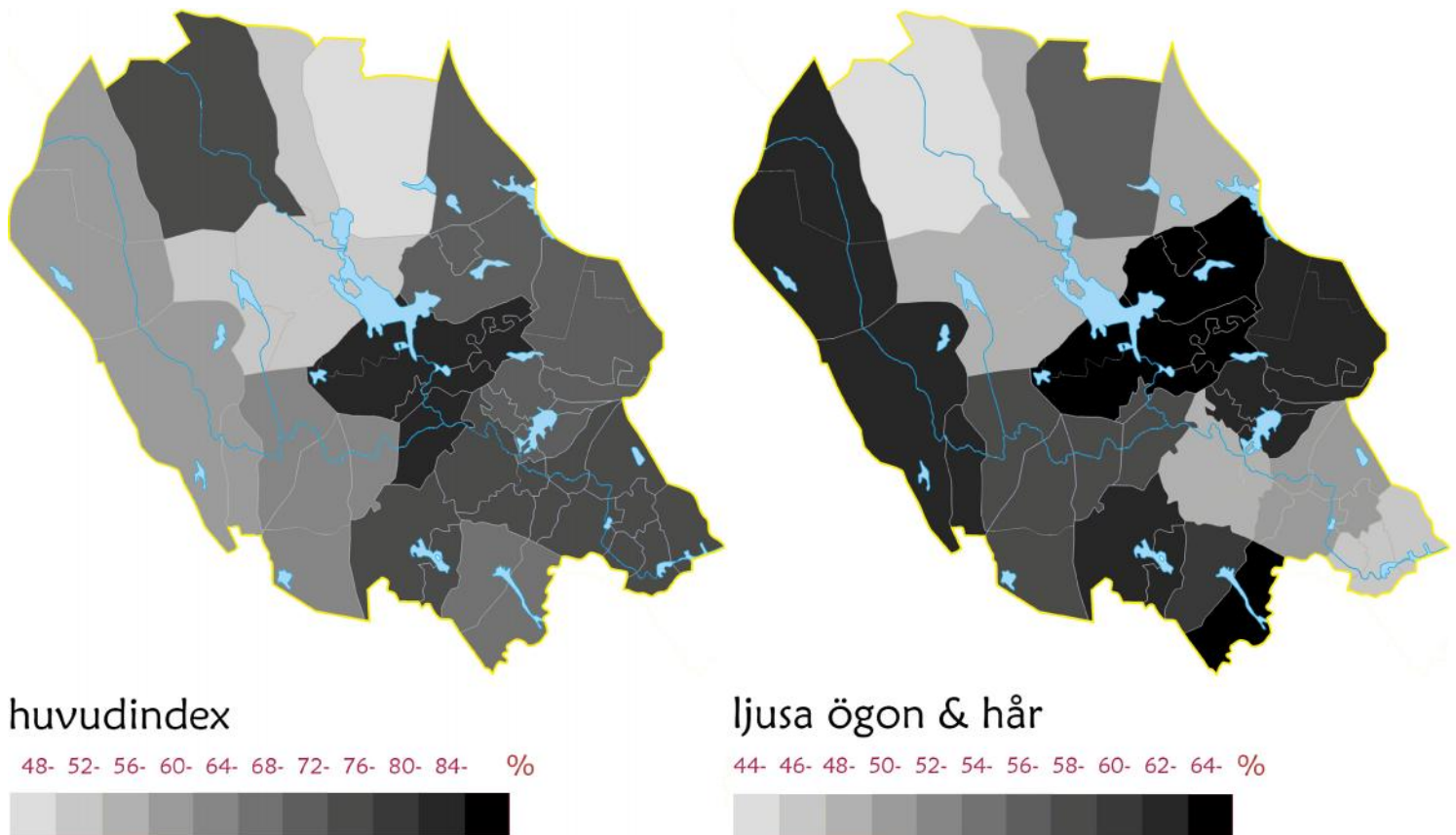
*) De förra göras af kohorn med tre eller fyra små hål på sidan att modulera tonerna och spelas som en vanligt spetsflöjt. De sednare bestå af tätt hopfogade tunna granspjelor omlindade med näfver. De äro långa och raka, hafva vidgad mynning som ett valdthorn och begagnas när ljudet bör höras på långt avstånd - vanligen att bortjaga björnar eller vargar. Att skrämman dem måste äfven kullorna då och då, om nätterna, aflossa ett bösskott, hvilket likväl ofta ej gör någon verkan. På deras vallhorn blir man stundom varse inristade bokstäfver; dessa äro ej initialerna till ägarinnans namn, utan till någon ungdomsväns eller leksystems, hvilkens minne de på detta sätt återkalla och uplifva.
(s. 36)

Sammanfattning av texten ovan från 1827:

- Folk från Mora och Rättvik hade olika ursprung, varav Moraborna ansågs vara de äldsta och att de invandrat österifrån.
- Kvinnorna i Malung och Floda skilde sig genom sin skönhet från resten av Dalarna.
- Giftermål skedde oftast inom socknen och inte sällan inom byn.
- Gårdarna var små och hade låg avkastning.
- Vallhjonen var mestadels unga flickor.
- Inristade bokstäver på vallhornen avsåg inte ägaren utan dennes vänner.

Värnpliktiga år 1897-1898

År 1897-1898 undersöktes 21-åriga värnpliktiga i hela landet i syfte att klarlägga olika antropologiska typer, det vill säga kroppsliga likheter och olikheter. Då antecknades huvudets form, alltså hur pass långsmal eller rund den var, färgen på ögon och hår samt hur pass ljusa de var. Med ljus ögonfärg avses blåa och gråa ögon. Mätningarna hade ingen förankring i fördomar om människors mentala egenskaper, även om resultaten som publicerades av Isidor Flodström i tidskriften Ymer år 1915 kan ha använts på ett sådant ovetenskapligt sätt av efterkommande personer. Resultatet bekräftar uppgiften från år 1827 att det var skillnad på folken i Mora och Rättvik.

Resultatet vid mätningar av värnpliktiga åren 1897-1898 (Flodström, I. 1915. tidskriften Ymer)

Här framkommer att det var en stor skillnad mellan exempelvis Rättvik och Mora, men också många andra variationer som visar att Dalarnas ursprungliga befolkning ingalunda kan ha haft en gemensam härstamning.

Fäboddar och hemmansklyvningar

Hemmansklyvningar

Böndernas avkastning och föda

I hela Sverige kom födan i första hand från boskapen och i andra hand från odlingen av spannmål. En mindre ökning av odlingen kan anas under några få perioder, såsom romersk järnålder för knappt 2000 år sedan i och med kontinentala kontakter, samt början av medeltiden när skatter infördes och betalades med naturprodukter, varefter en större ökning skedde från 1600-talet och framåt när korntalet (avkastningen) blev bättre och de odlade arterna klarade det svenska klimatet lite bättre.

Under medeltiden fanns knappt några andra sädesslag än korn. Ärtor förekom ibland, men omfattade bara en bråkdel av skörden. Runt 1500-talet etablerades både råg och havre, men var ofta tämligen marginellt. Ännu större förändringar kom under 1800-talet och tiden därefter. På motsvarande sätt kom boskapen att ge högre avkastning från slutet av 1700-talet och fram till nutid.

Skillnader söder kontra norr om fäbodgränsen

Söder om fäbodgränsen, alltså i Götaland och det mesta av Svealand, hade man sedan årtusenden lagt under sig snart sagt all jord som var brukbar för boskapskötsel och odling. När kolonisationen av norra Sverige kom i gång runt mitten av järnåldern började man slå sig ner på ett otal platser, varav många var så pass bördiga och stora till ytan att det fortfarande fanns marker med hög bonitet i slutet på 1800-talet vilka ännu inte omvandlats till jordbruksmarker. Detta förklarar varför befolkningsökningen var någorlunda konstant från medeltidens slut och ända till 1800-talets senare del när många valde att flytta till städer och bruksorter eller utvandra till Nordamerika. När sedan levnadsstandarden ökade kraftigt under 1900-talet dröjde det inte länge innan man införde familjeplanering och nöjde sig med ett fåtal barn per familj. Därmed upphörde ökningen.

En viktig skillnad mellan bygderna söder respektive norr om fäbodgränsen var att de rika jordägarnas gods dominerade söderut, medan endast bara vanliga familjegårdar fanns norr om gränsen. Vid tiden för digerdöden uppdelades de sydsvenska godsens i familjegårdar som arrenderades ut, men sedan dess har det knappast funnits någon vilja på dessa jordar att expandera och vidga åker och äng. Ett stort undantag gäller dock hälften av adelns gods, eftersom de inte förmodade hålla rustplikten vid liv i samband med den agrara krisen. Av det skälet tvingades de bli skattebetalande godsägare istället, men likafullt bör vi utgå ifrån att deras gårdar mestadels arrenderades ut på samma sätt som adelns gårdar. Detta medförde att södra Sverige dominerades av landbor (arrendebönder) som inte ville anstränga sig för att vidga gårdens marker, medan norra Sverige befolkades av självägande bönder som gärna expanderade och bröt ny mark så deras

barn kunde livnära sig. Därför berördes inte heller norra Sverige av den agrara krisen som endast gäller de rika jordägarnas inkomstbortfall efter digerdöden när avraden (arrendeinkomsten) minskade eftersom det fanns fler gårdar än vad landborna kunde ta hand om.

Hemmansklyvningar i Siljansbygden

I socknarna runt Siljan med omnejd samt de som ligger näst intill dem såsom Ål, Gagnef, Ore och Boda, tycks ytterst få nya byar ha uppstått från 1500-talet och framåt, om ens någon överhuvudtaget ifall vi bortser från fäbodas som fått permanent bosättning. Istället var antalet hemmansklyvningar desto större vilket resulterade i att byarna blev allt större och kom att omfatta ännu fler gårdar. Detta var möjligt på grund av att samtliga gårdar var skattehemman, eftersom det inte fanns några frälsehemman eller kyrkohemman i mitten av 1500-talet i denna del av Dalarna, medan antalet kronohemman bara utgjorde några få. Av det skälet berördes inte heller dessa bygder av den agrara krisen som drabbade södra Sverige runt 1400-talet, vilken uppstod när jordägarna inte fick in lika mycket i avrad (arrendeinkomster) som tidigare. Tvärtom kunde de som överlevde pesten i Dalarna vara tämligen fria att använda ödelagda gårdar och jordar såsom de ville, såvida den tillhört en avliden släkting, eller samtliga släktingar till jordägaren var döda. Även vid andra tider, såväl före 1350 som efter 1540-talet, fanns det närmast obegränsade möjligheter att vidga de befintliga gårdarnas åkrar och ängar så att de klarade av en hemmansklyvning när barnen växte upp och bildade egna familjer. Visserligen krävdes mycket arbete, men resultatet fick man behålla själv. Dessa hemmansklyvningar pågick mer eller mindre oavbrutet från äldsta kända tid och till sent 1800-tal. Under de två seklerna efter digerdöden behövde man dock inte röja obruten mark, eftersom det räckte att röja sly och lövträd från igenväxta hagmarker. Sådana möjligheter saknades ibland helt i södra Sverige, eller var mycket begränsade, dels eftersom landborna inte ville röja mark frivilligt åt de rika jordägarna, dels för att det inte fanns några sådana jordar kvar.

Samhörighet och gemensamt ursprung

Den första kolonisationen norr om fäbodgränsen runt mitten av järnåldern borde ha medfört att många av de nyanlagda gårdarna låg utspridda i landskapet. Sedan skulle det inte dröja länge innan de delades och började bilda byar där alla eller åtminstone många av dem hade samma ursprung. Om man redan vid etableringen anlade flera gårdar ihop på samma ställe, så är sannolikheten stor att de inom några generationer blivit ingifta i varandras släkter och likafullt fick ett gemensamt ursprung.

Dessa ständiga hemmansklyvningar skedde inte utan ansträngning, men förutsättningarna var gynnsamma eftersom tillgången på gratis mark och egen arbetskraft var betydligt bättre än i exempelvis södra Sverige. Numera kan det vara svårt att rekonstruera skeendet och händelserna samt försöka spåra vilka gårdar som var de allra första i respektive by. Byarna kunde vidgas åt alla möjliga håll, eftersom de var omgivna av bördiga jordar i de omgivande skogarna. Som tur var ökade befolkningen så mycket och snabbt att traditionen att hålla sig hemmavid när man valde en äktenskapsparter inte medförde inavel.

Fäboddar

Kort sammanfattning om fäboddar

Att anlägga en fäbod innebar att man höll sin boskap långt från gårdens åkrar och ängar, men också att man tvingades avdela personer som endast ägnade sig åt sysslan att valla boskap, mjölka och förädla mjölken under de berörda sommarmånaderna eftersom det skedde förhållandevis långt från gården. Statliga utredningar visade redan i början av 1800-talet att detta var ett oeffektivt sätt att bedriva jordbruk och hade som önskemål att fäboddriften skulle läggas ner, vilket också i hög grad skedde när man gick över till skiftesbruk under slutet av 1800-talet, eftersom bönderna inte var mogna att anamma större förändringar förrän då.

Befolkningsberäkningen visar att inte bara befolkningen ökade, utan att även åkrar och ängar måste ha ökat i motsvarande grad. Detta resulterade inte i att fler byar anlades, utan att de fintliga byarna vidgades. Vad som är underligt i detta sammanhang är att man fortsatte med fäboddar och att dessa också ökade i antal. Detta visar dels att fäboddar inte var något nödvändigt eftersom det fanns gott om bördiga marker runt om i princip samtliga byar, dels att det fanns en mycket stark tradition med uppfattningen att fäboddar var något nödvändigt. Dock var fäboddar aldrig någonsin nödvändiga av ekonomiska eller praktiska skäl, utan måste ha uppkommit av andra orsaker. Mer om detta nedan.

Fäbodgränsen samt gods och gårdar

Fäbodgränsen anger var fäbodarna förekommit under historisk tid, det vill säga enligt de skrivna källorna som främst är från 1500-talet och framåt. Från väster går gränsen genom de sydligaste delarna av Värmland och Dalarna samt vidare österut genom norra Uppland. Detta motsvarar tämligen väl den urgamla nordgräns som gällde för jordbruket i Sverige alltifrån äldsta tid runt 4000 f.Kr. och fram till mitten av järnåldern när Norrlands inland koloniserades.

Söder om gränsen fanns nästan bara gods i början av medeltiden, vilka senast runt 1300-talet och som en följd av digerdöden och den agrara krisen uppdelades i familjegårdar som arrenderades ut. Norr om gränsen var det tvärtom. Här fanns nästan enbart gårdar som beboddes av självägande bönder vilka bestämde fritt över sin dagliga verksamhet och gårdens expansion. Därför berördes de inte av den agrara krisen, men väl av digerdödens effekter, fast på ett gynnsamt sätt för dem som överlevde. Denna gräns återger således två helt olika typer av jordägande, men också bygdernas generella ålder.

Det finns också en nordlig fäbodgräns som går ungefär längs Ångermanlands norra gräns, vilken är betydligt svårare att förklara hur den kan ha uppstått. Det är inte alla områden mellan dessa båda gränser som har fäboddar, men omvänt så är det mellan dessa gränser som de kända fäbodarna förekommit sedan 1500-talet.

När fäbodbruket upphörde samt aldrig upptogs

Att ha sin boskap på bete under sommaren vid fäboden omgärdades av många praktiska traditioner för att få driften att fungera samt en grundläggande uppfattning att fäbodarna var en nödvändighet för de berörda hushållen. Vad som motsäger det sistnämnda är dels att det alltid fanns ett visst antal hushåll som frivilligt valde bort denna påstådda nödvändighet och aldrig brydde sig om att hålla sin boskap på fäbodarna och att de klarade sig bra ändå, dels att jordbrukets omställning i slutet av 1800-talet till skiftesbruk inte alls medförde några nämnvärda bekymmer när även fäbodarna började läggas ner vid samma tid, trots att de odlingsbara markerna inte ökade i motsvarande grad. Detta hade statliga utredningar redan förutsagt långt tidigare.

Denna förändring av jordbruket i slutet av 1800-talet innebar att allt fler hade kvar sin boskap vid gården under sommaren, trots att det i princip ansetts omöjligt en generation tidigare. Samtidigt anlades mejerierna runt om i bygderna och de ville köpa böndernas mjölk året runt, vilket medförde att boskapen inte kunde vara på fäboden under somrarna. Därtill var det allt fler yngre personer som sökte lönearbete och fast anställning som också varade året-runt, så det blev inte så många kvar i bygden som kunde sköta om de kvarvarande fäbodarna som blev allt färre. Med andra ord var aldrig fäbodarna nödvändiga för hushållen, utan bara ett tillskott.

Antalet gårdar som aldrig anammade traditionen med fäbodor var ännu högre i sydöstra Dalarna vars bygder är mest kända för sina järnhyttor och koppargruvor. Där fanns det fäbodor i somliga socknar, men inga alls i andra. På samma sätt var det i Värmland där fäbodor var förhållandevis ovanliga trots likartade betingelser, för att inte tala om Småländska höglandet som borde ha haft ett stort antal fäbodor om de verkligen var nödvändiga för skogsbygder.

Om det inte finns några naturliga orsaker varför vissa bygder anlade fäbodor och andra inte, måste man fråga sig om det skett av andra skäl. Det finns dock inga kungliga beslut eller rekommendationer från Kronan, prästerskapet eller ens byalagen som drev på utvecklingen åt det här hållet, så även detta kan uteslutas.

Svårigheten med att förstå orsaken till fäbodarnas uppkomst är mycket mer komplicerad än så. I norra Siljansbygden fanns det hushåll som hade två eller tre fäbodor som man växlade emellan under sommarhalvåret, där vissa fäbodor som låg närmast även hade odling varför de också brukar kallas hemfäbodor.

I vissa bygder var produktionen av kolmilor så omfattande att karlarna som arbetade med detta kunde välja att bo på sin fäbod fram till slåttern och skörden medan de ägnade sig åt denna syssla.

Summa summarum var fäbodarna inte något nödvändigt för bondenäringen, vare sig i Dalarna eller någon annanstans. Inte heller fanns det ekonomiska, praktiska, religiösa, samhällsmässiga skäl, eller var en följd av överhetens krav och förväntningar. Tvärtom medförde det mer arbete för hushållet och blev en påtvingad isolering för vallhjonon, vars längtan därifrån emellanåt framträder i de ristningar som de lämnat efter sig på väggar och dörrar. Antalet ristningar att de trivdes är betydligt färre. Därmed återstår frågan varför man ägnade sig åt

denna onödiga syssla. Det hade varit mer praktiskt och trevligt för alla berörda att hålla boskapen hemma vid gården, vilket man gjorde i hela södra Sverige och norr om Ångermanland samt emellanåt också på somliga gårdar i de bygder som generellt sett hade allra flest fäbodrar. De vittnesmål som finns bevarade i domböcker och sockenstämmor etc bekräftar bara bilden av en stark tradition där bönderna ville göra precis som föregående generationer, men utan att veta varför, ty här finns inga förklaringar. De bönder som struntade i fäboddriften och höll boskapen hemma drabbades inte av något negativt alls, förutom viss mobbing från de övriga, inte ens på 1700-talet och innan de stora förbättringarna för bondenäringen hade påbörjats.

Sökandet efter gemensamma egenskaper

Likafullt måste det finnas en förklaring och den finns troligen i dessa motsägelser. Att det finns en nordlig fäbodgräns vittnar om att de bygder som anlade fäbodrar måste ha haft något mer gemensamt, förutom att de bodde på självägda skattehemman och var fria från adelns inflytande.

Först och främst måste fäbodarnas uppkomsttid klarläggas. Samtliga forskare, med något undantag, har utgått från att de härstammar från medeltiden eller är äldre. En mothypotes är att de uppstod under 1500-talet, men en granskning av alla kända källor visar enstämmigt att en sådan datering saknar grund och bara gör det ännu svårare att finna en rimlig förklaring. Det finns överhuvudtaget ingenting som pekar på en så sen datering. Tvärtom måste den hypotesen uppfattas som fullständigt omöjlig, vilket inte hindrar anhängare att vidhålla uppfattningen att den är förträfflig.

Om vi söker efter något gemensamt för bygderna mellan södra och norra fäbodgränsen, är den mest framträdande egenskapen att de koloniserades ungefär samtidigt under mitten av järnålder. Överallt finns det dock spridda spår efter mänsklig verksamhet under såväl stenålder som bronsålder, men ortnamnen och övriga fornlämningar visar tämligen tydligt att det var från 400-talet som den stora kolonisationen kom igång på allvar. Ibland något tidigare. Ifall fäboddriften var en naturlig del av den jordbrukskultur som infördes vid den tiden, skulle det kunna förklara utbredningen. Fast det förutsätter två saker, dels att fäbodrar var vanliga i de områden varifrån de inflyttade bönder härstammade, alltså i området utanför fäbodgränsen, dels att det fanns en tydlig mening med fäbodarna som kändes så pass övertygande att man frivilligt anlade dem.

Min uppfattning angående dessa två villkor är måhända en aning främmande för många.

Valla boskap vid sommargårdar

Det första villkoret för min förklaringsmodell gällde att det måste ha funnits fäbodrar i södra Sverige, åtminstone i mitten av järnåldern. Här vill jag gå ännu längre och påstå att det bör ha funnits sommargårdar i södra Sveriges skogsbygder ända fram till mitten av medeltiden, vilka i hög grad motsvarade de nordsvenska fäbodarna. Utgångspunkten för detta antagande är att godsens i södra Sverige antingen låg i fullåkersbygder (även kallat slättbygder) där boskapen

vallades under dagen och inom rimligt avstånd från bebyggelsen, eller i skogsbygder där man ibland tvingades söka upp betesmarker långt från huvudgården eftersom godsens vanligen hade ett mycket stort antal kreatur. Likafullt kan denna utspridning av jordbruksmarker ha varit något sekundärt, som vi snart kommer in på. Vad som antyder att det verkligen har existerat sådana sommargårdar är konsekvensen när skogsbygdernas gods delades upp i familjegårdar som arrenderades ut. Följden blev ett stort antal utspridda gårdar med förhållandevis unga ortnamn samt att det numera är ganska svårt att peka ut vilken plats som var godsets huvudgård. Motsatsen gäller i fullåkersbygder där godsens omvandlades till byar där alla bodde kvar på samma ställe, även efter uppdelningen i arrendegårdar. Av det skälet är det en öppen fråga ifall dessa arrendegårdar i skogsbygderna tidigare verkligen var bebodda året runt, vilket ortnamnen tycks tala emot, eller om de bara var sommargårdar som tillhörde ett gods, vilket skulle kunna förklara de unga ortnamnen. Att det verkligen funnits verksamhet vid dessa sommargårdar i skogsbygderna långt före medeltiden, visas av fornlämningar och fornfynd som är relativt jämnt fördelade ända från bondestenålderns början, oavsett om det är skogsbygder eller fullåkersbygder. Enda rimliga förklaringen på denna avlägsna verksamhet där gårdarna fått nya namn under medeltiden, i likhet med byarnas arrendegårdar i fullåkersbygderna, är att de inte var permanent bebodda utan endast en form av sommargårdar, alltså en variant på fäbodar. Det var således den agrara krisen som medförde att fäbodarna i södra Sverige försvann, när man lade om godsens organisation i syfte att försöka öka lönsamheten. Fram till dess hade sommargårdarna (fäbodarna) haft två funktioner, dels en ekonomisk funktion som delvis inrymde hierarkiska skäl när godsens ville vara så stora och omfattande som möjligt, vilket var svårt i skogsbygderna såvida man inte lade ut driften så mycket som möjligt i landskapet och hävdade sitt anspråk på marken. Här kan man även ana en annan funktion, nämligen att orsaken till denna spridning kan ha varit försvarsmässig eftersom boskapen var väl gömd i skogen i händelse av ofredstider och att fienden anföll bygden.

Denna teori är beskriven i min skrift nr 83 *"Forntida fäbodan i södra Sverige"*.

Några beskrivningar från mitten av järnåldern

Angående detta kan man läsa i Jordanes beskrivning från 500-talets början och som berör folken i sydvästra Sverige:

Näst dessa finns andra inbyggare av åtskilliga slags folk, Theuther, Vagothar, Bergio, Hallin, Liothider, vilka alla bo på en slät och fruktbar mark, och fördenskull överhoppas så mycket mera av andra folks infall och anlopp.

Enligt ynglingasagan var det under Bröt-Anunds regeringstid runt 600-talets början som man bröt nya bygder i Sverige. Detta syftar troligen i första hand på Dalarna, Värmland och delar av Norrland, såvida det finns någon sanningshalt i påståendet, men det stämmer ganska väl med den arkeologiska uppfattningen när det skedde. Eftersom det var ett ständigt överskott på folk genom den naturliga folkökningen, men saknades större möjligheter att expandera bygderna i södra Sverige, måste kolonisationen i norra Sverige fått stor betydelse. Plötsligt kunde hundratals och tusentals människor finna en ny möjlighet till överlevnad genom att ta eget ansvar och flytta till området mellan de två fäbodgränserna.

Med sig hade de både de sydsvenska skogsbygdernas traditioner och levnads-sättet samt uppfattningen att fäbod var en nödvändighet, fast inte på grund av ekonomiska skäl utan försvarsmässiga.

FÄBOD - Ett definitionsproblem

Inom vetenskapen vill man att allting ska vara konkret, korrekt och kontrollerbart. Så är det ofta inom de hårda vetenskaperna som närmar sig ren matematik, exempelvis fysik, kemi och astronomi. Motsatsen gäller de mjuka vetenskaperna såsom psykologi, sociologi och historia. Likafullt finns det forskare inom ämnet historia som kräver en form av naturvetenskaplig exakthet, vilket är dömt att misslyckas. Ett sådant mål är förstås önskvärt, men kan aldrig bli ett krav. Då blir resultatet att man "kastar ut barnet med badvattnet". Detta är vad som har skett med begreppet fäbod, ty det finns forskare menar att den definition som upprättats i syfte att avgränsa viss verksamhet norr om fäbodgränsen vid många bondgårdar på främst 1700-talet och 1800-talet, inte är tillämplig före mitten av 1500-talet. Alltså anses det inte ha funnits några fäboddar innan dess, eller snarare att det inte kan bevisas att det fanns några fäboddar före 1500-talets mitt som motsvarade definitionen som avspeglar verksamheten på 1800-talet. Ett sådant virrvarr av definitionen och hantering av de vetenskapliga begreppen bidrar inte till någonting och leder bara till åtlöje.

Eftersom det har funnits många varianter på det som vi kallar fäbod, säkerligen både före och efter 1500-talet, vars olikheter både har geografiska, ekonomiska och kronologiska samt sociala orsaker, kan avsikten med en vetenskaplig forskning knappast vara att börja med en strikt definition och sedan ta reda på vilken verksamhet som stämmer med den och vad som faller utanför. Tvärtom är det mer fruktbart att analysera vad som faktiskt finns och sedan avgränsa olika egenskaper i syfte att förklara dem. Detta är egentligen en allmän arkeologisk metod i sökandet efter likheter och olikheter samt samband och icke-samband. Först därefter kan studiematerialet grupperas och definieras. Med ett sådant förhållningssätt kan man påvisa att det ända sedan tidig järnålder och måhända ännu tidigare har funnits verksamhet vid bondgårdar som påminner om fäbod-drift samt att denna verksamhet varit besläktat med 1800-talets fäboddar och troligen är dess direkta föregångare.

Enligt SAOB är en fäbod:

Primitiv utgård (eller byggnad) där man vistas (periodvis) för att kunna hålla kreatur på betesmark som ligger mer eller mindre avlägset från den gård som äger boskapen.

Ju fler tillägg man gör till den här definitionen, desto svårare blir det att bekräfta dess existens på en viss plats och en viss tid. Då är det lättare att göra tilläggen i efterhand och införa undergrupper till typen fäbod när man har fler detaljerade uppgifter.

Fornlämningar, ortnamn och kyrkor

Fornlämningar

Föremål från bondestenåldern och efterföljande perioder förekommer på skilda platser i övre Dalarna, men de är så få längs Västerdalälven, Österdalälven och Siljansbygden att man inte kan få någon klar uppfattning vad som skedde vid den tiden. Antingen gjordes upprepade försök att anlägga gårdar i syfte att bedriva jordbruk, eller enbart jakt, eller såsom långt senare att finna järn. All verksamhet före 300-talet tycks ha varit ytterst begränsad och av tillfällig art.

Järnåldersgravar

Under järnåldern däremot anlades både gravfält och ensamliggande gravar, men de är förhållandevis få till antalet, vilket också är förväntat vid jämförelse med omliggande landskap. I södra Sverige återfinns järnålderns gravar oftast nära intill godsens bebyggelse. Deras relativa antal visar att det absolut inte var alla i samhället som fick en synlig gravmarkering efter sin död. En försiktig beräkning i Skaraborg i Västergötland pekar på att järnåldersgravarna från yngre järnålder motsvarar högst 7% av den vuxna befolkningen. Under äldre järnåldern var det betydligt färre, men under äldre bronsåldern när man anlade stora rösen och högar tycks en liknande andel runt 7% ha blivit gravlagda i dem. Den andelen av den vuxna befolkningen stämmer ganska bra med godsägarnas familjer gentemot de jordlösa trälarna och annat folk som arbetade på godsen. Därmed kan man tänka sig att dessa gravar endast var till för de rika jordägande familjerna.

Att överföra denna modell på Dalarna skulle innebära att de allra flesta inte fick en synlig grav, eftersom det inte fanns några rika godsägande familjer. Därför uppstår frågan vilka som trots allt ligger i dessa järnåldersgravar. Möjligen kan man tänka sig att de som ägnade sig åt järnutvinning, handel och andra liknande sysslor härstammade från sådana rika familjer och förde med sig deras traditioner. Av det skälet är det således inte förväntat att finna något större antal gravfält i övre Dalarna, eftersom det förefaller rimligt att den stora kolonisationen av jordbruk främst skedde genom folk som inte ägde jord och inte fick plats på godsen i södra Sverige. Detta resonemang leder till att järnåldersgravarna inte alls behöver återspegla vissa sysslor såsom järnhantering, utan endast var de sydsvenska stormannafamiljerna uppehöll sig.

Dateringen på järnåldersgravarna i övre Dalarna tycks börja runt 300-talet och har måhända en koncentration under några hundra år fram till 700-talet, men dateringen är svår att få ett fast grepp om.

De fåtal **ensamliggande rösen** som har ett markant höjdläge motsvarar bronsålderns typiska egenskaper, men de flesta ligger vid Djurmo klack i Gagnef och Uvklitt i Leksand. Det är oklart om de ska dateras till bronsåldern eller ifall de är från järnåldern.

Antalet järnåldersgravar och odaterade rösen

	antal platser	antal gravar	största gravfältets antal gravar	
Ore s:n	4	49	45	Ore (exkl. runt Amungen)
	4	6	3	Ore, endast runt sjön Amungen
Orsa k:n	11	44	15	
Mora k:n	12	47	35	Mora (exkl Venjan och Sollerön)
	5	43	36	endast Venjan
	5	41	37	endast Sollerön (med Isunda)
Rättvik s:n	5	10	3	<i>här finns endast rösen och högar</i>
Leksand	16	27	5	
Gagnef	7	9	2	
<i>summa</i>	69	276	- - -	
<i>störst</i>	- - -	- - -	15, 35, 36, 37, 45	

Antalet platser mer järnåldersgravar respektive antalet gravar totalt sett i olika socknar eller kommuner i övre Dalarna samt storleken (antalet gravar) på det största gravfältet.

Järnslag

Av järnålderns fornlämningar så finns förutom gravarna i stort sett bara slaggförekomsterna vilka förekommer i stort antal i vissa bygder. De uppkom i samband med att man omvandlade myrmalm och sjömalm till smidbart järn. Denna verksamhet skedde så nära fyndplatsen som möjligt för att slippa transportera slaggen till de platser där man antingen smidde järnet till föremål eller sålde det till handelsmän. Sådana arbetsplatser där man renade malmen från slaggen finns utspridda längs Västerdalälven och det är en mindre koncentration runt Järna, vilket självklart leder till misstanken att ortnamnet uppkommit av det skälet. Det finns också en hel del slaggförekomster längs Österdalälven och runt Siljansbygden. Vanligen har järnålderns gravar samma utbredning som järnslaggen.

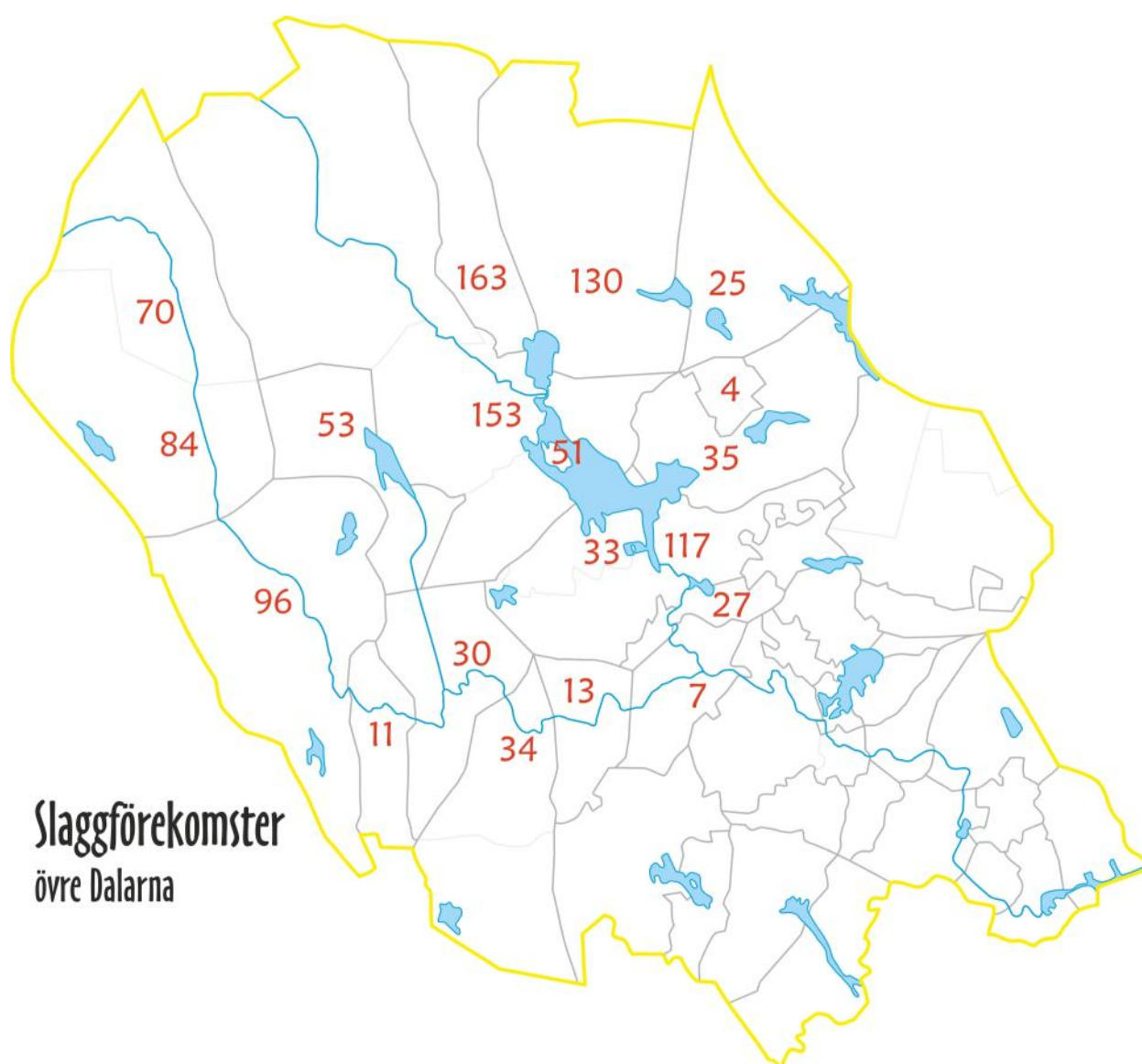
Det i särklass viktigaste gravfältet ligger på Sollerön, men inte vad gäller antalet utan enbart utifrån dess innehåll som pekar på rikedom och en överdådighet. Å andra sidan är det många gravfält som inte är undersökta, så det kan finnas fler av samma slag. Ett av de utgrävda gravfälten som också är framträdande ligger i Ore socken, men inte alls vid bebyggelsen utan långt ute på en udde som man i princip måste passera när man färdas till eller från Oresjön, i synnerhet om man ska till eller från Oreälven. Även Sollerön har en sådan central plats alldeles intill dåtidens färdvägar över vattnet, alltså via Siljan.

Ofta ligger järnslaggen kvar just där den lämnades längs sjöstränder eller vid myrar. Det gör att det finns många sådana platser vid sjöarna Skattung, Oresjön, Amungen och Ljugaren i nordöstra Dalarna. De allra flesta av dessa är troligen från järnåldern och början av medeltiden, innan verksamheten konkurrerades ut senast runt 1300-talet av bergshantering i sydöstra Dalarna. En sökning via Internet i Riksantikvarieämbetets fornsök på begreppet "Blästerbruks-

lämning" gav nedanstående träffar. Här framträder Älvdalen-Mora-Orsa vad gäller antalet, men också den övre delen av Västerdalälven.

Orsa	130	Rättvik	35	Nås	34
Ore	25	Boda	4	Järna	30
Mora	153	Leksand	117	Äppelbo	11
Våmhus	24	Siljansnäs	33	Malung	96
Venjan	53	Ål	27	Lima	84
Älvdalen	163	Gagnef	7	Transtrand	70
Sollerön	51	Floda	13		

Antalet platser per socken i övre Dalarna med blästerbrukslämning (järnslag) enligt Riksantikvarieämbetets fornsök.

Slaggförekomster efter lågteknologisk järnframställning (blästerbrukslämning) enligt Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister (fornsök på Internet). Antal förekomster per socken i övre Dalarna.

Ortnamn

Bebyggelsenamn

Bland ortnamnen finns både naturnamn och bebyggelsenamn. Båda dessa berättar namngivna platser som blivit kvar i folkmun och förts vidare till efterkommande generationer. Detta kapitel handlar mest om bebyggelsenamnen.

Ortnamnsändelser

Nedan följer ett urval av vanliga ortnamnsändelser (suffix) i övre Dalarna. En del av dem kan även förekomma fristående och utan förled. Tolkningen av dess innebörd bör hållas kort, men till viss del kan kompletterande exempel vara till stor nytta för en god förståelse. Dateringen är ungefärlig.

- arvet Ärvd gård. Mest vanligt i Dalarna och inte i andra delar av landet. Avser sannolikt ett område som avskilts från resten av byn och där en ny gård etablerats och som ofta blev början på en by. Medeltidens början.
- berg Berg. Syftar möjligen på en "borgliknande bebyggelse", alltså omgärdad av en förstärkt gårdgård, men inget särskilt utöver detta. Järnålder - tidig medeltid.
- boda Bodar och andra enklare bebyggelser, företrädesvis fäbodas varav somliga fått fast bosättning. Järnålder - tidig medeltid.
- by Samling av hus. En enda gård med många hus eller en by med ett flertal gårdar. Järnålder - tidig medeltid.
- hed Vidsträckta betesmarker. Järnålder - tidig medeltid.
- holen Höjd i landskapet. Järnålder - medeltid.
- inge Ättlingar. Förledet anger namnet på den person som arvingarna härstammade ifrån. Sällsynt i övre Dalarna. Yngre järnåldern.
- sta Ställe eller plats (med bebyggelse). Sällsynt vid övre Dalarna. Yngre järnåldern.
- sel Stillsam plats (med bebyggelse). Avser förmodligen endast fäbodas. Järnålder - medeltid.
- unda Plats som är rik på något eller kännetecknas av något, vilket anges i förledet. Tidig järnålder.
- vallen Öppet landskap. Syftar mestadels på en fäbod. Medeltid - senare tid.
- vi Hednisk kultplats. Sällsynt vid övre Dalarna. Yngre järnåldern.
- ås Höjd i landskapet. Möjligen har de flesta varit fäbodas varav vissa fått fast bosättning. Mestadels medeltid.

Fäbodrar och ortnamnsändelsen -åsen

Det finns exempel på naturbeskrivningar som ingår i bebyggelsenamn, men som emellanåt inte alls motsvarar beskrivningen. Exempelvis finns -ås på platser som inte gör skäl för namnet. Vissa fäbodrar i Dalarna och Jämtland har denna ändelse och de tycks ibland tillhöra en äldre grupp fäbodrar från järnålderns slut eller tidig medeltid, varefter somliga fått permanent befolkning året runt, vilket i så fall måste ha skett före digerdöden. I Ovikens socken i Jämtland finns dels några större byar i det bördigaste området som har denna ändelse, dels utspridda gårdar som ligger mellan detta område och de fäbodrar som nyttjades runt 1800-talet. Gårdarna i detta mellanliggande område kan mycket väl ha varit fäbodrar innan de fick permanent bosättning. Samma sak gäller den norra delen av Rättviks socken, som numera ingår i Boda socken. Förutom sockennamnet Boda ligger byarna Gulleråsen, Kärvsåsen, Lenåsen och Änderåsen norr om kyrkan, ungefär som Tammeråsen och Röjeråsen i Rättviks nordvästra del. Ett annat känt exempel är Fryksås i Orsa socken.

Denna tolkning av ortnamnsändelsen -åsen är möjligen aktuell även för Ärteråsen och ett visst antal av de övriga fäbodarna i bland annat Ore socken, vilka visserligen kan ligga intill höjder, men där ändelse i första hand syftar på att platsen låg "på åsarna uppe i skogen" och alltså avsåg fäbodrar.

Diverse ortnamn och dess innebörd

Nedan följer ett urval ortnamn som inte är sockennamn och förslag på hur de kan tolkas.

Dalarna I början av 1300-talet och år 1437 benämns Dalarna som "Dala hwnndhare" (Dala hundare), vilket omfattade såväl övre Dalarna som södra Dalarna där det senast från 1300-talet var stor utvinning av koppar och järn. Övriga medeltida texter har skiftande ändelser efter ett inledande Dal-. Ofta enbart Dala, eller Dalum som var den latinska formen. Från mitten av 1400-talet märks stavformen Dalene etc. De flesta förklaringarna av namnet utgår från Väster- och Österdalälvens dalgångar samt ser Siljansbygden som en del av en sådan dalgång. Om man istället jämför namnet med ordet *dal* som egentligen betydde slätt, så blir innebörden något annat. Exempelvis hette landskapet Dalsland tidigare Dal och man sade att någon bodde *på* Dal, inte *i* Dal, eftersom man bodde *på* Dalbosläätten. Om denna tolkning tillämpas för Dalarna, åsyftas måhända Siljansbygdens slättbygder i första hand samt givetvis bygderna söderut ner mot Västmanland, men inte alls primärt de smala dalgångarna.

Siljan Ortnamnet tolkas som "lugnt vatten", eftersom ordet *sele* har just den betydelsen, men egentligen åsyftas en mindre plats mellan två forsar.

Sollerön Ön kallades Sold år 1325. Den officiella förklaringen är "den soliga ön". Ifall solen ingår i ortnamnet måste det ha berott på andra skäl än iakttagelser av vädret, eftersom solen även sken på övriga ställen i Dalarna. Små skillnader gentemot fastlandet kan

knappast ha varit av större intresse för några andra än turister. En avvikande egenskap med platsen är det rika gravfält från järnåldern som visar att en familj med hög status bodde här under lång tid. Personligen skulle jag hellre gissa på att ortnamnet har någonting med dem att göra, eller bör förklaras utifrån ön läge i Siljan. Exempelvis syftar det fornsvenska ordet *sula*, *sola* på en grundstock (syllstocken), eller botten, eller fast mark och underlaget. Ett annat förslag är fornsvenskans *sald* med betydelsen sikta och sälla, men det passar bättre för guldvaskning än järnutvinning, eller *säld* med betydelsen lycka och sällhet, men som också kan betyda försäljning, vilket tangerar tankarna om försäljning av järn. Detta ligger nära det fornsvenska ordet *sold* (vilket också var öns äldsta kända namn) som betyder ersättning och betalning. Med andra ord kan man tänka sig en mängd händelser som ligger till grund för detta ortnamn.

Bror Lindèn antog att namnet ska jämföras med det intelligande Gesundaberget och att namnet ursprungligen var Solund. Namnet Gesunda anses betyda "en plats där man hyser eldar". Ändelsen -unda är ett tillhörandesuffix som anger att detta (elden) tillhör något (det vill säga berget).

Amungen Ändelsen (suffixet) -ung när det gäller sjöar anses betyda lång. Byn intill hette Amungsböle och inte Amundsböle som man finner i litteraturen ibland när man felaktigt påstår att bebyggelsen fått namn av en viss Amund och att byn namngivit sjön. I detta fall är det tvärtom, att sjöns namn återfinns i bynamnet. Sjön nämns 1320, men troligen tillkom bebyggelsen först vid 1500-talets slut.

Kyrksocknarnas namn

Socknarnas namn diskuteras vidare i ett efterföljande kapitel "Kyrkor".

Gårdsnamn

Bebyggelsenamn och/eller släktnamn

Gårdsnamn är alltid ett släktnamn. De ärvdes från generation till generation, såvida inte en efterföljande generation fick ett nytt gårdsnamn. I första hand bars de av manliga personer och endast i särskilda fall av kvinnor, såsom ogifta kvinnor vilka i brist på en huskarl var företrädare för ett hushåll. Möjligen har gårdsnamnen använts betydligt mer inom folkligt språkbruk än vad som framgår av de skrivna källorna.

Många gårdsnamn syftade på en välkänd förfader eller en förmoder, antingen dennes förnamn eller soldatnamn eller egenskap som de tillskrevs. I enstaka fall förekommer gårdsnamn i det skriva källmaterialet redan på 1500-talet samt i skattelängderna på 1600-talet, men detta ska inte tolkas som att gårdsnamnen uppstod vid den tiden. En orsak till den omfattande avsaknaden är snarare att skatteskrivningen var standardiserad och följde samma normer i hela Sverige. Det går alltså inte att säga utifrån källmaterialet när traditionen med gårdsnamnen uppstod. Däremot går det ibland att säga när ett visst gårdsnamn uppstod, men i sådana fall kan de berörda personerna ha haft ett annat gårdsnamn tidigare.

Män, sällan kvinnor

I de skriva källorna är det nästan bara män som bär gårdsnamn, ytterst sällan kvinnor. Däremot kan de ha varit bidragande till gårdsnamn när nya har bildats, såsom Annus, Britus, Maggus, Malin och Stinus. Likaså kan en måg ha övertagit sin svärfaders gårdsnamn, liksom en karl kan ha sin morfaders gårdsnamn. Troligen skedde inte detta på något fastslaget och reglerat sätt, utan var en följd av vad folket i bygden brukade säga. Av samma skäl kan vi misstänka att även kvinnorna bar gårdsnamn när man ville ange vilken släkt de kom ifrån, men detta var tämligen ointressant i kyrkböckerna och därför är de i princip aldrig medtagna.

I enstaka fall ville man dock ange vilken släkt som en viss piga kom ifrån och då angavs hennes gårdsnamn i kyrkböckerna, i synnerhet om det inte fanns någon husfader i det hushållet. Något liknande tycks inte gälla änkor, för då anges istället vem hon varit gift med, men väl för ogifta kvinnor som förestod ett hushåll sedan föräldrarna dött.

Måg - ett enda gårdsnamn eller två olika

En måg som var ingift på en gård fick ofta sin svärfaders gårdsnamn, men inte primärt för att gårdsnamnet hörde ihop med själva bondgården som ett ortnamn, utan för att mågen övertog svärfaderns roll som husbonde och förde släkten vidare. Detta kallades för att han fick ett särknamn.

Vissa ingifta män kunde ha två gårdsnamn, dels sitt eget som ärvts av fadern eller morfadern, dels svärfaderns, men aldrig samtidigt utan ett i taget beroende

på vad saken gällde och vilken härkomst man ville åberopa. Antingen sitt eget ursprung, eller hustruns förfäder. Valet reglerades av omständigheterna och att det skulle passa i sammanhanget. Vid upprättandet av exempelvis en bouppteckning var det alltid den egna härkomsten som var viktigast, medan en skattelängd betonade var han bodde och dennes övertagande av svärfaderns släktgård.

Exempel på dubbla gårdsnamn:

Hohl *eller* Knutes Lars Mattsson

Malin *eller* Skräpp Erik Eriksson

Bakgrunden till den sistnämnda är att Erik Erikssons far och farfar bar gårdsnamnet Skräpp, medan hans morfader och hans förfäder bar gårdsnamnet Malin. Fadern Skräpp Erik Persson flyttade till sin hustrus gård men anammade aldrig svärfaderns gårdsnamn, men det gjorde hans son Erik Eriksson.

Gårdarnas löpnummer samt rubriker efter husfaderns namn

I husförhörsböckerna som ofta börjar runt slutet av 1600-talet användes endast löpnummer för att åtskilja gårdarna. När det efter något årtionde var dags att påbörja en ny volym inlades alla nya bondgårdar på en plats intill den gård som den ingått i tidigare. Härigenom bibehölls ordningsföljden inom respektive by, men inte löpnumren.

Under 1700-talet började man sätta rubriker på en del gårdar i syfte att komplettera löpnumren. Detta blev allmänt under 1800-talet. Här anges antingen husfaderns gårdsnamn, vilket även angavs om han var död och änkehustrun företrädde gården, eller ett efternamn såvida man hade något sådant. Med andra ord omfattar rubrikerna både gårdsnamn och efternamn. Familjer som saknade både gårdsnamn och efternamn fick ingen rubrik.

Husförhörslängdens rubriker medförde att gårdsnamnet indirekt även användes för att benämna bondgården. De blev på så vis bebyggelsenamn och ortnamn, åtminstone enligt prästens uppfattning.

Om en viss husfader bar gårdsnamnet Qvick, kallades gården Qvick i husförhörslängderna. Om en annan familj flyttade till gården, vilka inte var släkt med dem som bodde där tidigare, så sade man att de bodde i Qvickgården, eftersom de inte själva kunde bära någon annan släkts gårdsnamn. Detta gäller också ifall det bodde fler obesläktade familjer på gården. Ifall de nyinflyttade däremot bar ett annat gårdsnamn så kunde rubriken ändras i husförhörslängden. Om det bodde två obesläktade familjer på bondgården och båda husfäderna bar gårdsnamn, blev det den förstnämndes gårdsnamn som hamnade i rubriken. Den personen var i regel en större ägare av gården eller mer betydelsefull av andra skäl. Således ändrades bondgårdens bebyggelsenamn i enlighet med husfaderns gårdsnamn. I vissa fall hade bondgården två gårdsnamn, eftersom husfadern hade det. Däremot var det alltid husfaderns gårdsnamn som användes till rubriker i husförhörslängderna i de fåtal fall som husmodern också av särskilda skäl använde sitt gårdsnamn efter sin fader, vilket dock bara brukar förekomma vid upprättandet av en bouppteckning.

Gårdsnamn kontra efternamn, eller både och

Under 1700-talet antecknades allt fler gårdsnamn i husförhörslängderna, vilket blev allmänt under 1800-talet. I de äldre kyrkböckerna skrevs gårdsnamnet direkt före förnamnet, men senare blev det vanligt att det placerades över personnamnet (förnamnet och patronymikon), för att till slut bli placerat allra överst som en rubrik för hela gården och dess hushåll, som omfattade allt från ett enda till tre hushåll eller ännu fler. Därmed blev gårdsnamnen både ett släktnamn och ett bebyggelsenamn. Nyinflyttade personer som inte var släkt med föregående familj kunde inte anta gårdsnamnet för egen del, utan fick nöja sig med att de bodde på exempelvis Hansesgården. När dessa ortnamn väl etablerats och blivit permanenta under slutet av 1800-talet, kunde de inte ändras såsom förr ifall en annan familj flyttade dit som hade ett annat gårdsnamn.

På liknande sätt skrevs efternamnen som rubriker i husförhörslängderna från mitten av 1800-talet. Dessa blev också automatiskt omvandlade till bebyggelsenamn och ortnamn precis som gårdsnamnen.

De som inte hade ett gårdsnamn brukade alltid ha ett efternamn, fast snarast var det tvärtom nämligen att man hade ett gårdsnamn ifall man inte hade ett efternamn. Gårdsnamnen uppstod endast ifall man saknade ett efternamn, vilket bara ett fåtal hade. De allra flesta efternamnen är soldatnamn, vilka egentligen är ett tilldelat tjänstenamn som de bar ihop med sina ordinarie personnamn, bland annat för att lättare kunna bli åtskilda inom kompaniet. Detta tjänstenamn var också namnet på roten. Avsikten var aldrig att soldatnamnen skulle ärvas, vilket i princip inte heller inträffade. I så fall blev de omvandlade till gårdsnamn som placerades före förnamnet, men endast av soldatens ättlingar. Övriga efternamn bars vanligen av yrkesfolk, såsom löneanställda arbetare på järnbruken. Sådana efternamn ärvdes vanligen av barnen och gick vidare till deras ättlingar, både pojkar och flickor samt användes livet ut. Dessa yrkesrelaterade efternamn övergick aldrig till gårdsnamn.

Under en senare del av 1800-talet kunde soldatnamnen i enstaka fall användas växelvis som efternamn och gårdsnamn av soldatens barn och deras ättlingar. Tillnamnet är exakt detsamma, men placeringen är antingen först eller sist.

Bland gårdsnamnen finns varianter som Skräddar, Skommar, Smeds, Rättar och Länsman. Första anblicken antyder att de härstammar från en skräddare, skomakare, smed, rättare och länsman. Så kan det också ha varit, men det kan lika gärna ha varit ett soldatnamn. Därför bör man alltid kontrollera ifall gårdsnamnet finns bland soldatnamnen, eller om det finns anledning att namnet uppstått av ett snarlikt skäl.

De flesta hade alltså antingen ett gårdsnamn, eller ett soldatnamn, eller ett yrkesrelaterat efternamn. Soldatnamn och själva sysslan som yrkesarbetare, men inte själva efternamnet, kunde övergå till ett gårdsnamn, men ett gårdsnamn omvandlades aldrig till ett efternamn.

I enstaka fall finner man personer som bar både gårdsnamn och efternamn. I det sistnämnda fallet nedan måste gårdsnamnet ha kommit från en möderne-linje, eftersom efternamnet kom från en inflyttad smedfamilj från Uppland.

Jugas Anders Eriksson Rubäck
Näset nr 2, Ore sn (AI:17a 1881-1890, sid 140)

Bönder, men sällan yrkesfolk och soldater

De som använde gårdsnamn var vanligen bönder, alltifrån de första omnämnda runt 1500-talet och ända fram till 1800-talet när de allra flesta gårdsnamnen finns antecknade i kyrkböckerna. Soldater bar aldrig ett gårdsnamn, eftersom de fick ett unikt soldatnamn (efternamn) inom kompaniet. Hantverkare och lönearbetande yrkesfolk kunde dock bära ett gårdsnamn, i synnerhet om de bodde kvar på landsbygden, men ytterst sällan ifall de hade ett efternamn. Med andra ord blev gårdsnamnet överflödigt och onödigt ifall man hade ett efternamn. De som flyttade till städer och bruksorter bar sällan ett gårdsnamn. Troligen berodde det på att de flesta andra i dessa orter inte hade några gårdsnamn, varför de inflyttade anpassade sig och skaffade sig ett efternamn istället. Ifall de utflyttade bara hade ett gårdsnamn men inget efternamn när de antog en löneanställning på annan ort, var det inte ovanligt att de tog sig ett helt nytt efternamn som ingen tidigare hade burit på den platsen och som inte hade någon beröring alls med deras förfäders gårdsnamn. Därför är det ytterst sällan som man finner likheter mellan dessa två namntyper.

Många, men inte alla

Vissa gårdar och hushåll saknar dock rubrik i husförhörslängderna, eftersom familjen som bodde där varken hade gårdsnamn eller efternamn. Vad som är orsaken till denna avsaknad är okänt.

	<u>med gårdsnamn</u>	<u>med efternamn</u>	<u>utan sådana namn</u>	<u>Summa</u>
Näset	21	6	7	34
Tillhed	1	1	3	5
Östanvik	22	13	-	35
Östansjö	31	1	2	34
Sunnanhed	37	3	-	40
Norrboda	11	6	1	18
Sörboda	16	2	-	18
Dalbyn	57	12	-	69
Viken	3	-	1	4
Arvet	16	5	1	22
<i>Summa</i>	<i>215</i>	<i>49</i>	<i>15</i>	<i>279</i>
<i>Procent</i>	<i>77</i>	<i>18</i>	<i>5</i>	<i>100</i>

Antalet gårdar per by i Ore socken där husfadern bar antingen ett gårdsnamn eller efternamn. (Ore socken, husförhörslängden 1834-1843)

Ärvda kontra nyskapade gårdsnamn

Avsikten med gårdsnamn tycks ha varit att ange personernas härkomst i syfte att undvika sammanblandningar, men också för att framhäva sina förfäder såvida de varit betrodde i bygden. Således ärvde man i första hand sin faders eller sin morfaders gårdsnamn, alternativt sin svärfaders gårdsnamn om maken flyttade till sin hustrus gård. En variant på detta är när man tog sin faders soldatnamn

som gårdsnamn, fast det gäller förstås endast ättlingarna till det fåtal som var soldater.

Ibland inträffade händelser som uppenbarligen gav ett eko i bygden och som resulterade i att en viss person fick ett nytt gårdsnamn. Exempelvis kunde en färgstark eller betydande person ha fått ett smeknamn som i sin tur blev ett gårdsnamn, eller att en helt ny benämning kändes mer aktuell än den man tidigare hade använt. Med andra ord styrdes valet av gårdsnamn av vad folket i bygden sade och hur de namngav varandra. Således är inte kyrkböckerna den bästa källan för att studera gårdsnamn, utan bara en slags omfattande katalog över gårdsnamn som använts.

Betydelse

Ibland framträder innebörden tämligen omgående, men det finns ofta en risk att den likafullt är något helt annat. Detta gäller i synnerhet de gårdsnamn som utgått från soldatnamn. I övriga fall kan den förbli helt okänd.

Vissa gårdsnamn är tämligen allmänna och kan förekomma oberoende av varandra i flera olika släkten. Andra är mer specifika och tillhör bara en enda släkt. Ett exempel på gårdsnamn som tämligen ofta berör olika släkter är ättlingarna till soldater som inte varit släkt med varandra, men som har tjänstgjort för samma rote och därför burit samma soldatnamn.

Många gårdsnamn har utgått från ett förnamn. Om det är ett kvinnonamn så slutar de ofta på -us i Ore, men så är det inte i Orsa eller Rättvik. Om de utgår från ett mansnamn kan de dels ha flera olika typer av ändelser, dels vara kompletterade med en egenskap, såsom i exemplet Lill-Mats.

Somliga gårdsnamn utgår från ett smeknamn, eller ett karaktärsdrag som varit utmärkande. Vissa anger något om var de hade bott eller var de härstammade ifrån, eller var de bodde vid den aktuella tiden.

Några exempel på olika typer av gårdsnamn:

Mansnamn	Adams, Carles, Jugas, Nis Pers (Nils Perssons)
Kvinnonamn	Annus, Britus, Maggus, Malin, Stinus
Smeknamn	Blecko, Liss Pers (Lille Pers), Spögubbe, Stor
Soldatnamn	Adelsman, Bältar, Dalkarl, Gifting, Hök, Länsman
Yrke / Soldatnamn	Djeken, Skommar, Skräddar, Smeds, Snickar
Boendeort	Hellsing, Nygårds, Tillhed, Venjans

Utbredning

Utbredningen av gårdsnamn omfattar det allra mesta av Dalarna. Gränsen mot Värmland, Härjedalen och Hälsingland tycks ha varit någorlunda oförändrad, men söderut är gränsen mer diffus och löper tvärs genom sydöstra Dalarna, enligt tillgängliga uppgifter i husförhörslängderna runt 1840-talet. I angränsande socknar i Västmanland tycks det inte finnas några gårdsnamn i kyrkböckerna vid den tiden.

Gårdsnamn förekommer:

By, Grangärde (Gränge), Grytnäs, Hedemora, Stora Skedvi, Stora Tuna, Svärdsjö, Torsång

Gårdsnamn förekommer inte:

Folkärna, Garpenberg, Husby, Malingsbo, Norrbärke, Sundborn, Säfsnäs, Söderbärke, Vika

Varianter av gårdsnamn och soldatnamn

Nedan följer en katalog över de allra flesta av gårdsnamnen i Ore, Orsa och Rättviks socken enligt husförhörslängderna, men också de samtida soldatnamnen som ofta varit desamma ända sedan slutet av 1600-talet. Med reservation för felskrivningar.

De namn som både förekommer som gårdsnamn och soldatnamn är understruken. Betydligt fler gårdsnamn än enbart dessa har dock karaktären av att ha varit soldatnamn eller härstammar från krigsmakten. Om detta är riktigt kan dessa gårdsnamn ha förts till socknen av inflyttade personer, eller genom soldater som har tjänstgjort under en annan sockens rote, eller genom andra kontakter utanför den egna socknen.

Gårdsnamn i Ore socken (1860-talet)

7%, eller 10 av 136 gårdsnamn, förekommer även som soldatnamn.

Annus	Frimodigs	Knuter / Knuters	Nis Nis	Spögubb
Arf	Fubb	Knäpp	Nissar / Nissars /	Staffas
Askar	<u>Gifting</u>	Kolar	Nissas	Stens
Back	Gjärds	Kratz	Normans	Stinus
Berg	Glad	Kula	Nygårds	Stor
Bilk	Got	Kus	Ollas	Strand
Björk	Graf	Laggers	Ollas Pers	<u>Stut</u>
Blecko	Grop	Lars Knuts	Pedres	Ståles
Bolins	Grälls	Lasses	Pell	Stör
Bond	Haga	Lill	Pellas	Svarfvar
Bond Ollas	Hampus	Lill Pers	Peres / Pers	Söders
Brittus	Hansar	Lind	Påls	Thoms
Brådtom	Hanses	Lispet	Qväck	Thorn
Bränd	Hed	Liss	<u>Rhen</u>	Tillhed
Burtus	Hellsing	Liss Mats	<u>Ropar</u>	Timas
Bytar	Hol	Lissel	Ruck	Trångmyr
Börs	Hult	<u>Lund</u>	Rustas	Tång
Carles	Håga	<u>Länsmans</u>	Rut	Törns
Dalfors	Hägg	Maggus	<u>Räf</u>	<u>Ungers</u>
Daniels	Höka	Malin	Räfvo	Uppbjörds
Dans	Isaks	Matses	Rännar	Vester
Djeken	Israels	Mickels	Rättar	Viborg
Elias	Jugarnes	Modigs	Skatas	Wenjans
Ellus	Jugas	Myr	Skräddar	Wik
Finn	Jut	Måg	Skräpp	Örjas
Flygar	Katt	Mårds	<u>Skymmel</u>	
Flåto	Klockar	Mört	Slunk	
Frans	<u>Knippel</u>	Nerk	Smås	

Gårdsnamn i Orsa socken (1830-talet)

11%, eller 20 av 188 gårdsnamn, förekommer även som soldatnamn.

Agdur	Fins	Håll	Malin	Skräppjons
<u>Altidglads</u>	Forsmans	Hållnissa	Malinpers	Slott
Anniko	Gilius	Håltans	Marget	Slottpers
Bengs	Gislar / Gisslar	Håmån	Maser	Smis
Bilar	Gjudrun	Högfors	Mats	Snitt
Bjöns	Goth	Höken	Matslofwa	<u>Spennar</u>
<u>Björk</u>	Grafmats	Ingeborgs	Michols	Spiris
Blacks	Gref	Ivars	Mångs / Mångsa	Staffas
Blecko / Bleko	Grigg	Jacobs	Mårspers	Stais
Bogg	Gropmans	Jons	Mårten	<u>Stens</u>
Bogglova	<u>Grund</u>	Jugås	Mårts	Stigs
Bots	Grunissa	<u>Jut</u>	<u>Mört</u>	Stigspers
Brittur	<u>Grå</u>	Jäckos	Nissa	<u>Ståbis</u>
Bruks	Gubb	Jämt	Nissalova	Ståtar
Brumbergs / Brunberg	Gulis	Jämtpers	Nissapärs	Svänner
Bränd	Gumulda	Jäppa	Näs	Swälas
Brätt	Guns	Jönsar	Näsnissa	Såbb
Bur / Burs	Gutå	Jönsos	Ollar	Tallpers
Byss	Göraner	Kallmars	Ors	Thors
Bårbos	Gössa	Kariner	Perar	Thunings
Bäckar / Bäcker	<u>Hack</u>	Klockar	Pers	<u>Tjäder</u>
<u>Bältar</u>	Haga	Knutar / Knuts	Påla	Topers
Bärtas	Hans	Kråk	<u>Pållack</u>	Tros
Christiers	Hanser	Kusa	Päders	Tur
<u>Dahl</u>	Hanslofwa	Laggar	Päts	Turpers
Danilda	Hassa	Lars	<u>Rask</u>	Tåla
Difs	Hassis	Lassa	Ribb	Ubbjörens
Difsjonsa	Hed	Lasslova	Rombo	Ulars
Difslofva	Hedvalls	Lid	Ruth	Uljons
Dordlofva	Hellborgs	Lillpers	<u>Ryttar</u>	Uljonspers
Dunder	Helsing	Limås	Räs	Ullas
<u>Eflings</u>	Henpers	<u>Lind</u>	Siggos	Ung Jacobs
Elings	Herdal	Liss Bilar	Sigra	Vårt
Elingspers	Hermans	<u>Litens</u>	Sigås	<u>Warg</u>
Erkapers	Hilos	Loflås	Sjuris	Ångmans /
Falu	Hinders	Lofwar	<u>Skarp</u>	Ångmans
Finn	Hindrika	Lorentz	Skräddar	
Finnmaser	Hol	Löf	Skräpp	

Gårdsnamn i Rättviks socken (1826-1836)

15%, eller 39 av 262 gårdsnamn, förekommer även som soldatnamn.

<u>Abbor</u>	<u>Bloms</u>	Bränd	<u>Dahlkar</u>	Engsås / Ångsås
<u>Adelsmans</u>	<u>Blylods</u>	Budhans	Daniels	Eric Pers
Anis	<u>Blåns</u>	Bunis	Daniels	Erik Nils
Back	Bock	Buss	Daniels	Erkers / Erkes
Beltnis	Bolik	Bår	Dicken	Esكيلs
Bengtes	Bork	<u>Bäck</u>	Djekne	<u>Finn</u>
Berg	Bors	Börs	Domar	<u>Fix</u>
Bergsmans	Botans	Börtas / Bötas	Dyrsmed	<u>Flink / Flinks</u>
<u>Björ</u>	Brask	Carles / Carls	Dyrsmeds	<u>Flygar</u>
Björk	Brittas	Carlo	Eldals	Fors
Blecko	Bro	Christoffers	Elias	Forsmans
Blommo	Bryngils	<u>Dahl / Dahls</u>	Elings	Funck / Funks

Gangårds	Jacobs	Lisslan	Peras / Peres	Spårs
Gans	Jenes	Lissollas	Perjons	Staffas
Gatu	Jon	Lok	Permats	Stars
Gifras	Jonas / Jones	<u>Loman</u>	Perols	Steger
Gifva / Gifvas	Junkas	Lund	Pers	Stor
Gifvanes	Jut	Lussi	Petrus	Storback
<u>Gisslar</u>	Jöns / Jönsa	<u>Lustig</u>	Petters	Storgårds
Gjärs	<u>Kaij</u>	Lyck	Pål	Sved
Goth	Kallas / Kals	Lång Lars	Pärs	Svenn
Grabat	Kallur / Kalur	Maggas	Ren	Säbb
<u>Grabb</u>	Kalsreds	Majes	Ris	Säns
Granmor	Kanders	Mans	Runk	Säter
Grins	Kans	Marinas	Rut	Säthor
Grop	Karas	Markus	<u>Råbocks</u>	Sörskogs
Gubbas	Karls	Mas / Mases	Sand	Tapp
Gudfast	Karnes	<u>Menlös</u>	Saras	Tatt
Gudmunds	Kittomes	Mickels	Sers / Sirs	Tellbergs
Gummas	Klars	Minnu	Sjonbergs	Thors
Gäls	<u>Klockar</u>	Mornils	Sjöns	Tin
Gästgivar	<u>Knagg</u>	Myr	Skatu	Tinollas
Göras	<u>Knapp</u>	Målar	Skinner	<u>Tjäder</u>
Haga	Kneckt	Mårs	Skommar	Tomas
<u>Halfvares</u>	Knutes	Mårtens / Mårt	Skräddar	Tomt
Hanses / Hansus	Knåp	Mär	Skött	Torp
Hed	Koppar	Mökjas	Slansveds	<u>Trött</u>
Helsing	Kors	Nall	Slars	Tysk
Hinders	Kramp	Nedhol / Nedhols	Slog	<u>Tång</u>
Hindricks	Kruk	Nis Pers	<u>Slunk</u>	Täpp
Hjerp	Käs	Nises / Nisses /	<u>Slång</u>	Tös
<u>Hjort</u>	Landbo	Nis	Smas	Udd
<u>Hol</u>	Lars / Larses	Nissa	Smed	Uhr / Ur
<u>Hurtigs</u>	Lasse / Lasses	Norrgårds	Smårs	Utbys
Hvilkens	Lind	Nygårds	Snickar	<u>Wattmans</u>
<u>Håman</u>	Lisbeths	Ol Anders	Snis	<u>Wilkjest</u>
<u>Häger</u>	Lislans	Ol Hans	Soffias	Wärkgäll
<u>Hök</u>	Liss Erkers	Olars	Softers	Åmund
Ifvares / Ifvars	Liss Olles	Ollas / Olles	Sold	Ås
Ingeborgs	Lisselhand /	Pecko	<u>Sommar</u>	Örjas
Ingils	Lisselhans	Pellas / Pellus	Sor / Sors	<u>Örns</u>
Ivars	Lisselängs	Per Jons	<u>Spring</u>	Östhols
Jacks	Lisserkes	Per Matts	Spångs	

Soldatnamn i Ore socken 1804

91%, eller 10 av 11 soldatnamn, förekommer även som gårdsnamn.

<u>Gifting</u>	<u>Länsman</u>	<u>Räf</u>	Sunder
<u>Knippel</u>	<u>Ren</u>	<u>Skymmell</u>	<u>Unger</u>
<u>Lund</u>	<u>Ropare</u>	<u>Stut</u>	

Soldatnamn i Orsa socken (år 1804)

20%, eller 21 av 104 soldatnamn, förekommer även som gårdsnamn.

Aborre	Flyen	Kox	Ryss	Styfver
<u>Altidglad</u>	Fläck	Kratts	<u>Ryttare</u>	<u>Ståbi</u>
Beckman	Friare	Lapp	Råbock	Ståle
<u>Biörck</u>	Frimodig	Lille	Rännare	Stäfling
Biörckqvist	Frisk	Lillja	Sik	Stör
Black	Geris	<u>Lind</u>	<u>Skarp</u>	Svan
Blom	Giök	<u>Liten</u>	Skata	Tartare
Blå	Glad	Lohm	Skiött	Tenning
Brun	<u>Grund</u>	Lustig	Snabb	<u>Tjäder</u>
Bruus	<u>Grå</u>	Luth	Snett	Trafvare
Bryggare	Gucku	Lärka	Snickare	Trogen
Bröms	Gulbrand	Menlös	Snäll	Trygg
<u>Bältare</u>	<u>Hacka</u>	Modig	Spanior	Tupp
Clarinet	Hammare	<u>Mört</u>	Sparf	Tysk
Courage	Hedman	Nafvare	<u>Spennare</u>	Tång
<u>Dahl</u>	<u>Jute</u>	Norström	Springare	Ullbock
Dammare	Kaija	Pamp	<u>Sten</u>	Waken
Dunderhake	Katt	Pims	Stenberg	<u>Warg</u>
<u>Efling</u>	Kiöpman	<u>Pollack</u>	Sträng	<u>Wiborg</u>
Falck	Kjäck	Qvåk	Ström	Örn
Fjäll	Knagg	<u>Rask</u>	Sturck	

Soldatnamn i Rättviks socken (år 1804)

41%, eller 39 av 95 soldatnamn, förekommer även som gårdsnamn.

<u>Aborre</u>	Förfordrare	<u>Kaija</u>	Ryss	Svan
<u>Adelsman</u>	Galle	Kiellström	<u>Råbock</u>	Svart
Backman	Gammalstöt	<u>Klockare</u>	Räf	Tinström
Biörkman	Gerss	<u>Knagg</u>	Skarp	<u>Tjäder</u>
<u>Biörn</u>	<u>Gisslare</u>	<u>Knapp</u>	<u>Slunck</u>	Troppridare
Bleckhorn	Giös	Kox	<u>Slång</u>	<u>Trott</u>
<u>Blom</u>	Goljat	Krabat	Slägga	Tvekom
<u>Blylod</u>	Gosso	Lillja	Solberg	<u>Tång</u>
<u>Blå</u>	<u>Grabb</u>	<u>Loman</u>	Soling	Urväder
Bom	Hackspik	<u>Lustig</u>	Solvik	Wass
<u>Bäck</u>	<u>Halföre</u>	Lärka	Some	<u>Wattuman</u>
<u>Dahl</u>	Hammare	<u>Menlös</u>	<u>Sommare</u>	Wikman
<u>Dalkarl</u>	Hedman	Modig	Sote	Wikman
Ekorre	<u>Hiort</u>	Myrbock	Sparf	Willstöt
Elg	<u>Homman</u>	Mört	<u>Springare</u>	<u>Willtjest</u>
<u>Finne</u>	<u>Hurtig</u>	Näsvis	Spåman	Wipa
<u>Fix</u>	<u>Håll</u>	Plog	Storm	With
<u>Flink</u>	<u>Häger</u>	Präst	Ståthållare	Åkare
<u>Flygare</u>	<u>Hök</u>	Rask	Stöt	<u>Örn</u>

Kyrkor

Att bygga kyrkor

I södra Sverige byggdes kyrkor vanligen på de stora godsens som ägdes av stormannafamiljerna, vilka under 1200-talets slut blev adelsfamiljer. Ungefär hälften av dem blev dock vanliga skattebetalare som en följd av den agrara krisen runt 1400-talet, även om de fortsättningsvis arrenderade ut sina gårdar. Successivt under medeltiden fick landborna (arrendebönderna) stå för kyrkans kostnader, främst genom tiondet och betalning för dop och begravning samt kyrklig vigsel i de fall som man önskade detta ihop med bröllopet.

I norra Sverige byggdes kyrkor oftast på neutral mark som inte låg nära bebyggelsen. De som bekostade kyrkbyggandet var alla de berörda bönderna i området, vilka senare även stod för kyrkans underhåll. Detta medförde också att sockennamnen sällan eller aldrig var desamma som något närliggande gårds- eller bynamn. Det finns också tankar om att vissa ortnamn längs exempelvis Västerdalälven kan ha finskt ursprung, men då menas inte de finnar som kom till Dalarna från slutet av 1500-talet och därefter, utan samer som har ett närbesläktat språk och som kan ha bott där sedan urminnes tider.

Tidpunkten för kyrkbyggandet i Dalarna har diskuterats länge och försvåras av att det finns så få daterbara rester från den äldsta perioden. Antingen finns det ingen sådan äldre period och i så fall måste kyrkorna vara betydligt yngre än normalt i Sverige och anlagda runt början av 1300-talet, eller så är kyrkplatserna lika gamla som de flesta kyrkorna i Sverige och byggdes runt 1000-talet, varefter många bygder ersatte sina träkyrkor med stenkyrkor. Således kan hela Dalarna ha haft träkyrkor ända fram till 1300-talet vilka inte lämnat några konkreta spår.

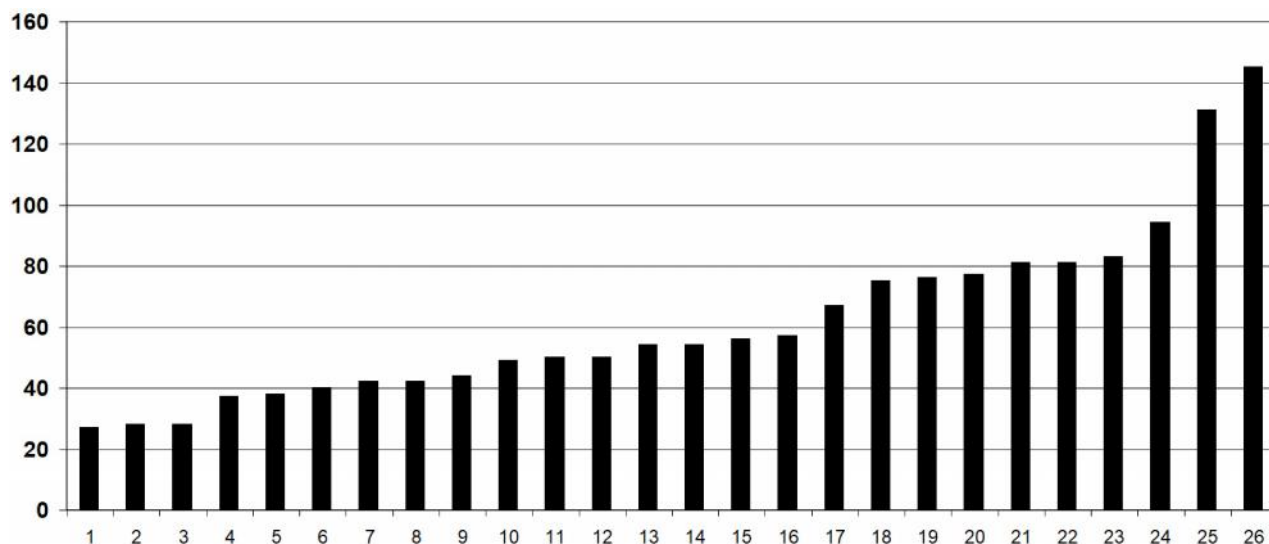
Socknarna och dess delning

Av de 11 medeltida socknarna i övre Dalarna var 5 av dem indelade i tredingar, fjärdingar eller sjättingar. På så vis fanns det totalt 26 sockendelar, varav 5 av dem bestod av en hel socken som saknade sådan indelning. Gränserna mellan dessa delar kan bara till mindre del uppfattas som naturliga gränser i landskapet. Istället är de flesta administrativa gränser som måste ha uppkommit genom formella beslut vars underlag vi bara kan gissa oss till. Denna uppdelning av vissa socknar vittnar om att de uppfattades som ovanligt stora, men inte tillräckligt för att leda till en sockendelning. De flesta sockendelarna omfattade runt 30-80 hushåll år 1539 vilket är det äldsta året där antalet anges. Denna situation bör även avspegla förhållandet på 1340-talet, strax före digerdöden. Om vi utgår från att varje enskilt hushåll omfattade 5 personer igenomsnitt, leder det till 150-400 personer per sockendel.

MORA	Österbygge	81
	Sold	81
	Strandbygge (Vikara)	42
	Morkarla	50
	Älvdalen	131
ORSA - ORE	Bonäs	67
	Kalungs	75
	Orsbygge	57
	Håbygge	56
RÄTTVIK	Slätteberg	76
	Gärdsjö	50
	Sätra	49
	Åsbygge	44
LEKSAND - ÅL	Solberge	54
	Nesbygge	54
	Åsbygge	94
	Rönäs	77
GAGNEF	Häred (med Ål)	145
	Ljur	37
	Östen Älf	28
LIMA	Esterna	38
	-	40
MALUNG	-	83
JÄRNA	-	42
NÅS	-	28
FLODA	-	27

Antalet hushåll per sockendel i övre Dalarna år 1539.

Ore sammanräknades med Orsa, medan Ål ingick i Leksands sockens skattelängder.

Antalet hushåll per sockendel i övre Dalarna år 1539. Återgivna i storleksordning.

Fram till
1300-talet   1500-talet   1600-talet   1700-talet   1800-talet

Österdalarna

Mora

Malung (med Lima) före 1200-talet?
 Lima c:a 1260

Transtrand 1888

Venjan 1607
 Våmhus 1636
 Älvdalen (med Särna & Idre) 1645
 Särna 1652 (erövrat)
 Idre 1652 (erövrat)
 Sollerön 1775

Orsa

Ore 1607

Leksand

Djura c:a 1640

Siljansnäs 1875

Rättvik (runt 1355?)

Boda 1618

Ål

Gagnef, före 1386
 Bjursås 1583

Västerdalarna

Järna

Äppelbo 1500-tal

Nås

Säfsnäs 1798

Floda

Ökningen av kyrsocknar fram till 1800-talet och vilka socknar de tidigare har ingått i.
 För Malung och Lima som tillhör Västerdalälven, se under Mora.
 Särna och Idre erövrades av Norge.

<u>år 1100</u>	<u>år 1300</u>	<u>år 1500</u>
Mora	Mora	Mora
	Malung	Malung
	Lima	Lima
Orsa	Orsa	Orsa
Leksand	Leksand	Leksand
	(Rättvik)	Rättvik
(Ål)	(Ål)	Ål
	(Gagnef)	Gagnef
Floda	Floda	Floda
Nås	Nås	Nås
Järna	Järna	Järna

Kyrsocknar under medeltidens början, mitt och slut. Observera att Malung och Lima placerats under Mora. Enligt folktradition är Ål en av Dalarnas allra äldsta kyrkor. Rättviks kyrka var sannolikt ett kapell byggt av sten på 1200-talet innan det blev en sockenkyrka.

Befolkningstalen när kyrkorna byggdes

En viktig fråga är hur pass stor befolkningen var när de medeltida sockenkyrkorna byggdes i övre Dalarna. Antingen byggdes kyrkorna förhållandevis sent runt början av 1300-talet när socknarna hade fått en stor befolkning, eller ungefär samtidigt med resten av landet där man i många bygder tycks ha byggt träkyrkor på 1000-talet och ersatt dem successivt med stenkyrkor från 1100-talet och framåt.

Det förstnämnda alternativet förutsätter att man nöjde sig med en enda kyrka trots att socknen måste ha haft en mycket stor befolkning i början av 1300-talet som i princip motsvarade förhållandet 200 år senare, vilket vore unikt för svenska förhållanden. Därför kan detta förslag uppfattas som osannolikt, för i så fall borde man onekligen ha byggt ett flertal kyrkor istället. Med andra ord är det befolkningsberäkningen som visar att detta alternativ inte är rimligt.

Det andra alternativet förutsätter att det byggdes kyrkor som inte har lämnat några betydande spår under de äldsta seklerna samt att man runt början av 1300-talet ersatte tidigare träkyrkor eller små stenkyrkor med större stenkyrkor. Detta förutsätter också att befolkningen var betydligt lägre under 1000-talet än under 1300-talets mitt och man successivt byggde ut kyrkorna när befolkningen ökade tills man kompletterade vissa av dem med kapell som senare blev sockenkyrkor. Med andra ord att kyrkans storlek överensstämde med befolkningstalet.

Antalet gårdar per sockenkyrka

Om befolkning motsvarade vanliga socknar när kyrkorna byggdes kan man även ringa in deras tillkomsttid. Visserligen var variationen tämligen stor i landet, men likafullt fanns det både en övre och en nedre gräns vad som kan tänkas vara rimligt.

Såsom visats ovan kunde en befolkning fördubblas vart 100:e år. Härigenom kan man göra antagandet att socknarnas befolkning bara var 1/4 runt 200 år tidigare, alltså i mitten av 1100-talet samt 1/8 i mitten av 1000-talet. Utgångspunkten i detta fall är befolkningen på 1340-talet som ansetts vara detsamma som 1540 års befolkningstal.

Enligt denna beräkning bör ingen av socknarna i övre Dalarna ha haft mer än 60 hushåll runt år 1050, samt gissningsvis 5-10 hushåll i de minsta bygderna som var stora nog för att ha råd att bygga och underhålla en kyrka. I Skaraborg i norra Västergötland, där kyrkorna byggdes av godsägarna, var motsvarande siffror ungefär 7-40 arrendegårdar per kyrka.

Denna beräkning leder till att övre Dalarna kan ha bestått av drygt 200 gårdar år 1050 samt att utvecklingen därefter i princip enbart bestod av en naturlig befolkningsökning och tillhörande hemmansklyvningar, men också att inflyttningar var tämligen obefintligt. Detta leder till antagandet att uppkomsten av socknarnas tredjedelar, fjärdedelar och sjättedelar antingen tillhör tiden strax före digerdöden, eller början av 1500-talet.

Om man extrapolerar denna beräkning bakåt i tiden ännu mer så leder det till färre än 70 hushåll (1/24) runt år 900.

	år 1539	1/8	1/24
MORA	452	57	19
ORSA - ORE	264	33	11
RÄTTVIK	197	25	8
LEKSAND	309*	39	13
ÅL (inkl. Bjursås)	50*	6	2
GAGNEF	103	13	4
FLODA	27	3 (10)	1
NÅS	28	4 (10)	1
JÄRNA	42	5 (10)	2
MALUNG	83	10	3
LIMA	40	5	2
<i>summa</i>	1606	218	67

Antalet hushåll per socken i Österdalarna och Västerdalarna år 1539 samt vissa bråkdelar därav, dels 1/8 som syftar till att ange antalet hushåll runt år 1050, dels 1/24 som syftar på tiden runt år 900.

* Leksand och Ål var sannolikt två åtskilda socknar redan i början av medeltiden, men ovan återges antalet hushåll för år 1546 som redovisar 11 färre hushåll än 1539.

Kyrkornas relativa datering

Även om befolkningsberäkningen är tämligen grovskalig och närmast omöjlig att kontrollera, ger den en uppfattning om hur vad konsekvensen är för olika faktorer. Exempelvis kan man bortse från en större inflyttning under medeltiden, för i så fall skulle bygderna ha haft en betydligt större befolkning på 1500-talet. En naturlig befolkningsökning är nog det enda tänkbara om man utgår från 1500-talet och går bakåt i tiden. På samma sätt förefaller det inte troligt att befolkningen minskat kraftig genom utflyttning eller omfattande sjukdomar etc under seklerna före digerdöden.

Det innebär att kyrkornas antal inte alls överensstämmer med folkmängden ifall sockenkyrkorna hade uppstått på 1300-talet. Istället bör de stenkyrkor som byggdes runt 1300-talet ha byggts på gamla kyrkplatser och varit en anpassning till den ökade befolkningen och att antalet äldre träkyrkor motsvarade den dåtida befolkningen. Befolkningsberäkningen antyder snarast en byggnadstid runt början av 1000-talet, alltså samtida med övriga bygder i Sverige. Det vore onekligen konstigt om Dalarna undgått händelserna i Sverige och lyckats undvika biskoparnas inflytande samt haft ett alldeles eget kristnande.

Likafullt finns det historiker som har dragit just den slutsatsen utifrån två spröda källor, dels bristen på 100%-iga konkreta bevis på kyrkor före 1300-talet, dels en okontrollerbar uppgift i en norsk kungasaga om Sverres besök i Dalarna år 1177.

Kung Sverres besök i Dalarna år 1177

Det finns ett påstående i Sverre Sigurdssons saga vid hans besök i Järnbäraland år 1177, vilket tolkas som att befolkningen i Dalarna ännu var hednisk. Uppgiften måste inte innebära att de var odöpta eller saknade kyrkor, vilket vore en sensation, varför tolkningen må uppfattas som fullständigt orimlig. Istället kan den avse att det fanns en viss mängd hedniska traditioner kvar, liksom i resten av Sverige, eller kanske enbart ville framhäva kungens svåra ansträngningar genom främmande bygder vilka beskrivs som vildvuxna och svårframkomliga. Att tillskriva befolkningen liknande egenskaper genom att kalla dem hedningar medförde att kungens insatser förhärlijades ännu mer. Rent källkritiskt har inte den här uppgiften något större värde, eller kanske inget värde alls. (Se mer i Appendix)

Kyrkobyggnadsperioder

I Västergötland byggdes de flesta av stenkyrkorna under 1100-talet samt någon enstaka redan på 1000-talet, vilka bör ha ersatt träkyrkor som fanns redan i början eller mitten av 1000-talet. I Uppland byggdes hälften av stenkyrkorna före 1250 och de övriga fram till 1350. I Dalarna tycks stenkyrkorna vara ännu yngre. Överlag är det ytterst sällan, om någonsin, som det finns spår efter dessa träkyrkor. Att de funnits framträder istället i de skrivna källorna.

De stenkyrkor som finns i dag i övre Dalarna har inga kända byggnadslämningar som bevisligen är äldre än 1300-talet, men det finns murverk efter tidiga kyrkogrunder som saknar datering, eller vars datering är osäker. Det gäller främst vid nordväggen. Hit hör dateringen till 1200-talet av nordvästra delen av Orsa kyrka. Möjligen berörs också delar av stenkyrkorna i Mora, Rättvik och Leksand av en sådan datering till 1200-talet eller möjligen tidigare.

Senast under yngre medeltid byggdes de nuvarande stenkyrkorna i övre Dalarna, ibland i flera etapper. Detta är oväntat med tanke på den allmänna nedgången i landet efter digerdöden. Exempelvis byggdes Rättviks kyrka runt 1370-talet och det finns osäkra uppgifter som gör gällande att Malungs nuvarande kyrka invigdes 1365. Under 1400-talet byggde man om kyrkan i Mora två gånger och den blev därmed tre gånger större, vilket innebär att befolkningsökningen måste ha blivit kännbar och framtingat en omfattande utbyggnad.

Vissa kyrkor kan tidigare ha varit kapell och då är de äldre än själva socknen. Detta gäller Rättvik, Boda och Ore samt möjligen några fler.

Kyrkornas äldsta kända datering

Vid LEKSANDS kyrka har man påträffat kristna gravar från 1000-talet och en eventuell stavkyrka från ungefär samma tid, men också spår efter en stenkyrka som var föregångare till den nuvarande kyrkan. Detta vittnar om att kristnandet i denna bygd skedde samtidigt som i resten av landet.

I FLODA kyrka har texter återfunnits som kan tolkas som två årtal i början av 1100-talet.

RÄTTVIK ingick i Leksands socken år 1325, men inte år 1442. Troligen skedde utbrytningen runt år 1355 när den äldsta kända delen av Rättviks kyrka byggdes.

Även **ÅL**s socken ingick på ett administrativt sätt i Leksands socken vid skatteuppbörden långt in på 1500-talet, men kyrkligt var de åtskilda långt tidigare. Enligt en tradition byggdes en av Dalarnas tre äldsta kyrkor i Ål.

Senast år 1386 bröts **GAGNEF** ut från Ål och blev en egen socken.

Ett liknande fall gäller **ORE** sockens förhållande till Orsa, där de samskrevs i skattelängder under en tid när Ore var ett kapell och innan bygden runt Oresjön blev en självständig socken år 1607.

På liknande sätt var **BJURSÅS** en del av Gagnef före 1583, liksom **ÄPPELBO** som före 1500-talet ingick i Järna. Sådana utbrytningar kom att upprepas flera gånger runt om i Dalarna under främst 1600-talet. Då bildades exempelvis socknarna **Älvdalen** och **Venjan**.

Västerdalälvens övre lopp tillhörde Mora socken, men **MALUNG** blev en egen socken i början av medeltiden (1100-tal eller början av 1200-talet?). Malung delades troligen på 1200-talet varvid **LIMA** socken bildades.

De medeltida kyrkorna och deras ortnamn

Dessa uppräknas inte i bokstavsordning, utan efter samma ordning som i tabellerna.

Mora Mora kyrka har en snarlik placering i naturen som Orsa kyrka, alldeles intill platsen där både Österdalälven och Orsajöns avtappning når fram till Siljan. Den officiella förklaringen av ortnamnsforskare är "tät granskog på fuktig mark", vilket kan uppfattas som en ren skrivbordskonstruktion. Något sådant fornsvenskt ord finns inte, utan det är snarlika ord som har övertolkats till denna intetsägande naturbeskrivning. Ofta har dessa ortnamn en förled, men att de är helt utan är mycket ovanligt. När det såsom i detta fall saknas en förled, blir effekten att hundratal dylika platser åsyftas. Med andra ord var denna innebörd meningslös när ortnamnet uppstod.

Att ortnamnsändelsen -mora endast skulle ha använts i Sverige när alla dessa tre villkor var uppfyllda förefaller högst orimligt. Vad benämnde man i så fall de platser där bara två av villkoren uppfylldes? Detta komplicerade förhållande visar att berörda ortnamnsforskare saknar verklighetsförankring.

För egen del jämför jag ortnamnet med besläktade ord som syftar på utmarker, stora vidder, eller vidsträckta skog- och myrmarker som inte är uppodlade. Exempelvis *marka* (gränsland, avsides beläget), *mar* (kärr, sandig havsstrand), *moras* (svårframkomligt område), samt indirekt *mara* (häxa, väsen med okända krafter), *mora*

(dröjsmål), *mad, mosse, myr* (sankmarker, oländig vildmark). I indoeuropeiska språk syftar ordet *mor* ibland endast på något stort, såsom i gaeliskan och kunde då både användas för ett vidsträckt hav och en högaktad person (t.ex. Angus Mor, eller Angus den store).

Om man försöker föreställer sig hur människorna tänkte när ortnamnet uppstod, ligger det nära till hands att sockennamnet, som inte avser en enskild gård eller by utan i så fall en hel bygd, betecknar det vidsträckta och vildvuxna området närmast bortanför Sollerön när man färdas sjövägen i riktning mot Orsa. Fast inte naturen i sig, utan den bygd som växte fram i det bördiga området längs Siljans nordvästra strand samt så långt upp i skogarna som bygden sträckte sig, med eller utan Sollerön samt fram till Orsa där nästa sockennamn tog vid.

Orsa Består av orden *or-os*, som betyder älvens utlopp, eller vattendragets mynning. Denna namntyp finner man även i de två stadsnamnen Aros som syftar på de åmynningar varintill man anlade städerna Västerås (Västra Aros) och Uppsala (Östra Aros). Orsa kyrka byggdes alldeles intill Oreälvens utlopp, men då fanns ingen bebyggelse i just den delen av socknen, utan den tillkom som en följd av kyrkan.

Ore Ore kyrka ligger intill Oresjön, men inte alls vid någon av sockens stora och ursprungliga byar, utan avses såsom brukligt i denna del av landet. Ortnamnsforskarnas officiella förklaring är "grusig plats". En alternativ förklaring som också återges i olika sammanhang och som framförts av personer som liksom jag underkänner den officiella förklaringen, är att socknen troligen hette *Orehed* från början, med syftning på Oreälven som tidigare sannolikt bara hette Ore, vilket betyder älv eller vattenflöde (motsvarande vattendrag genom Åbo i Finland heter numera Aura å). Ordet *hed* bör syfta på markerna runt byn Östansjö som ligger på en halvö norr om Sunnanhed. Båda dessa ligger på den andra sidan av Oresjön gentemot kyrkan, alltså på den östra sidan. Ortnamnet *Orehed* användes parallellt med åtminstone vissa delar av Östansjö under 1500-talet innan det försvinner i de skrivna källorna.

Rättvik Rättviks kyrka ligger en kilometer nordväst om Enåns utlopp i Siljan. Enligt en folklig tradition vigdes en kyrkplats just här när den norske kungen Olof Haraldsson passerade Siljansbygden år 1030. Strax därefter ska ett kapell ha byggts på platsen. Det är omöjligt att avgöra om detta verkligen har skett eller inte, men denna sägen har använt för att förklara varför kyrkan har en medeltida träskulptur av Sankt Olof, alltså kung Olof den helige, tillika Olof Haraldsson.

Den officiella akademiska förklaringen till ortnamnet Rättvik är "den räta viken", med hänvisning till strandlinjens form närmast Enåns utlopp, det vill säga 800 m åt sydväst och 1200 m i riktning mot kyrkan i nordväst. Detta område berör dock inte själva kyrkoområdet. Ortnamnet avser egentligen inte platsen där kyrkan

byggdes utan själva viken som är en del av Siljan. Eftersom det inte finns några andra matematiska ortnamn av detta slag i Sverige, samt att namnet avser Rättviken som är en 7-8 kilometer lång inbuktning på Siljan, kan förklaringen knappast betraktas som trovärdig. Ingen sjöfarare eller vandringsman har någonsin fått gehör för ett sådant förslag på ortnamn, så det bör inte ha inträffat här heller. Något alternativ har dock aldrig framförts, eftersom ortnamnsforskare anser sig ha ensamrätt att få uttala sig i dylika frågor och med totalt tolkningsföreträde, trots att denna förklaring fanns redan omkring år 1800.

Den tolkning som jag själv funderar på är om det måhända betyder "vikens till höger, eller höger-viken", vilket stämmer för alla som färdas uppströms mot Sollerön, Mora och Orsa. Fast självklart inte om man är på väg söderut mot Mälaren. Inom den germanska språkgruppen finner man *riht* i anglosaxisk fornengelska och *reht* i gammal tyska, med betydelsen höger. Fast i den forna högtyskan betydde det rakt fram. I så fall blir betydelsen antingen "bukten som man passerar när man färdas vidare rakt fram", eller "bukten till höger", alltså som en instruktion för dem som skulle vidare mot de järnrika områdena vid andra sidan av Siljan. Den bebyggelse som måhända har fått namn av Rättviken är Vikarebyn som ligger tämligen nära kyrkan, men ingenstans i källorna antyds att den har haft ett namn som börjar på Rätt-.

Boda

Begreppet boda syftar på enklare bebyggelser såsom fäboddar, men det kan också vara annan bebyggelse, såsom fiskeboddar etc. I detta fall bör man antingen utgå från att den första bebyggelsen ansågs vara av enklare slag gentemot byarna söderut, eller att området faktiskt började som en fäbodvall som senare fick en fast bebyggelse. Så har man också resonerat vad gäller byn Boda (numera Norrboda och Sörboda) i Ore socken, där det även finns en folklig sägen att det vara folk från Mora som anlade en fäbod just där, vilket bör ha skett före digerdöden och under äldre medeltiden. En annan ortnamnsändelse som kan uppträda på ett snarlikt sätt är -ås, vilket finns i Boda socken (Gulleråsen, Änderåsen, Kärvsåsen, Lenåsen) samt Hedåsen, Tammeråsen och Röjeråsen i Rättvik där man ingalunda kan utesluta att de var fäboddar från början. Ett liknande förhållande finns i bland annat Ovikens socken i Jämtland.

Leksand

Den nuvarande officiella förklaring av ortnamnsforskare utgår från sådant som lekplats för sik, eller sandstranden varintill fisken leker, vilket knappast är någon viktig information vare sig då eller nu. För dåtidens boskapsskötare som letade efter järn eller bördiga jordar, torde helt andra saker ha funnits i deras tankar. Inte ens för styrmän och roddare bör sådant ha tilldragit sig något intresse. Med andra ord anser jag att denna förklaring är fullständigt osannolikt.

Min egen uppfattning är inte alldeles klar eftersom det finns flera alternativ att utgå ifrån. Först och främst kan ortnamnet utgå från mansnamnet Lek, som var vanligt i bland annat Värmland under 1500-talet. Detta personnamn kan dock inte förklaras i sin tur

utan tycks vara från hednisk tid. Av samma skäl kan även förledet i ortnamnet Leksand ha en sådan dunkel innebörd. Det finns åtminstone tre möjligheter att finna bakgrunden till mansnamnet. Om vi utgår från platsens läge och betydelse så vet vi att de förkristna och tidigkristna gravar som påträffats i närheten av Leksands kyrka antyder inte absolut att det har funnits en bebyggelse här vid den tiden. Tvärtom finns det inte ett enda spår av bebyggelse i närheten av kyrkan enligt de skrivna källorna, liksom bland fornlämningarna eller sett i ett bebyggelsehistoriskt perspektiv. Platsen bör ha varit lika obebyggd och ödslig när kyrkan byggdes såsom vid Mora, Orsa, Rättviks, Gagnefs och Ore kyrkor, eftersom det var så man gjorde på orter där bönderna i området delade på kostnaderna. Ändelsen -sand avser sannolikt den väldiga sandbank där kyrkan är byggd, men om man kan tänka sig en medveten förändring runt tidig medeltid så kan ändelsen ha varit -und och av samma slag som Gesunda. Eftersom Siljan har sitt utflöde i Österdalälven just här vid kyrkan, påminner den geologiska platsen om kyrkornas lägen i Mora och Orsa.

Ordet fornsvenska ordet läksa (läxa) syftar på läsning av ett bibelställe vid gudstjänst, alltså undervisning, vilket senare betonade själva undervisningsämnet, eller anvsnitt som åhörarna uppmanades att lära sig utantill. Möjligen kan således platsen ha fått namn under den första kristna missionen och syfta just på högmässorna.

Ett annat fornsvenskt ord är lega som syftar på något liggande. Isländskans lega betyder både liggande och gravplats. Enligt detta förslag är det alltså den kristna gravplatsen som gett upphov till ortnamnet.

En germansk rot är lak- som avser något som betyder "sippra, eller släppa igenom vatten". Detta ord är i sin tur nära besläktat med Lögen som egentligen betyder badvatten eller tvättvatten, men var namnet på såväl Mälaren som Hornborgasjön och kan ses som ett allmänt namn på en insjö. Det är just i samband med detta förslag som efterledet -und skulle passa bra, för då blir ortnamnet betydelse detsamma som "plats där Siljan har sitt utlopp". Om man bibehåller -sand i förklaringen blir det istället "sandbankarna där Siljan har sitt utlopp", vilket går minst lika bra.

Ål

Enligt en folklig sägen var Ål en av de tre äldsta kyrkorna i Dalarna. De två andra var Nås och Torsång. Om detta är riktigt borde den första kyrkan vara från tidigt 1000-talet, men det utesluter inte att det formellt sett var ett kapell och underordnat Leksands socken under en viss tid. Ordet ål kan betyda långsträckt mark av särskild beskaffenhet, exempelvis långsträckt höjd eller dålig jordmån. Detta stämmer så till vida att kyrkan ligger vid den norra änden av en sådan förhöjning. Inom socknen fanns ursprungligen många korta ortnamn som Nor, Heden, Mo, vilka är naturbeskrivningar.

Djura

Sockenkyrka var ursprungligen ett kapell som lades 800 meter från den å som heter Djurån och som namngav byn runt kyrkan, alltså inte tvärtom. Byn Djura kallas lokalt Djurbyn. Västerdalälven, där Djurån har sitt utlopp 1000 meter från kyrkan, hette på tiden Ljuran vilket antingen syftar på något brett och vidsträckt, eller något ljust. Exempelvis kallades eldhusens öppning i taket för *liure*. Naturnamnet *Ljuran* avser troligen vattendragets bredd och storlek. Hur ortnamnet Djurån uppkommit är dock mer osäkert samt ifall förledet verkligen är ordet *djur*.

Gagnef

Det äldsta kapellet byggdes enligt en folklig sägen ett kort stycke från den nuvarande kyrkan och båda dessa byggdes nära Österdalälven. Ortnamnet tolkas som *gagn-näv*, vilket anses betyda "genvägen / gångvägen över näset", fast enligt kartan finns det inget näs i denna trakt, ty älven har ett tämligen jämnt flöde. Det näs som berörda forskare hänvisar till är Österdals- och Västerdalsälvens sammanflöde 6 km nedströms vilket ger upphov till ett enormt stort näsliknande naturområde på kartan, fast begreppet näs har vad jag vet aldrig någonsin används i ortnamn för sådana vidsträckta delar av ett landskap. Dessutom har detta väldiga område egentligen ingenting med socknens kyrkplats eller bebyggelse att göra. Inte heller gick någon viktig väg tvärt över detta näs.

Två olika förlag finns inom räckhåll. Det ena alternativet utgår från orden *gagn* (gagn, nytta) och *näv* i betydelsen näsa, underförstått en enskild person. Exempelvis kan man säga "2 öre per näsa" istället för "2 öre per person", vilket användes under 1500-talet i begrepp som *nefgäld* som betydde näs-skatt, eller skatt som utgick från ett visst antal personer och således inte från deras gårdar. Då blir innebörden "något som är till nytta för många personer", underförstått själva kyrkan.

Gagnefs kyrka ligger strax väster om Långgropen som förslagsvis är platsen där ortnamnet har uppstått.

Det andra förslaget utgår också från *gagn* (gång, gångväg för personer) men med annan betydelse, samt att *nef* (näsa) istället syftar på den näs-liknande naturformation som finns strax öster om kyrkan och norr om älven, på en plats som kallas Långgropen. Den har bildats när fårorna intill uppstod genom erosion av marken och kan ha varit ett känt landmärke för vägfarare.

- Floda** Namnet syftar troligen på Flosjön / Floen (som dock bör ha fått namn av socken och inte tvärtom), eller begreppet *flo* som syftar på lättare översvämningar, alltså att något flödar över. Möjligen är det Flosjöns avtappning i Västerdalälven som avses, vilket sker 300 meter från kyrkan.
- Järna** Möjligen innehåller ortnamnet ordet *järn*, men med oklar syftning. Det kan också jämföras med sockennamnet Järnskog i Värmland som troligen har en helt annan betydelse, eftersom det stavas Herneskog i de äldsta källorna.
- Nås** Nås kyrka var enligt en gammal folklig sägen en av Dalarnas tre första kyrkor. De andra två var Ål och Torsång. Om detta är riktigt borde den första kyrkan vara från tidigt 1000-talet. Ortnamnet jämförs ofta med *näs*, men då uppstår samma bekymmer som vid tolkningen av Gagnef, ty Västerdalälven strax intill kyrkan ringlar stillsamt genom landskapet men har inga sådana utmärkande egenskaper, åtminstone inte just här. Således bör förklaringen sökas någon annanstans.
- Malung** Enligt en folklig sägen byggdes den första kyrkan i Moby några kilometer uppströms från den nuvarande kyrkan, men den flyttades senast runt år 1300 till nuvarande plats. En av dessa kyrkor nämns år 1248. Detta är den första platsen i övre Dalarna som nämns i de skrivna källorna och det skedde i samband med den norske kungen Sverre Sigurdssons färd genom bygden år 1177. Här fanns en omfattande kvarnstensbrytning som kan ha börjat redan på 700-talet. Möjligen är det dessa malstenar som åsyftas i ortnamnet och i så fall blir innebörden "malstensfolket". När det gäller sjönamn har ändelsen -ung betydelsen lång, så möjligen avses det långsträckta stenbrottet.
- Lima** Enligt Abraham Hülphers (1734-1798) nedteckningar från sin resa genom Dalarna år 1757 så invigdes Lima kyrkan av biskop Karl (1259-1267) och den bör då ha varit en träkyrka. Namnet anses komma från ordet *lim* som betyder ljus. Antingen har Limsjön gett namn till socknen eller tvärtom.

Genetisk härkomst

Intresset för DNA-analyser är så pass stort att man inom en snar framtid bör kunna uttala sig om hur det gick till när Dalarna befolkades av bönder och järnproducenter under järnåldern och medeltid. I väntan på det kan man göra en alternativ analys av snarlikt slag. Eftersom detta är ett känsligt ämne, är det få om ens någon forskare som har tagit upp det till behandling.

Härkomst

De första bönderna i norra Sverige tycks sällan eller aldrig ha varit besläktade med den äldre befolkningen i området, vilka främst utgjordes av samer som hade bott där sedan istidens slutskede. Istället kan vi utgå ifrån att nybyggarna härstammade från andra jordbrukande områden i Skandinavien. Några av dem kom säkerligen från södra norrlandskustens bronsåldersbygder, andra från Norge och de övriga från södra Sverige. Det enda som förefaller helt säkert är att de kom från flera olika håll och att det skedde vid olika tidpunkter. I synnerhet gäller detta i Dalarna, Härjedalen och Jämtland.

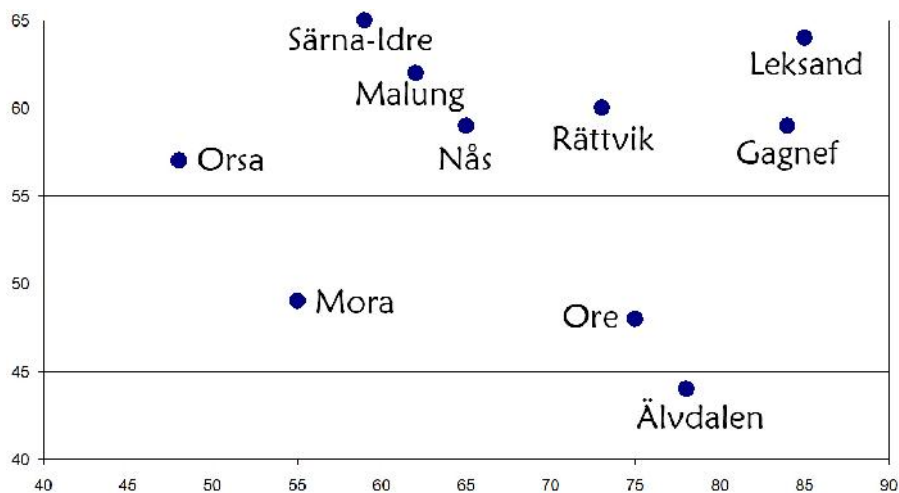
Redan på 1700-talet nedtecknades uppgifter om att det fanns tydliga och väl synliga skillnader vad gäller kroppsliga egenskaper mellan olika bygder. Ett exempel är området runt Mora-Orsa gentemot Rättvik-Leksand. Skillnaden är så pass stor att den måste innehålla dold information från tiden när Dalarna koloniserades under järnåldern. I synnerhet med tanke på att man ofta gifte sig inom socknen och gärna med någon från samma trakt. Av det skälet kan inte dessa skillnader ha uppstått under sen tid, utan återspeglar situationen för ungefär 2000-1500 år sedan, alltså runt 55-80 generationer tillbaka i tiden när inflyttningen och kolonisationen bör ha varit som störst i Övre Dalarna.

I en nära framtid kan de alltmer avancerade DNA-analyserna förklara hur det gick till, men till dess kan en annan källa användas. En motsvarighet fanns redan i slutet av 1800-talet, vilka i regel har glömts bort eftersom det gäller de rasbiologiska mätningarna som genomfördes runt om i Sverige. Om man bortser från dåtidens syfte och istället hanterar dessa datauppgifter på samma sätt som moderna DNA-uppgifter, bör varken analyser eller resultat ge obehagliga känslor.

Dessa mätningar har publicerats av Isidor Flodströms i en tunn skrift från 1926 som heter "*Skilda antropologiska typer inom Sveriges landsbygdsbefolkning, härads-(tingslags-) vis. Preliminär översikt (i utdrag).*" Mätningen genomfördes 1897-1898 på rekryter som skulle göra allmän värnplikt, men bara i de fall som båda föräldrarna kom från samma härad eller tingslag. De uppgifter som använts i detta kapitel är dels huvudindex, dels hår- och ögonfärg. Båda dessa egenskaper styrs av härkomst och biologiskt arv. Med huvudindex avses dess relativa längd gentemot bredden, där ett lågt tal innebär att längden närmar sig bredden och ett högt tal säger att huvudet är långsmalt sett uppifrån. Med hår-

och ögonfärg innebär ett högt tal hur stor andel som hade ljus färg på håret samt något annat än bruna ögon. I jämförelse med DNA-analyser är detta väldigt simpelt och enkelt, eftersom det bara är kroppens yttre egenskaper som berörs och säger ingenting om våra övriga egenskaperna. DNA-analyser däremot kan tränga betydligt längre in i våra kroppsliga och mentala egenskaper samt avslöja delar av vår individuella personlighet och läggning etc.

Granskar man mätdata från Övre Dalarna kan man göra följande diagram. Här framträder minst fyra åtskilda områden som visar att befolkningen måste ha härstammat från olika platser. Nedan jämförs de enbart med andra platser i Sverige. Någon jämförelse med Norge har inte blivit gjord.

Mätdata för personer från olika socknar i Övre Dalarna år 1897-1898, med huvudindex längs x-axeln och ögon-/hårfärg längs y-axeln.

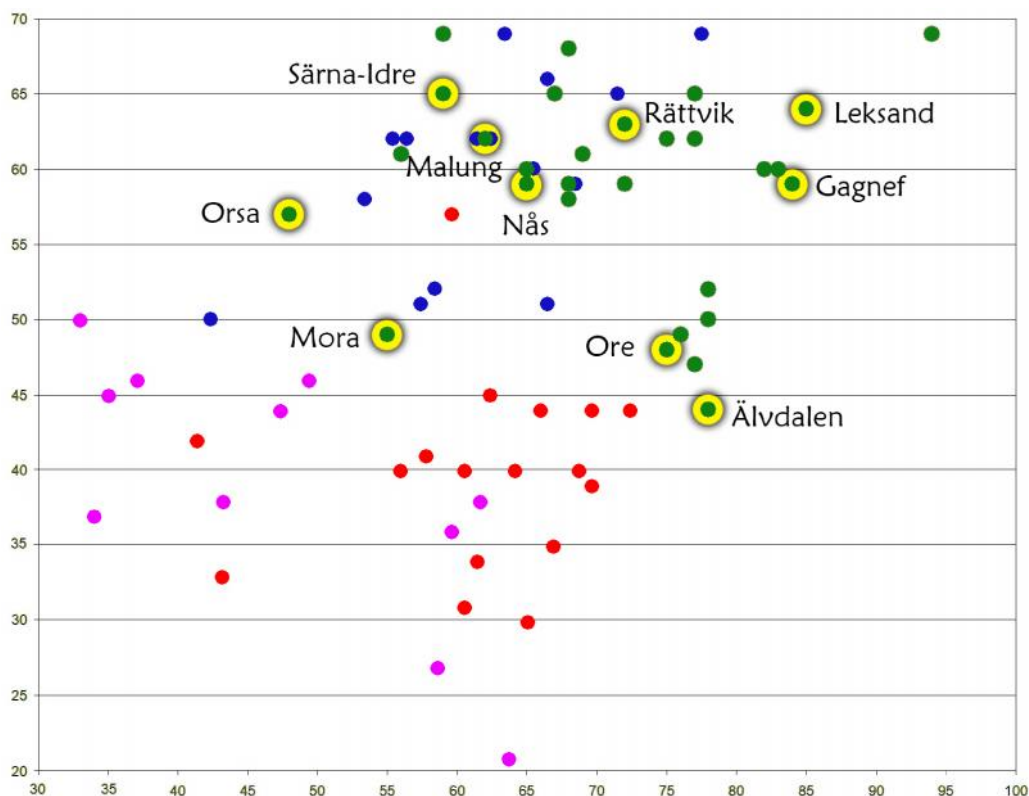
- 1) **Orsa och Mora** är visserligen ganska långt från varandra, men utgör tillsammans en av ytterligheterna. Dessutom ligger de geografiskt nära varandra.
- 2) **Ore och Älvdalen** är en egen grupp, men de ligger inte nära varandra geografiskt. En gemensam historisk egenskap som de har tillsammans med Orsa och Mora är den tidiga järnutvinningen.
- 3) **Leksand, Gagnef** och möjligen **Rättvik** är den tredje ytterligheten. Dessa ligger också nära varandra.
- 4) **Nås, Malung och Särna-Idre** är mellan grupp 1 och 3 samt kan ses som ett någorlunda sammanhängande geografiskt område.

Det finns många områden i Sverige med liknande mätvärden, dock med undantag av grupp 3. Det finns bara 8 platser i landet där x-värdet överstiger 80 på samma sätt som i Leksandsområdet. Av dessa ligger två i SO Dalarna (Säter och Husby) och tre i Södermanland. Onekligen ligger det närmast till hands att anta att befolkningen i Leksandsbygden härstammar från Säter-Husby, samt att de båda har ett gemensamt ursprung långt bort såsom i östra Södermanland.

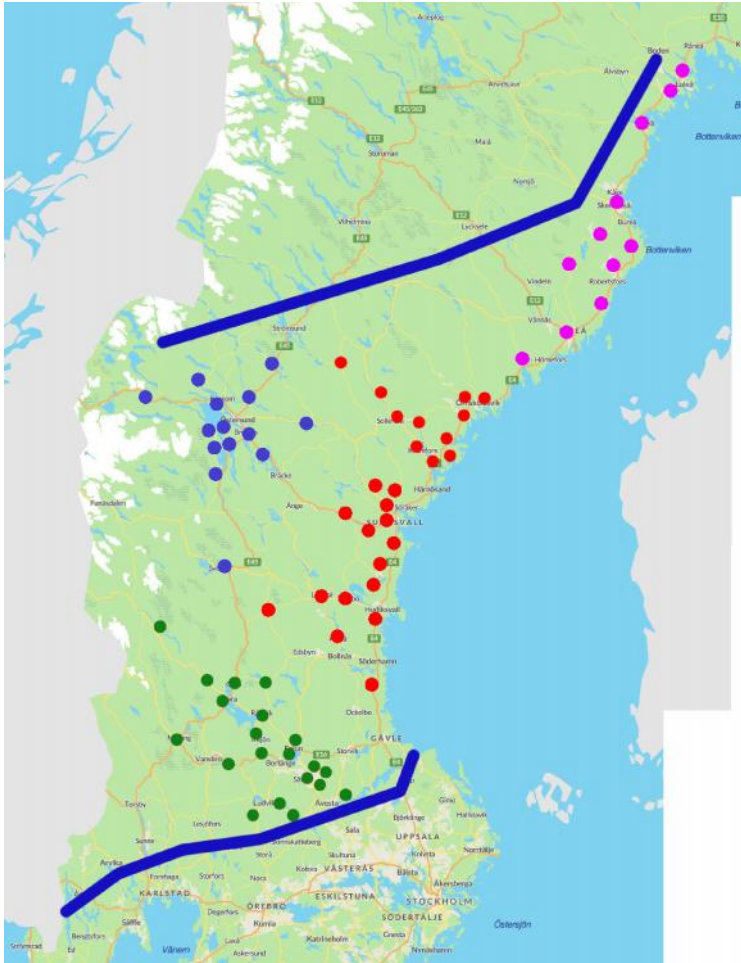
	X	Y
Sätters tingslag, Dalarna	94	69
Villåttinge härad, Södermanland	86	57
Husbys tingslag, Dalarna	83	60
Skinnskattebergs tingslag, Västmanland	82	60
Hölebo härad, Södermanland	82	59
Jönåkers härad, Södermanland	81	65
Tössbo härad, norra Dalsland	80	53
Grimstens härad, Närke	80	44

Härader och tingslag i Sverige där x-värdet var minst 80 i de mätningar som Flodström redovisat.

Ett flertal områden i Sverige har snarlika värden som de man finner i Moraområdet och längs Västerdalälven. För Mora finns paralleller dels norrut i ett par områden i Jämtland samt runt om i Lappland (som alla skiljer sig väsentligt från övriga delar av Dalarna, Härjedalen och Norrlandskusten), dels söderut i östra Uppland (som skiljer sig stort från västra Uppland och de andra landskapen runt Mälaren) samt enstaka platser i Värmland, Västergötland, Östergötland och sydligaste Sverige. Sett i ett historiskt och arkeologiskt perspektiv förefaller det mer troligt att bygden runt NV Siljan har en härstamning från Götaland.

Mätdata för norra Sverige år 1897-1898. Angående de skilda färgerna, se karta. Huvudindex anges på x-axeln och ögon-/hårfärg på y-axeln

De häradar och tingslag i norra Sverige och söder om norr fäbodgränsen, varifrån mätdata finns rörande bland annat huvudindex och ögon-/hårfärg. Olika områden har fått olika färger för att kunna skilja dem åt i diagrammet ovan.

De mätvärden som gäller för Ore och Älvdalen är en blandning mellan Leksand-Gagnef och bygderna runt Hälsingland, men har också paralleller i SO Dalarna. Det sistnämnda området kan vara en effekt av en stor invandring i samband med de stora dagbrotten och gruvbrytningen av silver, koppar och järn under medeltiden.

Tolkningsförslag

Att tolka detta virrvarr med siffror är ingalunda en lätt uppgift, eftersom den snabbt flyter ut i spekulationer och gissningar. Förhoppningsvis kan detta klarläggas betydligt bättre i framtiden när DNA-analyserna ersätter de gamla mätningarna från 1800-talet. Tills vidare är ett av flera tänkbara scenarion följande:

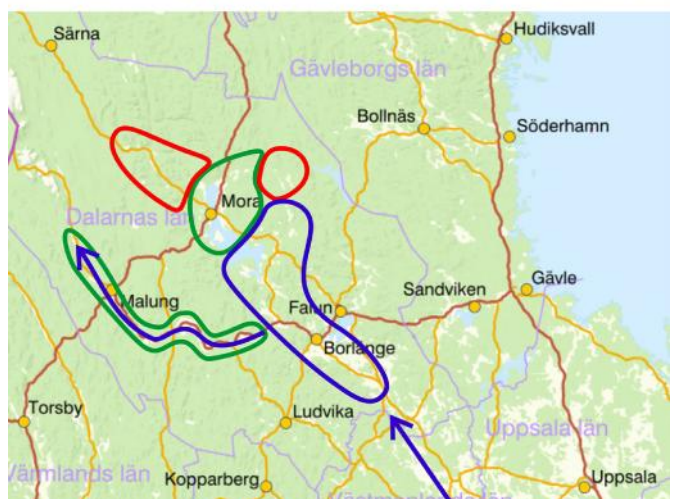
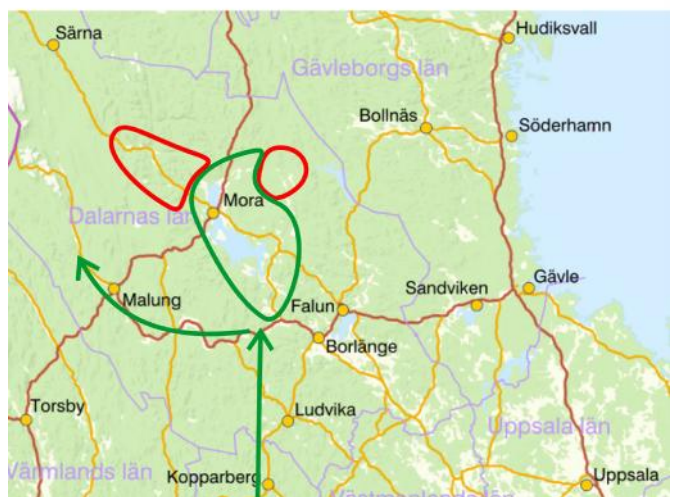
1) Till norra Dalarna kom folk från Hälsingland för ungefär 2000 år sedan, vilka slog sig ner i ett stråk från Ore till Älvdalen, men främst för att utvinna järn, inte primärt för att leva som bönder.

2) Därefter, eller runt de första seklerna efter Kristi födelse, kom folk från Götaland vilka hade många intressen som nybyggare. De flesta av dem livnärde sig på järnhantering, pälsjakt och boskapsskötsel, medan övriga var handelsmän och hantverkare. De trängde undan inbyggarna runt Mora och Orsa, men några av dem fortsatte upp längs Västerdalälven, i synnerhet till platser där det fanns järn. De skapade handelsleder ner till landskapen runt Mälaren. Ett viktigt centrum var Sollerön.

2b) Folk från bygderna i Nusnäs i den östra delen av Mora socken hade fäbodrar vid Oresjön och de anlade också bondgårdar, vilket bör ha skett i slutet av järnåldern eller början av medeltiden. Dessa nybyggare från Mora bör dock ha varit besläktade med dem som kom i första vågen från Hälsingland och inte alls från dem som kom i andra vågen från södra Sverige, ifall man även tar hänsyn till den starka nusnäsdialekten i Ore.

3) Något senare, kanske runt 500-talet i samband med folkvandringstiden, kom folk från bland annat Södermanland vilka kände till lönsamheten i järnhanteringen. De trängde undan inbyggarna i Gagnef, Ål, Leksand och Rättvik och kunde på så vis lägga under sig kontrollen av järnhanteringen. Deras nära släktingar bodde även i Säter-Husby, vilket medförde att makten förflyttades till området runt sjön Runn i sydöstra Dalarna. Detta förstärktes ännu mer när dagbrott och gruvdrift långt senare ersatte utvinningen av sjömalms och myrsmalm i norra Dalarna. Efter detta har det alltid varit stor skillnad mellan befolkningen i nordvästra och sydöstra Siljansbygden, vilka båda övergick alltmer till boskapsskötsel med inslag av odling. Successivt flyttade en del av dem till bygderna längs Västerdalälven.

Framtida forskning får visa ifall det finns någon sanning i dessa påståenden.

Sammanfattande tankar

Befolkningsberäkningen må vara grovskalig och osäker i många stycken, men den stödjer tre uppfattningar.

- att **uppkomsten av fäbodan måste ha skett senast under äldre medeltid**, men sannolikt i samband med etableringen av gårdar och bygder runt mitten av järnåldern.
- att man **byggde kyrkor runt om i övre Dalarna under 1000-talet** precis som i södra Sverige och att dessa träkyrkor successivt ersattes av stenkyrkor samt kompletterades med kapell som med tiden blev sockenkyrkor med egna församlingar.
- att förhållandevis många officiella **vetenskapliga förklaringar av ortnamn är orealistiska**.

Utvecklingen

Runt 400-talet eller möjligen något tidigare började etableringen av byar runt om i övre Dalarna. Spridningen i landskapet var stor redan från början, vilket säkerligen berodde på att sökandet efter sjö- och myrmalm bedrevs snart sagt överallt i skogarna. De som kom var inte alltid nära släkt med varandra men kan ändå ha kommit från ett gemensamt område, såsom landskapen runt Mälaren.

Järnutvinningen var troligen en central verksamhet och den direkta orsaken till att många byar bildades. Sedan kunde jordbruket spridas på sina egna villkor, där boskapskötseln var betydligt viktigare än odlingen. De som även i fortsättningen mestadels ägnade sig åt järnhantering behövde förmodligen organisera sig för att underlätta försäljningen. Här kan Sollerön ha blivit en naturlig samlingsplats, även för norra Västerdalälvens befolkning, så att järnet kunde lastas för gemensam transport till köpare långt från Dalarna. Den stormannafamilj som skötte om detta anlade ett praktfullt gravfält för att markera sin höga status. Redan vid den här tiden kan ett flertal ortnamn ha bildats, även sådana som sedan blev sockennamn eller namn på socknarnas delar.

När kristnandet sedan nådde Sverige och genomfördes med kraft i början av 1000-talet, bör många av de medeltida kyrkorna ha blivit byggda men enbart av trä liksom i resten av landet. Redan runt 1200-talet kan ett flertal kapell ha blivit byggda. Dessa blev ett komplement till sockenkyrkorna som under lång tid byggdes ut för att möta den ökade befolkningen, men till slut blev kapellen och dess omvandling till sockenkyrkor den främsta lösningen.

Alltifrån äldsta tid hade bönderna anammat traditionen att hålla boskapen i skogen om somrarna i syfte att hålla den skyddat för angrepp. Dessa fäbodan blev sedan en naturlig del av jordbruket. När gårdarna mångdubblades genom hemmansklyvning, skedde samma ökning med fäbodarna.

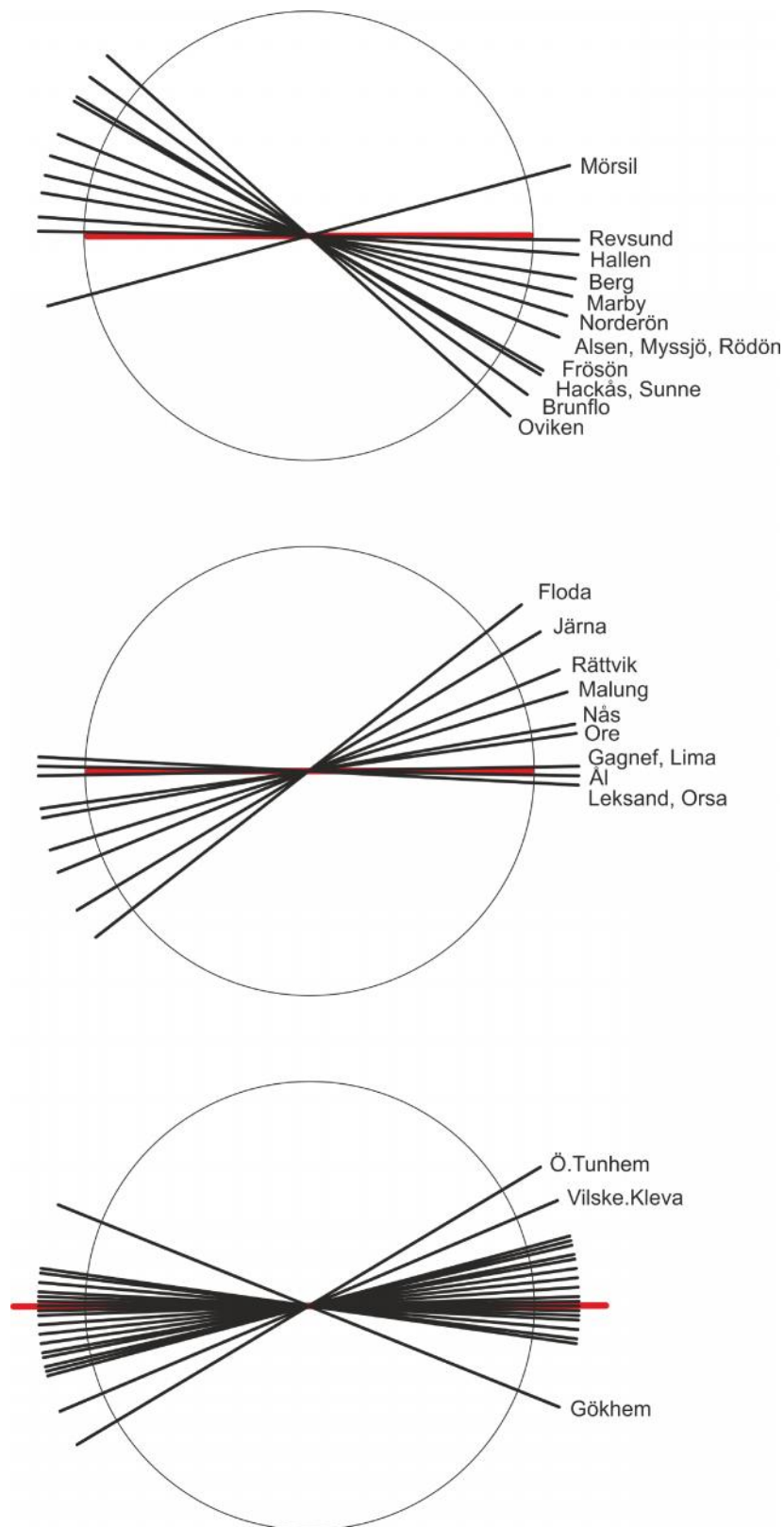
APPENDIX

Orientering av medeltida kyrkor

Medeltida kyrkor

De äldsta kyrkorna i Sverige byggdes sannolikt av trä på 1000-talet och ersattes från 1100-talet av stenkyrkor, vilket skedde efter ett flertal regler, såsom följande.

- **Långhuset** var den större delen av byggnaden och skulle orienteras i öst-västlig riktning. Det var avsett för allmogen och hade den primära ingången på sydsidan samt långt åt väster. Runt 1200-talet kunde den kompletteras med en nordingång enbart för kvinnor, vilken var mitt emot sydingången som i dessa fall användes av män. Ursprungligen stod dopfunten strax innanför dörren. Vanligen satt männen på den södra sidan och kvinnor på den norra, vilket tycks ha gällt långt in på 1600-talet och möjligen även därefter.
- **Koret** anslöt till långhusets östra kortsida. Fram till 1200-talet var koret i regel smalare än långhuset och hade lägre takhöjd. Det var endast avsett för präster och gossar som fått en första prästvigning och därför hade rätt att få vistas där när de sjöng i kören, vilket dock bara gällde under katolsk tid. En särskild ingång kunde förekomma på den södra sidan. Efter reformationen flyttades prästens plats till en predikstol i långhuset.
- **Absiden** var extra helig och knappt ens tillgänglig för präster. Dess exakta funktion är fortfarande okänd. De är ganska ovanliga.
- **Västtorn** är ovanligt och byggdes i anslutning till långhusets västra kortsida (enstaka undantag med östtorn förekommer).
- **Sakristia** tillbyggdes ofta under sen medeltid eller därefter samt placerades på korets norra sida.
- **Fönster** fanns i första hand på långhusets och korets södra sida, samt ibland på den östra kortsidan. Fönster på den norra sidan var ganska ovanligt när kyrkorna byggdes. Under 1600-talet och främst därefter gjordes fönstren större och ökade i antal.
- **Kyrkogården** betraktades som vigd jord och hade en tydlig gräns varinom begravningarna skedde. Ofta är kyrkogården firsidig, antingen rektangulär och har samma riktning som kyrkan, eller mer kvadratisk och har snarare hörnen i de fyra väderstrecken.
- **Gravläggningarna** skulle under katolsk tid alltid ske i vigd jord eller inne i kyrkan för präster och andra förnåma personer i socknen. Under den äldsta delen av medeltiden tycks män främst ha gravlagts på den södra sidan och kvinnor på den norra, men redan under mitten av medeltiden tycks sådana regler ha försvunnit helt. Kremering var förbjudet under katolsk tid och kroppen skulle läggas med fötterna i öster och huvudet i väster, vilket i princip även gällde för dem som gravsattes inne i kyrkan. Huruvida allmogens gravar hade någon form av gravmarkering eller inte under katolsk tid är okänt, men senast från 1600-talet bör någon form av markör ha funnits.

Kyrkornas riktning i tre undersökningsområden, dels runt Storsjön i Jämtland (överst), dels runt Siljan med omnejd i Dalarna (mitten), samt Falbygden i Västergötland. Röd linje avser exakt öst-väst.

Kyrkornas orientering

Riktningarna på de medeltida kyrkorna runt Siljan med omnejd i Dalarna samt runt Storsjön i Jämtland har blivit uppmätta på digitala kartor i syfte att undersöka hur stor variationen är. Det visar sig omgående att kyrkorna visserligen är orienterade i öst-västlig riktning generellt sett, men att avvikelsen emellanåt är påfallande stor.

Att fastställa riktningarna till de fyra väderstrecken kan ske på flera sätt. Det allra lättaste och mest exakta är att utgå från himmelspolen som är den absoluta nordriktningen. Alternativt utgår man från solens horisontpassager, men då är det som svårast just vid vår- och höstdagjämningen när solen går upp rakt i öster, eftersom den exakta östliga riktningen endast gäller i genomsnitt under en 4-års period när man tar hänsyn till den förskjutning som skottåret reglerar. Istället kan man utgå från ändlägena vid vintersolståndet och sommarsolståndet och söka upp mittpunkten, men på grund av solens flacka stigningsvinkel är det ofta svårt att fastställa den exakta riktningen vid en nollhorisont (när observatören är på samma höjd över havet som horisonten). Eftersom kyrkornas riktning endast i undantagsfall är riktade rakt österut, har ingen av dessa metoder använts. Därför återstår frågan vad som faktiskt var den avgörande orsaken bakom valet av riktning. Rent generellt finns det inget som talar för att stjärnor, mån- en, planeter, kometer etc skulle ha varit viktiga i dessa fall. Bara solen hade ett sådant högt symboliskt värde att det kan ha styrts långhusens riktning.

Om vi jämför långhusen riktningar med solen horisontpassager vid dess uppgång, borde man få fram aktuellt datum när man gjorde bestämningen av långhusets riktning. Vad som talar för att man verkligen var noga med detta är att flera kyrkor har samma eller näst intill samma riktning, vilket inte kan uppfattas som slumpmässigt, utan att man faktiskt har gjort exakt samma fastläggande på samma datum men på olika platser.

Tolkning

Tolkningen av dessa datums betydelse är inte alldeles enkel.

I Jämtland har man konsekvent, med ett enda undantag, valt datum som ligger före vårdagjämningen (alternativt efter höstdagjämningen). I stort sett infaller dessa datum mellan kyndelmässoafton och vårdagjämningen (alternativt mellan höstdagjämningen och Mårtensmässodagen). Spridningen är dock så stor att det inte tycks ha funnit en strävan att invänta något enstaka speciellt datum.

I Dalarna är det tvärtom. Här är alla undersökta datum strax intill eller efter vårdagjämningen. Bortsett från ett enda undantag infaller alla datum fram till den senaste dagen för påsk. Här skulle man således kunna framföra en preliminär slutsats att kyrkorna orienterats på en dag mellan vårdagjämningen och påskdagen det aktuella året. Påskdagen kunde inte infall vilken dag som helst, utan under den avgränsade perioden från den 22 mars och till 18 april så fanns det bara 19 gångbara alternativ, vilka följde en cykel och på det sättet kom ett visst datum tillbaka efter just 19 år. Om man förslagsvis undersöker tänkbara förklaringar till en riktning på 82°, vilket motsvarar den 28 mars, bör man måhända ta hänsyn både till alternativet den 27, 29 och 30 mars, för den 28 mars

är inte med. Var och en av dessa tre förslag återkommer vart 19:e år, men avståndet mellan den de två första förslagen (27 och 29 mars) är 8 år. Så effekten blir tämligen många alternativa byggnadsår, eller åtminstone år är långhusets riktning fastställdes. Dessa två dagar har löpnummer 10 och 18 i längden för gyllental. Om man istället tar fram listor över när påskdagens datum inföll den 27-29 mars, så får man följande svar för 1100-talet:

1103, 1114, 1125, 1155, 1160, 1171, 1182, 1187, 1193 och 1198

Med andra ord går det inte att ringa in något särskilt år som kan förefalla mer troligt än intilliggande år.

Felkällor

- Att uppmätningen inte är korrekt.
- Angivna datum nedan avser ett skottår. Tre år senare sker soluppgången i denna riktning 18 timmar tidigare, alltså möjligen dagen innan. För datum under januari och februari är denna tid om 18 timmar redan uppnådd och pålagd, så först under året därefter nollställdes tideräkningen.
- Skillnaden mellan nutid och medeltidens början, vad gäller soluppgångsriktningarna, är mindre än $0,5^\circ$ i ytterlighetslägena och har därför inte medräknats.
- Riktningarna har jämförts med solens uppgång ifall man hade nollhorisont, men inte med hänsyn taget till hur den faktiska horisonten ser ut på den aktuella platsen.

Skillnaden i latitud inom undersökningsområdena

- Skillnaden i latitud (breddgrad) mellan Djura och Mora är 4,5 mil, mellan Djura och Ore 5,8 mil, samt mellan Djura och Nås 1,7 mil (söderut).
- Skillnaden i latitud (breddgrad) mellan Brunflo och Berg är 2,9 mil, mellan Brunflo och Alsen 3,6 mil.
- Vid dagjämning är det i princip ingen skillnad mellan olika orter, utan överallt går solen upp i riktningen 90° .
- För vintersolståndet och sommarsolståndet är skillnaden mellan Djura och Mora ganska exakt 1° vad gäller soluppgångsriktningen, men de datum som ligger närmast i Dalarna är 1,5 månad därifrån vilket medför att .

Dalarna

	<i>Djura 2020</i>		<i>Mora 2020</i>		
52°	7 maj	5 aug	6 maj	6 aug	Floda
59°	27 april	15 aug	26 april	16 aug	Järna
68°	15 april	27 aug	14 april	27 aug	Rättvik
73°	8 april	2 sept	8 april	3 sept	Malung
80°	30 mars	11 sept	30 mars	12 sept	Nås
82°	28 mars	14 sept	28 mars	14 sept	Ore
87°	22 mars	20 sept	22 mars	20 sept	Mora
89°	19 mars	23 sept	19 mars	23 sept	Gagnef, Lima
91°	17 mars	25 sept	17 mars	25 sept	Ål
93°	14 mars	28 sept	14 mars	28 sept	Orsa, Leksand

	<i>Djura 2021</i>		<i>Mora 2021</i>		
52°	7 maj	5 aug	6 maj	6 aug	Floda
59°	27 april	15 aug	26 april	16 aug	Järna
68°	15 april	27 aug	15 april	27 aug	Rättvik
73°	9 april	3 sept	8 april	3 sept	Malung
80°	31 mars	12 sept	31 mars	12 sept	Nås
82°	28 mars	14 sept	28 mars	15 sept	Ore
87°	22 mars	21 sept	22 mars	21 sept	Mora
89°	19 mars	23 sept	19 mars	23 sept	Gagnef, Lima
91°	17 mars	26 sept	17 mars	26 sept	Ål
93°	14 mars	28 sept	15 mars	28 sept	Orsa, Leksand

Jämtland

	<i>Brunflo 2020</i>		<i>Brunflo 2021</i>		
75°	4 april	7 sept	5 april	7 sept	Mörsil
91°	17 mars	25 sept	17 mars	26 sept	Revsund
94°	13 mars	29 sept	14 mars	29 sept	Hallen
99°	8 mars	5 okt	8 mars	5 okt	Berg
103°	3 mars	9 okt	3 mars	10 okt	Marby
107°	27 febr	14 okt	27 febr	14 okt	Norderön
112°	21 febr	20 okt	21 febr	20 okt	Alsen, Myssjö, Rödön
120°	12 febr	30 okt	11 febr	30 okt	Frösön
121°	11 febr	31 okt	10 febr	31 okt	Hackås, Sunne
126°	4 febr	6 nov	4 febr	6 nov	Brunflo
132°	27 jan	14 nov	27 jan	14 nov	Oviken

Tabell över datum vid valda riktningar för solens horisontpassagen (azimut) vid dess uppgång, gällande Djura, Mora och Brunflo samt nutid (år 2020 och 2021) och vid nollhorisont. För Djura och Mora har avvikande datum år 2021 skrivits med blå färg.

Falbygden

59°	Ö. Tunhem	82°	Ugglum	93°	Valtorp
67°	Vilske-Kleva	84°	Håkantorp	93°	Luttra
75°	Gudhem	84°	Segerstad	95°	Hängsdala
75°	Karleby	86°	Åsle	95°	Ö. Gerum
76°	Kinneved	88°	Valstad	97°	Marka
76°	Vårkumla	88°	Mularp	98°	Hornborga
76°	Slöta	89°	Kälvene	98°	Torbjörntorp
77°	Lovene	90°	Ullene gamla kyrka	98°	Falköping
79°	Sörby	91°	Friggeråker	112°	Gökhem
80°	Kungslena	92°	Överkyrka (Gökhem)		

De medeltida kyrkornas östliga riktning på Falbygden i Västergötland.

59°	11 aug / 30 april - 1 maj
67°	23-24 aug / <u>19 april</u>
75°	<u>7-8 april</u> / 4 sept
98°	<u>8 mars</u> / 5 okt
112°	25 okt - 298:e dagen / 16 febr - 47:e dagen

Datum för solens uppgång som motsvaras av dessa riktningar på Falbygden.

Det mesta av spannet ligger inom en måncykel om 29,5 dygn om man har den kyrkliga bestämningen av vårdagjämningen (21 mars) någorlunda i mitten. Tiden om 13 dagar motsvarar från nytändning till fullmåne, och 17 dagar fram till nästa nytändning. Orsaken till denna olikhet vad gäller antalet dagar, beror på att dygnen för nedanmörkret när månen inte syns ingår i den andra och längre perioden.

- 21 mars - 13 dagar = 8 mars
- 21 mars + 17 dagar = 7 april + 12 dagar = 19 april

Påståenden i Sverre Sigurdssons saga

Kapitlet som berör den norske kungen Sverre Sigurdssons besök i Dalarna år 1177.

8. När påskveckan var över såg han att han inte skulle kunna komma norrut i landet om han inte valde några okända och mödosamma vägar, för det fanns stor utrustning över hela landet när folk frågade att besättningen började stiga österut i landet, och de hade inget sätt att komma in i landet där stora bosättningar låg i vägen. Han såg det som tillrådligt att vända sig till Östersjön och sedan korsade han den första skogen, som var 20 mil lång, tills han kom till [Eikesherred](#). Men när de åkte dit hade de en skog som var lika lång tills de kom till den plats som heter [Molung](#). Därifrån gick han igen genom en skog, som var femton mil lång, till [Jarnberaland](#). I alla dessa skogar fanns ingen annan mat än fjäderfä och älgkött. På den här resan hade de mycket slit och slit; för de gick väldigt länge genom utbredningen och uthärdade både hunger och kyla och stort slitage; De kunde inte heller få hästar eller annan transport dit, för vid den tiden var det värst att gå, när snön lossades av skogarna och isen vid vattnet. Ibland passerade de över myrar eller stora myrar, ibland genom täta skogar eller stora sällskap. [Jarnberaland är under kungen av Sverige och var då fortfarande hedniskt](#); människor där hade aldrig tidigare sett en kung komma in i hans land, och därför var de vana vid att kungar skulle passera; man kunde säga att det inte fanns någon man som visste vad en kung var, eller som visste om det var människa eller djur. Det var en stor nöd att röra sig bland sådana okunniga människor. Men så stor nåd visade den allsmäktige guden och den heliga Maria mot kung Sverre, att han fick mycket hjälp från detta folk och tillåtelse att gå genom landet, så snart de hörde hans ord. Men oftast var det att passera över ödemarker, myrar och vildmarker, stora floder och stillastående vatten mer än genom mänskliga bosättningar. Från Jarnberaland gick han genom en skog som var 18 mil lång, till en herrgård som hette [Herdaler](#); det var hans land. Därifrån korsade han en skog som var 38 mil att ta sig igenom. I denna skog var deras tillstånd så svårt att de inte hade annat att äta än barken av träd eller sav och de bär som legat under snön under vintern. Det hände att kung Sverre var tvungen att korsa en stor vattenkälla i en skog, och det fanns inga fartyg i närheten, men folket gjorde sig själva av stockar, tre eller fyra tillsammans, eftersom det skulle falla; men flottan som kungen var på var inte stor, de var fyra på den. Detta planade ut så snart de kom lite från land, så att de sjönk in i mitten av foten, men vattnet var en halv nautisk mil bred. Omedelbart kom en man springande ner till stranden; han var väldigt trött på att gå, för de var då i den värsta skogen, och innan det hade hela flocken varit utan mat i två dagar. Den här mannen ropade till dem som befann sig på flottan och bad dem hjälpa honom; han var nästan död av trötthet, sa han. Men de andra hade nästan kommit över vattnet. Och när kungen hörde hans rop, såg han att det var människans liv, om de inte tog honom upp; men å andra sidan tycktes inte flottan kunna bära alla män som tidigare hade varit på den. Men han lät flottan landa och plockade upp mannen, även om det inte såg ut som om de kunde komma fram. Och när den här mannen kom till flottan till dem, steg vattnet över deras knän; och så gick de över vattnet och landade vid ett fallet träd och gick på flottans sida. Kungen gick äntligen i land, och så snart han kom av flottan sjönk den som en sten. Denna incident verkade omedelbart för alla män konstiga och konstiga. Men nu är det uppenbart för alla att denna flotta bar gården, som var åsna, till de stora verken, som vid den tiden inte ens hade gjorts, och till högre utmärkelser än han hade då, då flottan flöt under mangården, men sjönk, så snart mannen var där. För två nätter sedan var de i vildmarken

och hade ingen mat, förutom att de åt fursav och sugade björksaft där; men vid den tredje dagen hade hela armén kommit till det yttersta. De trängde sedan in så hårt genom denna vildmark att det bara fanns 13 eller 14 mil kvar (till byn). Nu hände det sig att folket satt över en stor flod; när de kom över, lade de sig på sluttningen och orkade inte gå längre, så trötta var de. Sverre och två andra korsade äntligen floden och drev långt nedströms innan de kom till land. Sedan vilade de. Då bad kungen sina män att härda sig och tyckte att det var en kort väg till byn; han sa att det fortfarande kan "bränna något rött" för dem om de äntligen kom till kristna män. De lade sig på sluttningen och orkade inte gå längre, de var så trötta. Sverre och två andra korsade äntligen floden och drev långt nedströms innan de kom till land. Sedan vilade de. Då bad kungen sina män att härda sig och tyckte att det var en kort väg till byn; han sa att det fortfarande kan "bränna något rött" för dem om de äntligen kom till kristna män. De lade sig på sluttningen och orkade inte gå längre, de var så trötta. Sverre och två andra korsade äntligen floden och drev långt nedströms innan de kom till land. Sedan vilade de. Då bad kungen sina män att härda sig och tyckte att det var en kort väg till byn; han sa att det fortfarande kan "bränna något rött" för dem om de äntligen kom till kristna män.

9. Nu kom kungen till Jämtland. ...

Kommentar

Om hedendom

Beskrivningen är generell och vill framhäva vilka bekymmer som kung Sverre upplevde och tvingades utstå. Att folket han mötte ansågs vara hedniskt kan tolkas på många olika sätt. Somliga hävdar att de verkligen var hedningar, medan andra uppfattar texten som att de bara hade vissa hedniska traditioner kvar, vilket var tillräckligt för att understryka kung Sverres hjältemässiga framfart. Ställer vi detta påstående mot det vi vet om kyrklig verksamhet i Dalarna, så räcker det med de kristna gravarna i Leksand som är från 1000-talet. Det vore onekligen mycket märkligt om det inte fanns några kyrkor i Dalarna förrän under 1200-talet, eftersom flera djupt kristna kungar avskaffat den gedigna hedendomen i landet. Efter dråpet på Blot-Sven runt år 1087 finns inga fler uppgifter om en mer omfattande hedendom i landet, men många hedniska traditioner levde kvar såsom midsommarfirandet. Dessutom försökte inte Blot-Sven återinföra hedendomen och avskaffa kristendomen, utan endast att komplettera kristendomen med det urgamla riksblotet i Uppsala varav han fick sitt öknamn.

Om färdsträckan

Begreppet mil avser inte den gamla svenska milen om 11 km, för den blev standard först på 1600-talet. Innan dess avsåg begreppet mil inte en viss längd, utan färdtiden. Detsamma bör ha gällt under Sverres tid, för i vissa översättningar används ordet raster istället för mil. De tre säkra sträckorna från Ekshärad till Malung och vidare via Järnbäraland (här tolkat som Orsa) till Härjedalen (här tolkat som Lillhärdal) och sedan till Jämtland (här tolkat som Frösön) ger följande sträckor.

Från Ekshärad till Malung	20 raster	7 mil
Från Malung till Järnbäraland	15 raster	7,5 mil till Orsa
Vidare till Härjedalen	18 raster	9 mil från Orsa till Lillhärdal
Genom en skog till Jämtland	38+13 raster	15 mil från Lillhärdal till Frösön

Ekshärad - Malung	$20 / 7 =$	3 km per rast
Malung - Lillhärdal	$33 / 17 =$	5 km per rast
Lillhärdal - Frösön	$51 / 15 =$	3 km per rast

Dessa jämförelser antyder att färden kan ha tagit en annan sträckning än över Orsa, men alternativet att ta fågelvägen genom skogen från Malung till Härjedalen ger ingen tidsvinst och förkortningen av sträckan är försumbar. Därför förefaller det rimligt att Järnbäraland i detta avseende motsvarade en plats i bygden runt Orsa. Däremot kan den mer exakta platsen för hans besök ha varit snart sagt var som helst mellan Sollerön och Orsa, men inte Leksand eller Rättvik, eller ännu mer avlägsna platser.

Digerdödens bakteriella orsak

Det tål att upprepas att det finns många historiska forskare som fullständigt blundar för fakta och envisas med att framföra en gammal förlegad teori som bevisligen är helt fel. En av dem som allra mest hårdnackat har gått fram för att kväva alla som tänker annorlunda är säreget nog en professor i Historia, nämligen Dick Harrison. Det är inte första gången som han uppvisar sina brister i källkritiskt tänkande utan att skämmas det minsta. Pinsamt, tråkigt och ett totalt akademiskt förfall!

Sedan 1980-talet finns det två teorier som försöker förklara vad som orsakade digerdöden. Den teorin som av okända skäl fortfarande är den förhärskande om man ska tro på Wikipedia, upprättades i slutet av 1800-talet och hävdar att pesten spreds via en dödlig bakterie som endast förekom hos loppor och som främst spreds via svartråttor. Den alternativa teorin hävdar att det skedde direkt från människa till människa samt att loppor och svartråttor inte hade någonting med detta att göra. Döm själv efter att ha läst följande argument.

Allra först vill jag beröra fyndet från Falbygden i Västergötland som genom analys av tandemalj påvisat att en person som gravsatts i en gånggrift för drygt 5000 år sedan hade drabbats av samma böldpest som man tidigare ansåg förorsakade digerdöden. Påståendet är felaktigt av två orsaker. För det första vet vi ingenting om var någonstans personen blev smittad eftersom denne med stor sannolikhet överlevde då dödligheten bara är runt 3% och sedan flyttat till Falbygden, för smittan fanns knappast i Sverige vid den tiden. För det andra har denna böldpest ingenting med digerdöden att göra.

Böldpester efter 1800-talet och pestbakterien *Yersinia pestis*

Bakterien *Yersinia pestis* orsakade pestepidemier i bland annat Asien under 1800-talet samt därefter på skilda håll i världen. Denna böldpest spreds via svartråttornas loppor som bar bakterien. I Kina var det allmänt känt sedan mycket lång tid tillbaka att utbrott av böldpest föregicks av massdöd hos svartråttorna, varefter lopporna sökte sig vidare till något annat levande och emellanåt bet människor varmed smittan överfördes. Däremot spreds denna böldpest aldrig någonsin från människa till människa, vilket medförde att karantän inte stoppade smittspridningen. Råttornas förflyttning är dock så långsamt att det kunde ta 40 år för pesten att nå tvärs över Kina. Därför blev det bara lokala epidemier. En förutsättning för denna böldpest var hög värme, eftersom både svartråttan (*Rattus rattus*) och den berörda loppa (*Xenopsylla cheopis*) trivs bäst när det är minst 21°C under längre tid. De flesta människor som drabbades fick bara en enda böld i ljumsken sedan loppa bitit dem i benet. Inkubationstiden är 3-5 dagar och dödligheten var endast omkring 3% vid den stora epidemin i Hongkong år 1894. Dessa egenskaper har inte ändrats sedan dess.

Bakterien *Yersinia pestis* är en klon som utvecklats från *Yersinia pseudotuberculosis*, vilket skedde för 2600 - 28.000 år sedan enligt beräkningsmodeller. Bakterien har återfunnits i Europa och Asien de senaste 5000 åren genom analys av tandemalj från gravar.

Digerdödens böldpest och dess egenskaper

Europa är den enda kontinenten där böldpest inte förekommer permanent eftersom det inte finns resistenta svartråttor eller andra gnagare (möss, prärie-hundar, ekorrar etc) som kan bära smittspridande loppor. När böldpesten bryter ut, dör först gnagarna och därefter angrips människor i närheten. Sedan kommer inte lopporna längre eftersom alla smittbärare har dött. Således avstannar smittspridningen av loppornas böldpest tämligen omgående.

Ingen stor råttöd är känd vid tiden innan digerdöden, eller andra pestepidemier i Europa.

Pesten som orsakade digerdöden spreds även när det var kallt och till platser i Europa där det inte fanns svartloppor, såsom till Island dit svartråttan kom först 300 år senare. I Norge och Sverige var det ytterst få svartråttor vid denna tid. Inga andra gnagare kan heller komma ifråga.

De som drabbades fick många bölder samt pustler och svarta fläckar. Det började med bölder i ljumske eller armhåla, varefter de spreds till övriga delar av kroppen.

Hastigheten på digerdödens spridning visar att det inte kan ha skett via råttor eller andra gnagare, inte heller via luftburen smitta, men väl genom människors kroppslöss.

Digerdödens böldpest återkom under flera sekler, såsom i London under 1660-talet och 1710-1713 i Stockholm och delar av östra Sverige där dödligheten var 40-50%. Dödligheten tycks ha minskat successivt på en del platser, bland annat för att de som överlevt var mer motståndskraftiga liksom de var ättlingar till drabbade vid föregående epidemier. Den s.k. delta-32-mutationen antas ha haft betydelse för detta och den är vanlig i Europa, men inte i andra världsdelar.

Dödligheten under pestepidemierna på 500-talet och 1300-talet har uppskattats till omkring 35-40%, alltså mer än 10 gånger i jämförelse med 1800-talets böldpest (Yersinia pestis). Digerdöden var en pandemi och inte en lokal epidemi.

Inkubationstiden var c:a 32 dagar, varav en icke smittsam latenstid på 10-12 dagar och därefter 20-22 dagar när personen smittade utan att själv vara sjuk. Slutligen insjuknade personen och dog efter 5 dagar, alltså 37 dagar efter att ha blivit smittad. Därför spreds digerdödens böldpest betydligt fortare än 1800-talets böldpest i Asien, eftersom den spridningen pågick konstant utan att man visste om det. På vissa platser i Europa infördes karantän (40 dagars avspärrning), vilket stoppade spridningen på ett effektivt sätt, åtminstone så länge bestämmelsen efterföljdes.

En studie av Susan Scott som utgått från kyrkböcker från mitten av 1500-talet och framåt, undersökte staden Penrith i norra England under mer än tre sekler. Här visas hur pesten spreds från person till person, samt från familj till familj, vilket inte berörde vare sig råttor eller andra några smittspridare än människor.

Sammanfattning

Det finns stora likheter mellan den justinianska pesten på 540-talet (år 541-544 och som fortsatte till 767) och digerdöden runt år 1350 samt efterföljande pest-epidemier i Europa fram till 1710-talet. Däremot är skillnaden extremt stor gentemot böldpesten i Asien i slutet på 1800-talet som orsakades av pestbakterien Yersinia pestis.

Digerdödens böldpest har jämförts med pesten i Athen 430-427 f.Kr. och kejsar Antoninus (Marcus Aurelius) pest år 165-180, men åtminstone den sistnämnda kan ha orsakats av mässlingen, smittkoppor eller tyfus med en dödlighet på runt 25%.

Senare forskning

Från flera platser i Europa har man kunnat bekräfta att avlidna personer runt år 1350 samt i massgravar i London från 1600-talet liksom döda från mitten av 500-talet bar på pestbakterien Yersinia pestis. Detta har uppfattats som ett bevis på att bakterien Yersinia pestis likafullt orsakade digerdöden. Omvänt har andra studier påvisat flera massgravar från samma tid där denna pestbakterie saknas helt.

Antalet hushåll i Siljansbygden

Begreppet **hushåll** nedan avser egentligen en enskild skattebetalare i jordeboken, men eftersom det alltid fanns förhållandevis många gårdar som var på väg att genomföra en hemmansklyvning kan det uppfattas som olyckligt (men inte felaktigt) att använda begreppet gård. Begreppen hemman och gård kan uppfattas som jämbördiga och främst syfta på gård och åkrar, medan orden hushåll och matlag kan ses som personerna som höll ihop i samma arbetslag och som mestadels var nära släkt med varandra. Således kan man uppfatta hushåll och gård som någorlunda samma sak med sedda från två olika perspektiv och med olika betoning vad de innehåller.

I några av listorna nedan finns den moderna namnformen angiven i den andra kolumnen. Säkerligen finns somliga fel i den tolkningen, i synnerhet i Leksands socken där flera ortnamn återkommer i olika delar av socknen.

Antalet hushåll anges ibland med två tal och ett plustecken emellan dem. Dessa hushåll är återgivna på två sidor i landskapshandlingarna, och siffrorna anger antalet hushåll på första respektive andra sidan.

1546 - Årlig ränta i Mora, Orsa, Rättvik, Leksand, Ål och Bjurås

Landskapshandlingarna 1546:12 samt kompletterad med ortnamn från 1545:4, årlig ränta.

MORA

		<u>Antal</u>	<u>Nybyg- gare</u>	<u>Summa</u>
Österbygge Settungh				
Vettheneß	Vattnäs	7		
Noretth	Noret	16		
Barkarlååß	Bergkarlås	17		
Farneß	Färnäs	25	4	
Nufneß	Nusnäs	18		
Gardsåß	Garsås	10	1	
Fogdall	Fudal	5		
Fåßåß	Fåsås	1		107 (102)

Sold Settungh

	Solleröns sjättedel			
Benctzarffue	Bengtsarvet	9		
Amundzarffue	(Amundsarvet)	7		
Heriesz arffue	Häradsarvet	10		
Gruddebodha	Gruddbo	5		
Rotthaga	Rothagen	5		
Viiklis	Vikledsbyn	9		
Möckleby	Myckelbyn	10		
Vttanmyra	Utanmyra	14		
Kättelszbodha	Kättbo	4		
Geffuandhe	Gävunda	5		
Små Jönßebodha	Boda / Småjönsboda	2		
Jszundh	Isunda	2		
Ryßa	Ryssa	1		

6 94 (88)

<i>Strandbyggbe Settung</i> (kallades Vikara år 1543)		
Wijneß	Vinä	8
Vttmedlandha	Utmeland	20
Holen	Limholen	7
Vikabyn	Vika	30
		66 (65)

<i>Morkarla Settung</i>		
Morkarlaby	Morkarlby	26
Hemulsz	Hemus	4
Lijßeley	Lisselby	5
Långilid	Långlet	8
Lädhe	Läde	4
Säliä	Selja	8
Gopzhus	Gopshus	9
Venien	Venjan	8+14
Fizarebodha	Boda /Säbbenboda	1
Hökebergh	Hökberg	3
		94 (91)

<i>Elluedall Settung</i>		<i>Älvdalens sjättedel</i>	
Oxebergh	Oxberg	17	
Effuidzbergh	Evertsberg	15	
Väsa	Väsa	4	
Vestermyckleängh	Västermyckeläng	10	
Kätelle	Kåtilla	6	
Vasla	Vassler	1	
Sijön	?	2	
Monstha	Månsta	3	
Kalszarffue	Karlsarvet	4	
Åsen	Åsen	5	
Brunszberg	Brunnsberg	8	
Locha	Loka	5	
Rooth	Rot	9	
Neßetth	Näset	4	
Kluthen	Kittan	15	
Östermyckleängh	Östermyckeläng	20+6	
Gårdzszuarp	Gåsarv	7	
Bleckbergh	Blyberg	6	
Garpeberg	Garberg	5	
Spiuthmo	Spjutmo	3	
Börke	Börka	2	
Sätther	Säs	3	
Östhernor	Östnor	12	
Kråkebergh	Kråkberg	19	
Öna	Öna	4	198 (198)

<i>Boneß Settung</i>		
Boneß	Bonäs	54
Kumbleneß	Kumbelnäs	4
Moren	Moren	4
Lijmbeck	Limbäck	12
Biörkeuaßla	Björkvassla	4
Beck	Bäck	15
Inda	Indor	2
		97 (93)

ORSA

Blickom	Orsbleck	6	
Kyrkebyn	Kyrkbyn	12	
Hoolen	Holen	11	
Lundhen	Lunden	11	
Onszghierdhe	Vångsgärde	4	
Maghåß	Maggås	7	
Kåreghierdhe	Kårgärde	6	
Stackamora	Stackmora	4+18	
Handesijö	Hansjö	16 + 9	
Lindom	Lindorna	10	
Hornbergha	Hornberga	4	
Biuszâsz	Bjus	4	
Sletthebergh	Slättberg	32	
Skatthunghebyn	Skattungbyn	30+12	
Lijdhen	?	3	
Sunnabeck	Sundbäck	3	
Nedrebergh	Nederberga	3	
Teckeßbergh	(Täcksbergets fäbod?)	2	
Degherberghetth	Degerberg	33	(inkl. Bingby, Oljonsbyn och Kalund)
Stenberg	Stenberg	7	
Torreuåll	Torrvål	5	
Åberga	Åberga	29	
Kallamora	Kallmora	6	
Yzmeruåll	Issmarvål	4	
Myckleuård	Mickelvål	11	

Ooretth

Östhnsijön	Östansjö	5	
Sunnahede	Sunnanhed	4	
Boda	Norrboda, Sörboda	6	
Dalen	Dalbyn	8	
Viiken	Viken	2	
Arfued	Arvet	4	343 (319)

RÄTTVIK

Gullerâsz	Gulleråsen	6	
Kyrviszâsz	Kärvsås	6	
Endherâsz	Änderåsen	1	
Osznumszbergh	Osmundsberg	6	
Sylffbg:tt	Silvberg	1	
Bodana	Boda	5	
Lenâszen	Lenåsen	3	
Offuanmyra	Ovanmyra	6	
Solbergha	Solberga	7	
Vesthnå	Västånå	4	
Gyrsze	Gärdsjö	12+4	
Boorn	Born	5	
Blecketth	Blecket	3	
Österbjjrke	Östbjörka	6	
Glystijerna	Glistjärna	12+3	
Vesthebergh	Västberg	4	
Nedhnhooll	?	6	
Settra	Sätra	8	

Nystesijö	Nittsjö	4
Mallahool	?	2
Viikenne	Vikarbyn	15
Rögeråasz	Rögeråsen	11
Vestherbijnke	Västbjörka	4
Tamberåsz	Tammeråsen	5
Beck	Bäck	4
Vtteby	Utby	13
Anzarebyn	Altsarbyn	13
Gierde	Gärdebyn	8
Lerdall	Lerdal	16
Tijna	Tina (1 person år 1545)	
Henszåsz	Hedsåsen	3
Lijsleskogh	Lisskog	3

6 215 (209)

LEKSAND

Vesthenvik		7
Gryttenezs		2
Suttsznesz		1
Skoghe		5
Allma	Almo	5
Alluik	Alvik	2
Biörkan	Björken	9
... szbyn		10
Tagxbeck		5
... ornebyn		4
Jgglebeck		5
Hiorternesz	Hjortnäs	5+8
Tellebergh	Tällberg	9
Lakanesz	Laknäs	6
Opingxbgh	Plintsberg	6
... giörkan		2
Berszengh		13
Söderåsz		17
Tijmbergh		10
Siughar	Sjugarre	5
Settra	Sätra	4
Vestherberg		4
Bodha	Ytterboda, Överb.	4+3
... ma		8
Biörkebgh		4
.. bgha		9+2
... letthebgh		3
Böölle		3+1
Limberg	Lindberg	8
Gopa		2
Rönesz	Rönnäs	12
Hola		2
Bergh		2
Roma	Romma	8
Vlleui	Ullvi	7
Tybbelle	Tibble	13
Noretth		5
Forsz		1
Håszarffue		2

Hedeby		3
Dijura	Djura	5
Rårettha	Rälta	7+1
Skebergh		5
Skåleholen		2
.. ebgh		2
... tgnnoret		9
... tgnnoret		4
.. redzarffue		3
... agha		2
... etheby		6
... ker		3
Åkra		3
Torbenarff		3
Gierdhe		3
Mielgha	Mjälgen	4
Moon	Yttermo	3
Öffuermon	Övermo	4
Åkra		3

(ÅL & BJURSÅS)

Åll Sockn

Åll	Ål	5	
Biuszåsz	Bjursås	10	
Solarffue	Solarvet	1	
.. thaberg	Mårtanberg	2	
... rdenesz	Brenäs?	3	
Sättrom	Sätra	3	
Holen	Holen	5	
.. urby	Sorby	2	
Tunstha	Tunsta	2+1	
Stampnesz	Stamnäs	3	
Kijlen	Kilen	3	
---- <i>ingen adress</i> ----	(Leksands sn?)	30	
Cronona Landbor	(Leksands sn)	2	
Kyrke Landoo	(Leksands sn)	1	392 (360)

1545 - Årlig ränta i Leksand, Ål och Bjursås

LEKSAND, ÅL och BJURSÅS

Landskapshandlingar, årlig ränta.

Neszbygge fierdingh

Neszbyggebyn	Näsbyggebyn	7	
Tagxbeck	Tasbäck	2	
Allma	Almo	2	
Gropen	Gropen	2	
Hiortenesz	Hjortnäs	11	
Alluik	Alvik	3	
Biörka	Björken	2	
Daall	?	1	
Backa	Backen	1	
Hedhen	Heden	1	
Settra	Sätra	4	
Vestherbgh	Västberg	2	
Ytterbodhen	Ytterboda	1	
Noor	Noret	3+1	
Forneby	Fornby	5+2	
Jgglebeck	Hjulbäck	3+1	
Tellebergh	Tällberg	7	
Skoghén	Norrskog	6	67 (samt Damm-, Skall- & Brändskog?)

Åszbygge fierdingh

Söderåsz	?	19	
Torb[er]gh	Torrberg	1	
Bodha	Ytterboda, Överboda	2	
Vesthbergh	Västberg	1	
Rissom	Risa	1	
Opingxbgh	Plintsberg	4	
Björkan	Björken	1	
Östanhooll	Östanhol	1	
Bliszbergh	Plintsberg?	2	
Siugar	Sjugare	6	
Lijndom	? (flera alternativ?)	1	
Lakanesz	Laknäs	5	
Stumpsznesz	Stumnäs	4+1	tillhör Åls socken
Limberg	Lindberg	6	
Holen Mötthnergh	Holen, Mårtanberg	1	tillhör Åls socken
Biörszabodom	Björbodarna	5	
Söderskoggh	Sörskog	2	
Berszengh	Bergsäng	11+2	78

Rönesz fierdingh

Rönesz	Rönnäs	6	
Gopa	Gop	2	
Hoolen	Hola	2	
Almbergh	Almberg	2+1	
Vesterboda	?	4+2	
Nore	Noret	3+2	
Biörkebgh	Björkberg	4	
Torb[er]gha	Torrberg	3	
Tybbelle	Tibble	10	
Lijma	Lima	8+2	
Quernåkra	Kvarnåkern	4	

Hella	Hälla	5	
Bergh	Berg	3	
Roma	Romma	3	
Vlleui	Ullvi	3	76

Häredz fierdingh

Åkra	Åkerö	3	
Moon	Yttermo, Övermo	7+9	
Vesthenvik	Västanvik	4+1	
Smedzarffue	Smedby (Smedsarvet)	3	
Gierdhe	Gärde	5	
Häradhe	Härad	12	
Skebergh	Skeberg	6	
Haghan	Hagen	4	
Mielgha	Mjälgen	9	
Noor	Noret	3	
Vtteby	Utby	2	
Vestennor	Västannor	6+4	
Rärettha	Rälta	2	
Östannor	Östannor	2	
Hedeby	Hedby	3	
Dijura	Djura	3	88

Åll Sokn

Åäll	Ål	15	
Neszeth	Stamnäs etc?	6	
Sättrom	Sättra	3	
Mörthanbergh	Mårtanberg	3	
Surby	Sorby	2 + 2	
Kijlen	Kilen	3	
Hoolen	Holen	5	39
Biuszâsz	Bjursås	10+1	11
Cronona Landbor	(Leksands sn)	3	

139
totalsumma: 360

1581 - Årlig ränta i Orsa samt jämförelse med 1546

ORSA och ORE

Landskapshandlingar 1581:7, årlig ränta.

Haffbyggia Fierdingh

Handesiö	29	
Biusåås	5	
Hornbærgha	7	
Kyrkio bynn	6	
Lindher	8	
Lundhenn	9	
Holenn	13	
Kårgerdhe	6	
Onsgerdhe	10	

Calunx Fierdingh

Stenbärgh	7	
Lidhenn	6	
Dægerbärgh	3	
Bingeby	11+1	
Oll iönns by	8	
Calunx by	16	
Sönnanbæck	10	
Jsmarwårdh	3	
Torrewårdh	6	
Maghåås	8	

Wppbyggia Fierdingh

Slätte bärgh	25	
Stackmora	8+21	
Blikett	3	
Mycklewårdh	11	
Åberggha	4+25	
Nedherbärgh	3	

Skatungs Fierdingh

Kalmora	9+4	
Skatungebynn	43	328

Annexa Oreett

Östansiönn	16	
Sönnanhedha	3	
Boda	6	
Dalenn	17	
Wikenn	4	
Arffwedh	4	
Hedenn	2	52

totalsumma: 380

ORSA och ORE - En jämförelse mellan 1546 och 1581

Antalet gårdar som betalade skatt.

		<u>1546</u>	<u>1581</u>
<i>Haffbyggia Fierdingh</i>			
Handesijö / Handesiö	Hansjö	25	29
Biuszâsz / Biusåås	Bjus	4	5
Hornbergha / Hornbærgha	Hornberga	4	7
Kyrkebyn / Kyrkio bynn	Kyrkbyn	12	6
Lindom / Lindher	Lindorna	10	8
Lundhen / Lundhenn	Lunden	11	9
Hoolen / Holenn	Holen	11	13
Kåreghierdhe / Kårgerdhe	Kårgärde	6	6
Onszghierdhe / Onsgerdhe	Vångsgärde	4	10
<i>Calunx Fierdingh ***</i>			
Stenberg / Stenbärgh	Stenberg	7	7
Lijdhén / Lidhenn		3	6
Teckeßbergh / - - -	(Täktsbergets fäbod?)	2	- -
Degherberghetth / Dægerbärgh	Degerberg	33*	3
- - - / Bingeby	**		12
- - - / Oll iönns by	Oljonsbyn		8
- - - / Calunx by			16
Sunnabeck / Sönnanbäck	Sundbäck	3	10
Yzmeruåll / Jsmarwårdh	Issmarvål	4	3
Torreuåll / Torrewårdh	Torrvål	5	6
Maghåß / Maghåås	Maggås	7	8
<i>Wppbyggia Fierdingh</i>			
Sletthebergh / Slätte bärgh	Slättberg	32	25
Stackamora / Stackmora	Stackmora	22	29
Blickom / Blikett	Orsbleck	6	3
Myckleuård / Mycklewårdh	Mickelvål	11	11
Åberga / Åbergha	Åberga	29	29
Nedrebergh / Nedherbärgh	Nederberga	3	3
<i>Skatungs Fierdingh</i>			
Kallamora / Kalmora	Kallmora	6	13
Skatthunghebyn / Skatungebynn	Skattungbyn	42	43
<i>Ooretth / Annexa Oreett</i>			
Östhnsijön / Östansiönn	Östansjö	5	16
Sunnahede / Sönnanhedha	Sunnanhed	4	3
Boda / Boda	Norrboda, Sörboda	6	6
Dalen / Dalenn	Dalbyn	8	17
Viiken / Wikenn	Viken	2	4
Arfued / Arffwedh	Arvet	4	4
- - - / Hedenn	(Tillhed?)	- -	2

* Degerberg år 1546 är inkl. Bingby, Oljonsbyn och Kalund

** Numera en del av Oljonsbyn och Stenberg. Den gamla byn lär ha ödelagts efter digerdöden, men den finns med i husförhörslängder på 1700-talet.

*** Ett påstående av Petrus Envall från 1946 att Kalunds fjärding senare blev Skattung fjärding och att det syftar på Kallmora är fel, vilket visas ovan. Kalunds by måste ha legat nära Oljonsbyn och Degerberg.

1650 - Mantalslängd för Rättvik

RÄTTVIK

Söderås	Söderås	12		
Graaff	Grav (Väster-, Östergrav)	11		
Wthanåker	Utanåker	9		
Wästgiärde	Västgårde	4		
Mortanbergh	Mårtanberg	4		
Bäck	Bäck	4		
Wtheby	Utby	9		
Alzarbyn	Altsarbyn	17		
Giärdebyn	Gärdebyn	16		
Leerdaal	Lerdal	11		
Tijna	Tina	3		
Hedzåsen	Hedsåsen	4		
Öija	Öja	2		
Stumsnäs	Stumsnäs	7		
Westrbörkia	Västbjörka	11		
Tammråsen	Tammeråsen	7		
Röijeråsen	Röjeråsen	17		
Wijkian	Vikarbyn	20		
Siögrbergh	Sjurberg	1		
Nistsjö	Nittsjö	11		
Weistbärgh	Västberg	4		
Rooffgiäle	Rovgärdet	3		
Glistierna	Glistjärna	7		
Nedanhol	Nedanhol	3		
Backarne	Backa	13		
Zätra	Sätra	10		
Östrbjörka	Östbjörka	11		
Gullråsen	Gulleråsen	13		
Kijrfzåsen	Kärvsåsen	7		
Änderåsen	Änderåsen	3		
Osmunsbärg	Osmundsberg	4		
Sillberget	Silvberg	4		
Bodarne	Boda	8		
Offuanmyra	Ovanmyra	11		
Lönåsen	Lenåsen	10		
Solberga	Solberga	6		
Westanå	Västanå	7		
Born	Born	7		
Bleket	Bleket	5		
Giersjö	Gärdsjö	35		
Litzleskogh	Lisskog	1		
Daalstugun	Dalstuga	1		
<i>Finnes</i>	?	3		
pastor	(prästgården)	1		
sacellanus		1		
Ædituus		1		
		359		(1234 personer)

En släkt från Rättvik

Det är en allmän uppfattning i Siljansbygden att man inte gifter sig med folk från andra platser, vilket i detta fall betyder en annan socken och i vissa fall en annan del av socknen. Detta kan bekräftas av ett stort antal släktutredningar och nedanstående exempel är bara en enda av många. Nedan visas ett slumpvist valt släktträd som börjar i Rättvik i mitten av 1900-talet och går bakåt i tiden så långt som är möjligt vid ett allmänt användande av kyrkböcker och innan man måste göra mer omfattande analyser av källtexterna eller gå över till andra källor såsom skattelängder, bouppteckningar och domböcker. För att göra utgångspersonen anonym har de närmaste generationerna tagits bort.

Uppgifter Födelseår och boendeort har prioriterats. Bara i de fall som år för vigsel och död har funnits lätt tillgängligt har det tagits med. I somliga fall med månad och datum. Därtill anmärkningar och smärre kompletteringar. Om boendeort och födelseort inte är samma, har födelseorten angetts i första hand.

Uppställning Personerna är generationsvis ordnade efter tabuleringslägen, vilket innebär att ju längre åt höger som personen är angiven, desto fler generationer från stamfadern. De är listade med startpersonens fader allra först och sedan dennes fader och farfar etc. När informationen tryter och det inte finns fler kända personer avser nästa rad hustrun till den närmast ovannämnde mannen. På så vis uppräknas männen uppifrån och ner, medan kvinnorna anges nerifrån och upp om man söker dem generationsvis. Så en viss mans hustru hittar man rakt nedanför på samma tabbläge, och hustruns make finner man rakt ovanför på just det tabulatorläget. Som mest går denna tabell 7 generationer tillbaka i tiden.

Blå text Anförlust (ingifte) där personen finns på två ställen i släktträdet, men som bara följs vidare bakåt på den ena av dem.

Röd text Osäker uppgift.

Kursiv fetstil Gårdsnamn.

(Parentes) Uppgifter om släktskap, där "måg" betyder att han var ingift på gården och "styvson" att det inte är hans föräldrar som står angivna på gården där han växte upp. Alternativt uppgifter som inte har bekräftats ännu.

NAMN	Född	Bodde	Gift	Dog	Anmärkning
1 2 3 4 5 6 7					
Farfaderns förfäder					
D 1 <i>Pers</i> Anders Olofsson	1838-12-27	Östbjörka 10, Rättvik	g.1860		
E 1 <i>Pers</i> Olof Andersson	1806-09-08	Östbjörka 10, Rättvik	g.1831		
F 1 Anders Olofsson Sparv	1776-04-18	Östbjörka, Rättvik	g.1801		
G 1 <i>Pers</i> Olof Andersson	1727	Östbjörka, Rättvik	g1.1753		
H 1 <i>Pers</i> Anders Hansson	1686	Östbjörka 8, Rättvik	g.1711		anförlust (= J 25)
J 1 Hans Eriksson (måg)	1634	Östbjörka, Rättvik		d. 1698	
J 2 Malin Eriksson	1645	Östbjörka 11, Rättvik			
K 3 Erik Gunnarsson	1606	Östbjörka, Rättvik		d. 1687	
H 2 <i>Anna</i> Persdotter	1684-01	Östbjörka 5, Rättvik		d.1762	anförlust (= J 26)
J 3 Per Andersson	1645	Östbjörka, Rättvik	g.1678		
J 4 Kerstin Hansdotter		Östbjörka, Rättvik	g.1678		
K 8 Kerstin Andersdotter	1615	Östbjörka, Rättvik			moder/svärmoder
G 2 Margreta Hansdotter	1748	Östbjörka, Rättvik	g.1775	d.1812	
H 3 <i>Jöras</i> Hans Eriksson	1696	Östbjörka, Rättvik	g.1731		
H 4 Margreta Danielsdotter	1698	Östbjörka, Rättvik	g.1731	d.1785	
F 2 Brita Hansdotter	1778-09-29	Västanå, Boda	g.1801		
G 3 <i>Grönings</i> Hans Andersson	1746-01-05	Västanå 5, Boda	g.1777		
H 5 <i>Grop</i> Anders Hansson	1703-10-29	Västanå, Boda	g2.1743	d. (1767)	båda hade varit gifta tidigare
J 9 <i>Kihl</i> Hans Andersson	(1674)	Solberga, Boda	g.1700		
J 10 <i>Laggår</i> Anna Andersdotter	1677-12-02	Solberga, Boda	g.1700		

	K 19 Anders Olofsson	1645	Solberga, Boda		d.1709	
	K 20 <i>Laggår</i> Brita Eriksdotter	1656-07-27	Solberga, Boda			
	L 39 <i>Laggår</i> Erik Larsson	1611	Solberga, Boda		d.1675	
	L 40 Brita Larsdotter	1614	Solberga, Boda		d.1699	
H 6	<i>Pell</i> Kerstin Olofsdotter	1713-06-11	Västanå, Boda	g2.1743	d.>1767	<i>båda hade varit gifta tidigare</i>
J 11	<i>Långsveds</i> Olof Olofsson	1689	Ovanmyra, Boda	g.1712		
	K 21 <i>Långsveds</i> Olof Eriksson	1661	Ovanmyra, Boda		d.>1737	
	L 41 Erik		Ovanmyra, Boda		d.<1670	
	L 42 Lisbet Andersdotter		Ovanmyra, Boda	g2.1670		
	K 22 Kerstin	1654	Ovanmyra, Boda		d.1723	
J 12	<i>Pell</i> Karin Andersdotter	1692	Västanå, Boda	g.1712		
	K 23 <i>Pell</i> Anders Larsson	1651	Västanå, Boda		d.1691	
	L 45 <i>Pell</i> Lars Hansson	1617	Västanå, Boda		d.1701	
	M 89 Hans Persson		Västanå, Boda			
	M 90 Karin		Västanå, Boda			
	L 46 Anna	1619	Västanå, Boda		d.1681 / 1682	
	K 24 Kerstin Olofsdotter		Västanå, Boda			
G 4	<i>Annikas</i> Karin Andersdotter	1745-01-26?	Västanå, Boda	g2.1777		
H 7	Anders Matsson		Västanå, Boda			
H 8	Kerstin Olofsdotter	1708?	Västanå, Boda	g.1719?		
E 2	Kerstin Hansdotter	1813-06-02	Östbjörka 14, Rättvik	g.1831		
F 3	Hans Jonsson	1782-03-28	Born 12, Rättvik	g.1808		
G 5	Jon Eriksson	1743-04-15	Born 12, Rättvik	g.1774-12		
H 9	<i>Daniels</i> Erik Eriksson	1717-02	Born, Rättvik	g.1741		
J 17	<i>Danils (Stöt)</i> Erik Hansson	1685-03-01	Lenåsen 16, Boda	g.1712		
	K 33 <i>Stöt</i> Hans Hansson	1660	Lenåsen, Boda	g.1679	d.1729	
	L 65 <i>Stöt</i> Hans Jonsson	1632	Lenåsen, Boda		d.1698	
	M 129 <i>Stöt</i> Jon Hansson		Gulleråsen, Boda	g.1630		
	M 130 Anna		Gulleråsen, Boda			
	N 259 Anna		Gulleråsen, Boda			
	L 66 Kerstin	(1629?)	Lenåsen, Boda			
	K 34 Kerstin Eriksdotter	1659	Lenåsen, Boda	g.1679	d.1706	
	L 67 Erik Olofsson		Ovanmyra, Boda		d.<1673	
	L 68 Margreta Olofsdotter	1625	Ovanmyra, Boda		d.1675	
J 18	Karin Eriksdotter	1684	Born, Rättvik	g.1712	d.1765	
	K 35 Erik Danielsson	1645	Born 14, Rättvik			
	L 69 Daniel Eriksson	1601	Born, Rättvik		d.1684	
	L 70 Karin	1615	Born, Rättvik			
	K 36 Anna Jonsdotter		Born, Rättvik			
H 10	Margreta Jonsdotter	1723-07-04	Born, Rättvik	g.1741		
J 19	Jon Olofsson (måg)		Backa, Rättvik	g.1711		
J 20	Anna Jonsdotter	1691	Born, Rättvik	g.1711		
	K 39 Jon Larsson	1648	Born, Rättvik			
	K 40 Marit	1664	Born, Rättvik			
G 6	Kerstin Hansdotter	1743-01-19	Born 15, Rättvik	g.1774-12		
H 11	<i>Pers</i> Hans Andersson	1703-04-08	Born 4, Rättvik	g.(1726)	d.1788-01-08	
J 21	Anders Eriksson	1672	Born, Rättvik			
J 22	Karin Andersdotter		Born, Rättvik			
	K 44 Margreta	1681	Born, Rättvik			
H 12	Kerstin Eriksdotter	1707-06-30	Born 6, Rättvik	g.(1726)	d.(>1788)	
	J 23 Erik Eriksson Trött	1671	Born, Rättvik			
	K 45 Erik Larsson		Born, Rättvik			
	K 46 Karin	1638	Born, Rättvik			
	J 24 Malin Eriksdotter	1667	Born, Rättvik			
F 4	Kerstin Andersdotter	1789-05-21	Östbjörka 15, Rättvik	g.1808		
G 7	<i>Pers</i> Anders Eriksson	1755-11-04	Östbjörka, Rättvik	g.1782		
H 13	<i>Pers</i> Erik Andersson	1718	Östbjörka 10, Rättvik	g.1753	d.1773-05	
	J 25 <i>Pers</i> Anders Hansson	1686	Östbjörka 8, Rättvik	g.1711		anförlost (= H 1)
	J 26 Anna Persdotter	(1684-01)?	(Östbjörka, Rättvik)	g.1711	d.1762	anförlost (= H 2)
H 14	Anna Andersdotter	1733	Lenåsen 4, Boda	g.1753		
J 27	<i>Jöns</i> Anders Andersson	1706	Ovanmyra 19, Rättvik	g.1726		
	K 53 <i>Jöns</i> Anders Andersson (måg)		Ovanmyra 19, Rättvik			
	K 54 Kerstin Hansdotter	1666	Ovanmyra 19, Rättvik			
	L 107 Hans Larsson	1641	Ovanmyra, Boda	g.1670	d.1705	
	M 213 Lars Persson	1613	Ovanmyra, Boda	g.1632	d.1673	
	M 214 Ingegerd Olofsdottr	1606	Ovanmyra, Boda	g.1632	d.1684	
	N 427 Olof Hansson		Ovanmyra, Boda			
	L 108 <i>Sigrid</i> Andersdotter	(1643)	Ovanmyra, Boda	g.1670	d.1711	var möjligen Kerstins styvmor
J 28	Anna Andersdotter	1710-07-24	Lenåsen 8, Rättvik	g.1726	d.1783	
	K 55 <i>Byggils</i> Anders Persson	1673-02-02	Lenåsen, Boda	g.1699	d.1712	
	L 109 Per Hansson		Silverberg, Boda	d.1675		
	L 110 Kerstin	(1633)	Silverberg, Boda			
	K 56 Malin Olofsdotter	1664	Lenåsen, Boda	g2.1699		
	L 111 Olof Andersson	(1627)	Lenåsen, Boda			
	L 112 Margreta Eriksdotter	1633-02-17	Lenåsen, Boda		d.1706	
	M 223 Erik Eriksson		Lenåsen, Boda			
G 8	Kerstin Andersdotter	1747-05	Östbjörka, Rättvik	g.1782		
H 15	Anders Andersson		Östbjörka, Rättvik			
H 16	Kerstin Olofsdotter		Östbjörka, Rättvik			
D 2	Kerstin Brita Larsdotter	1835-12-05	Västberg 2, Rättvik	g.1860		
E 3	<i>Bud</i> Lars Hansson (måg)	1804-08-13	Altsarbyn 28, Rättvik	g.1830		
F 5	<i>Kittomes</i> Hans Larsson	1778-04-20	Altsarbyn 25, Rättvik	g.1796	d.1808-12-31	
G 9	<i>Kittomes</i> Lars Hansson	1736-04-15	Altsarbyn 25, Rättvik	g.1772		

H 17 <i>Kittomes</i> Hans Eriksson	1694-02	Altsarbyn 24, Rättvik	g.(1724)	d.1767-05	
J 33 Erik Jonsson Dalkarl	1665	Altsarbyn Backa 6, Rättvik			
K 65 Jon Hansson (måg)	1632	Altsarbyn, Rättvik			
K 66 Malin Eriksdotter	1635	Altsarbyn, Rättvik	g.1652		
L 131 Erik Hansson	1585	Altsarbyn, Rättvik		d.1676-01-30	
L 132 Anna	1589	Altsarbyn, Rättvik		d.1679-06-21	
J 34 Anna Andersdotter	1664	Altsarbyn, Rättvik			
H 18 Anna Larsdotter		(Lerdal, Rättvik)	g.(1724)	d.1741	
G 10 Karin Hansdotter	1746-05-13	Altsarbyn 31, Rättvik	g.1772		
H 19 <i>Pärs</i> Hans Andersson	1712-01-17	Altsarbyn 28, Rättvik			
J 37 Anders Nilsson (styvson)		Altsarbyn, Rättvik			
H 20 Kerstin	1713	Altsarbyn, Rättvik			
F 6 Kerstin Olofsdotter	1776-05-03	Rovgärdet 2, Rättvik	g.1796	d.1832-12-10	
G 11 Olof Andersson	1746-07-25	Rovgärdet 3, Rättvik	g.1769?		
H 21 Anders Olofsson	1720-10-17	Rovgärdet, Rättvik	g.1745	d.1770-05-26	
J 41 Olof Andersson	(1695?)	(<i>Gärdesbyn 11?</i>), Rättvik	g.1719		
K 81 <i>Skämmar</i> Anders Andersson					
K 82 Lisbet					
J 42 Brita Olofsdotter	1683	(<i>Gärdesbyn 11?</i>), Rättvik	g.1719		
K 83 Olof Danielsson					
K 84 Kerstin					
H 22 Margreta Eriksdotter	1721-11-10	Mårtansberg 11, Rättvik	g.1745		
J 43 Erik Andersson Giös/Sparring		Mårtansberg 11, Rättvik	g2.1717	d.1720/21?	
J 44 Margreta Andersdotter		Lerdal 32, Rättvik	g1.1717		
K 87 Anders Andersson		Lerdal, Rättvik			
K 88 Margreta		Lerdal, Rättvik			
G 12 Kerstin Andersdotter	1740-12-02?	Rovgärdet, Rättvik	g.1769?		
E 4 Anna Andersdotter	1809-02-05	Västberg 2, Rättvik	g.1830		
F 7 (<i>Bud</i>) <i>Lisens</i> Anders Eriksson (måg)	1779-08-31	Backa 24, Rättvik	änkling		
G 13 Erik Eriksson	1732-07-13	Backa 24, Rättvik	g.1774(ä)	d.1795-11-05	
H 25 <i>Lessell Hans</i> Erik Eriksson	1703	Backa, Rättvik			
H 26 Anna Andersdotter	1692	Backa, Rättvik		d.1752-07-19	
G 14 Anna Olofsdotter	1749- ?	Backa, Rättvik	g2.1801 (med Mats Andersson i Vikarbyn?)		
F 8 Anna Olofsdotter	1787-12-	Västberg 2, Rättvik	g.1807	d.1821	
G 15 <i>Bud</i> Olof Eriksson	1761-12-08	Västberg 1, Rättvik	g.1786		
H 29 <i>Bud</i> Anders Erik Persson	1724-09?	Västberg 1, Rättvik	g.1758	d.1799-08-24	
J 57 Per Eriksson	1691-02	Västberg 1, Rättvik	g2.1740	d.1771-04-28	
K 113 Erik Persson		Västberg, Rättvik			
K 114 Marit Olofsdotter		Västberg, Rättvik			
J 58 Anna Olofsdotter		Övre Gärdsjö, Rättvik	g.1716	d.1740	
H 30 Karin Olofsdotter	1731	Backa 15, Rättvik	g.1758	d.1802-01-10	
J 59 <i>Tyst</i> Olof Eriksson	1671	Backa, Rättvik			
J 60 Kerstin Andersdotter	1685	Backa, Rättvik			
G 16 Brita Hansdotter	1759-09-01	Västberg 8, Rättvik			
H 31 <i>Mörtnäs</i> Hans Andersson	1723	Västberg 8, Rättvik	g.1744	d.1769-07-02 i Stockholm	
J 61 Anders Andersson	1705	Västberg, Rättvik	g2.c1758		
J 62 Margreta	1696	Västberg, Rättvik		d. c.1757	
H 32 Lisbet Olofsdotter	1723-06-04	Glistjärna, Rättvik	g.1744	d.1782	
J 63 <i>Calur</i> Olof Hansson	1696	Glistjärna, Rättvik	g.1720		
J 64 Brita Olofsdotter	1704	Boda, Boda			
K 127 Olof Carlsson	1661	Boda, Boda	g2.1703	d.1748	båda var gifta tidigare
L 253 Carl Olofsson	1637	Boda, Boda		d.1712	
L 254 Brita	1641	Boda, Boda		d.1728	
K 128 Malin Larsdotter	1667	Glistjärna, Rättvik	g2.1703	d.1724	båda var gifta tidigare

Farmoderns förfäder

D 3-4 *Ej från Rättvik.*

Morfaderns förfäder

D 5 <i>Stor</i> Anders Anderson	1854-10-04	Backa 30, Rättvik	g.1884		
E 9 <i>Stor</i> Anders Eriksson	1810-02-24	Backa 30, Rättvik	g.1853		
F 17 Erik Eriksson (måg)	1785	Backa 30, Rättvik	g.1805	d.1813-05-25	
G 33 Erik Eriksson Some	1761-04-19	Backa 30, Rättvik	g.1784	d.1790	
H 65 <i>Stor</i> Erik Andersson	1722	Backa 26, Rättvik	g.1751	d.1773 i Stockholm	
J 129 <i>Stor</i> Anders Andersson	1684	Backa, Rättvik	g2.1717	d.1762-06-13	
K 257 Anders Larsson	1646	Backa, Rättvik	g2.1676	d.1691-07	
L 513 Lars Eriksson		Backa, Rättvik			
K 258 Margreta Bengtsdotter	1654	Altsarbyn 18, Rättvik	g.1676	d.1692-08-30	
L 515 Bengt Bengtsson	1634	Altsarbyn, Rättvik		d.1692-02-04	
L 516 Anna	1633	Altsarbyn, Rättvik		d.1674	
J 130 Karin Hansdotter	>1684	Västerbjörka 10, Rättvik	g.1717	d.1755	
K 259 Hans Eriksson (måg)	1641	Västerbjörka, Rättvik			
K 260 Marit Matsdotter	1647	Västerbjörka, Rättvik			
L 519 Mats Persson		Västerbjörka, Rättvik			
L 520 Anna		Västerbjörka, Rättvik			
H 66 Karin Olofsdotter	1732-05-10	Västberg 9, Rättvik	g.1751		
J 131 Olof Eriksson	1691	Västberg, Rättvik		d.1752	
J 132 Anna	1692	Västberg, Rättvik			
G 34 Kerstin Eriksdotter	1764?	(Blecket?), Rättvik	g.1784		
F 18 Anna Andersdotter	1784-02-08	Backa 26, Rättvik	g.1805		
G 35 <i>Bock</i> Anders Persson	1748	Backa, Rättvik	g.1783		
G 36 Anna Hansdotter	1763-04-29	Backa 33, Rättvik	g.1783		
H 71 <i>Lasser</i> Hans Olofsson	1715	Backa, Rättvik		d.1773	

	H 72 Karin Andersdotter	1724	Västberg, Rättvik	g.1759	
E 10	Kerstin Eriksdotter	1814-09-11	Backa 30, Rättvik	g.1853	
F 19	Erik Anders Lundquist	1778	Backa, Rättvik	g.1810	
G 37	<i>förare</i> Anders Lundquist		Backa, Rättvik	g.1765	d.1808
G 38	<i>madame</i> Brita Lundquist Hansdotter	1741-11-27	Backa 33, Rättvik	g.1765	d.1817-10-09
H 75	Hans Eriksson	1701	Backa 5, Rättvik	g.1726	
J 149	Erik Hansson	1670	Backa 5, Rättvik		
K 297	Hans Matsson		Backa, Rättvik		
K 298	Anna		Backa, Rättvik		
J 150	Anna		Backa, Rättvik		
H 76	Brita Jonsdotter	1710-08-06	Backa 24, Rättvik	g.1726	
J 151	Jon Hansson		Backa, Rättvik		
J 152	Margreta		Backa, Rättvik		
K 303	Karin		Backa, Rättvik		
F 20	Kerstin Andersdotter	1781-05-30	Born 19, Rättvik	g.1810	
G 39	<i>Skommar</i> Anders Eriksson	1747	Born 19, Rättvik	g.1768	d.1814-05-23
H 77	<i>Skommar</i> Erik Andersson	1702	Altsarbyn, Rättvik	g.1746-12	d.1759-01-21
H 78	Anna Hansdotter	1700	Born, Rättvik	g.1746-12	d.1761-08-30
G 40	Kerstin Carlsdotter	1746-02-26	Nedre Gärdssjö 30, Rättvik	g.1768	d.1799-01-03
H 79	<i>Sors</i> Carl Carlsson	1699-12-01	Nedre Gärdssjö 30, Rättvik		
J 157	Carl Olofsson	1673	Gärdssjö, Rättvik		
K 313	Olof Carlsson		Gärdssjö, Rättvik		
K 314	Anna	1649	Gärdssjö, Rättvik		
J 158	Elisabeth	1676	Blecket (24), Rättvik		
H 80	Anna Eriksdotter	1715-12-30	Gärdssjö, Rättvik		
J 159	<i>Olas</i> Erik Eriksson		Gärdssjö, Rättvik		
D 6	Anna Hansdotter	1864-05-18	Backa 19, Rättvik	g.1884	
E 11	<i>Bagge (Börtas)</i> Hans Hansson	1837-07-20	Söderås 6, Rättvik	g.1860	
F 21	<i>Hjerp</i> Hans Bengtsson	1808-06-11	Utby 18, Rättvik	g.1832	
G 41	<i>Tiger</i> Bengt Jonsson	1766	Utby, Rättvik	g.1792	
G 42	Brita Eriksdotter	1771	Utby, Rättvik	g.1792	d.1835-12-27
F 22	Brita Eriksdotter	1800-12-01	Östergrav 19, Rättvik	g.1832	
G 43	<i>Stor Lars / Ollars</i> Erik Olofsson	1767	Östergrav 17, Rättvik	g.1792	d.1812-04-11
H 85	<i>Ollars</i> Olof Eriksson "ståthållare"	1737	Östergrav 11, Rättvik	g.1764	d.1791?
J 169	Erik Eriksson		Östergrav, Rättvik		
J 170	Brita	1692	Östergrav, Rättvik		
H 86	Anna Hansdotter	1745-06-21	Östergrav 6, Rättvik	g.1764	d.1791?
J 171	<i>Keder</i> Hans Olofsson		Östergrav, Rättvik		
J 172	Sigrid	1693	Östergrav, Rättvik		
G 44	Kerstin Andersdotter	1761-12-15	Söderås 2, Rättvik	g.1792	
H 87	Anders Matsson Keija (måg)	1737	Västergrav 2, Rättvik	g.1761	
J 173	<i>Erkes</i> Mats Andersson	1701-12-02	Västergrav, Rättvik	g. ?	
K 345	Anders Matsson		Västergrav, Rättvik		
K 346	Anna		Västergrav, Rättvik		
J 174	Kerstin	1706	Västergrav, Rättvik		
H 88	Anna Larsdotter	1742-08-12	Västergrav, Rättvik	g.1761	
J 175	<i>Funck</i> Lars Persson	1715-10-06	Altsarbyn 10, Rättvik	g.1739	
K 349	Per Larsson		Altsarbyn, Rättvik		
J 176	Brita Larsdotter	1722	Söderås, Rättvik	g.1739	skriven i Utby"
K 351	Lars Larsson	1680	Söderås 10, Rättvik		
L 701	Lars Larsson	1652	Altsarbyn, Rättvik		
L 702	Brita	1657	Altsarbyn, Rättvik		
K 352	Anna Mikaelstr	1685	Altsarbyn, Rättvik		d.1761
E 12	Karin Hansdotter	1834-02-21	Backa 19, Rättvik	g.1860	
F 23	<i>Börtas</i> Hans Danielsson	1807-04-22	Backa, Rättvik		
G 45	Daniel Hansson		Backa, Rättvik		
G 46	Anna Eriksdotter	1784	Backa, Rättvik		
F 24	Lisbet Jonsdotter	1812-11-19	Backa 10, Rättvik		
G 47	Jon Matsson Lilja	1783-01-24	Backa 8, Rättvik	g.1811	d.1837-06 vice-korpral
H 93	Mats Jonsson Lilja	1750	Backa 5, Rättvik	g.1777	
J 185	<i>Börtas</i> Jon Eriksson	1701	Backa, Rättvik		
J 186	Karin Matsdotter	1714-03-13	Backa 23, Rättvik		
K 371	Mats Matsson Flatterskalla	1695	Backa, Rättvik		
L 741	Mats Flatterskalla		Backa, Rättvik		
L 742	Karin		Backa, Rättvik		
K 372	Anna		Backa, Rättvik		
H 94	Brita Olofsdotter	1747-09-19	Backa, Rättvik	g.1777	
J 187	<i>Marits</i> Olof Andersson	1705-03-13	Osmundsberg, Boda	g.1733	d.1795
K 373	<i>Marits</i> Anders Olofsson	1682-08-27	Kärvåsen, Boda		d.1728
L 745	Olof Olofsson	1641	Kärvåsen, Boda	g.1670	d.1711
M 1489	Olof Larsson		Kärvåsen, Boda		
N 2977	Lars Nilsson		Kärvåsen, Boda		
N 2978	Brita		Kärvåsen, Boda		
M 1490	Marit Eriksdotter		Kärvåsen, Boda		
L 746	Anna Eriksdotter	1651	Kärvåsen, Boda	g.1670	d.1715
M 1491	Erik		Gulleråsen, Boda		d.<1673
M 1492	Ingrid	1621	Gulleråsen, Boda		d.1684
K 374	Margreta Hansdotter	(1686)	Kärvåsen, Boda		d.1713
J 188	Margreta Andersdotter	1717	Osmundsberg, Boda	g.1733	d.1799
K 375	Anders Eriksson	1680-09-05	Osmundsberg, Boda	g.1706	d.1720
L 749	Erik Andersson	1653	Osmundsberg, Boda	g.1680	d.1715
M 1497	Anders Larsson	1602	Osmundsberg, Boda		d.1690
M 1498	Anna	1603	Osmundsberg, Boda		d.1679

N 2995 Lars Jonsson		Osmundsberg, Boda		d.1632
L 750 Anna Jonsdotter	1647	Osmundsberg, Boda	g.1680	d.1725
M 1499 Jon Andersson	1607	Osmundsberg, Boda		d.1687
N 2997 Anders Olofsson		Osmundsberg, Boda		
M 1500 Brita	1607	Osmundsberg, Boda		d.1681
K 376 Anna Olofsdotter	1687-01-06	Osmundsberg, Boda	g.1706	fosterdotter från Kärväsen
G 48 Ulrica Schönborg Hansdotter	1787-07-19	(Blecket 4, Rättvik)	g.1811	
H 95 Hans Schönborg	1745-02-19	Falun		d.1805-06-06
J 189 Lars Andersson				
J 190 Lisbet Hansdotter				
H 96 Christina Persdotter		Falun		

Mormoderns förfäder

D 7 <i>Sparv</i> Anders Hansson	1852-12-06	Backa 32, Rättvik	g.1874	
E 13 <i>Sparv</i> Hans Andersson	1823-10-31	Backa 34, Rättvik	g.1846	
F 25 <i>Sparv</i> Anders Eriksson	1766-09-07	Backa, Rättvik	g2.1820	
G 49 Erik		Backa, Rättvik	g.1751?	
G 50 Anna Andersdotter	1732-05	Backa, Rättvik	g.1751?	
F 26 Brita Andersdotter	1782-11-16	Backa (17), Rättvik	g.1820	
E 14 Anna Andersdotter	1818-11-05	Backa 28, Rättvik	g.1846	
F 27 <i>Bock</i> Anders Andersson	1795-05	Backa, Rättvik	g.1818	
G 53 <i>Bock</i> Anders Persson	1748	Backa, Rättvik	g1.1783/87	d.1817-05-14
G 54 Anna Hansdotter	1761	Backa, Rättvik		
F 28 Anna Andersdotter	1796-03-16	Östbjörka 15, Rättvik	g.1818	
G 55 <i>Gates</i> Anders Eriksson	1772	Östbjörka 15, Rättvik	g.1793?	d.1796
H 109 <i>Gates</i> Erik Andersson	1747-05-22	Östbjörka 15, Rättvik	g.1769	d.1789
J 217 <i>Pärs</i> Anders Eriksson	1713	Östbjörka 15, Rättvik	g.1743	
K 433 Erik		Östbjörka, Rättvik		
K 434 Karin	1679	Östbjörka, Rättvik		
J 218 Kerstin Andersdotter	1712	Östbjörka 9, Rättvik	g.1743	d.1768
H 110 Anna Olofsdotter	1747?	Västberg 4, Rättvik	g.1769	
J 219 Olof (måg)	1722	Västberg, Rättvik		
J 220 NN Olofsdotter		Västberg 4, Rättvik		
K 439 Olof Jacobsson	1679	Västberg 4, Rättvik		
L 877 Jacob Matsson		Västberg, Rättvik		
M 1753 "Ingren"		Västberg, Rättvik		
K 440 Anna	1689	Västberg, Rättvik		d.1750-01-14
G 56 Karin Hansdotter	1769	Östbjörka, Rättvik	g.1793?	
H 111 Hans Olofsson		Östbjörka, Rättvik		
H 112 Karin Jonsdotter		Östbjörka, Rättvik		
D 8 Kerstin Hansdotter	1852-03-28	Backa 17, Rättvik	g.1874	
E 15 <i>Säbb (Tysk)</i> Hans Matsson	1821-11-16	Vikarbyn 83, Rättvik	g.1843-05	
F 29 <i>Säbb</i> Mats Eriksson (måg)	1789-12-18	Stumnäs 18, Rättvik	g.1811	
G 57 <i>Anders Ols</i> Erik Eriksson		Stumnäs, Rättvik		
G 58 Anna Matsdotter	1765	Stumnäs 14, Rättvik		
H 115 Mats Andersson	1735	Stumnäs 14, Rättvik	g.1762	
J 229 <i>Anders Ols</i> Anders Olofsson	1706	Stumnäs, Rättvik	g.1729	d.1769-04-30
K 457 Olof Andersson		Stumnäs, Rättvik		
K 458 Brita Eriksdotter		Stumnäs, Rättvik		
J 230 Karin Matsdotter	1708	Stumnäs, Rättvik	g.1729	d.(1773-01-20?)
H 116 Anna Eriksdotter	1732	Stumnäs, Rättvik	g.1762	
F 30 Kerstin Hansdotter	1784	Vikarbyn 79, Rättvik	g.1811	
G 59 Hans Nilsson Tjäder	1760-10-16	Vikarbyn (3?), Rättvik	g.1782	d.1825-04-04
H 117 Nils Hansson		Vikarbyn, Rättvik		
H 118 Brita <i>Persdotter</i>		Vikarbyn, Rättvik		
G 60 Brita Jonsdotter	1748-06-12	Nittsjö 9, Rättvik	g2.1782	d.1821-05-26
H 119 Jon Hansson	1704	Vikarbyn, Rättvik		
J 237 <i>Börs</i> Hans Jonsson	1681	Vikarbyn, Rättvik		
J 238 Brita		Vikarbyn, Rättvik		d.1743
H 120 Lisbet	1707	Vikarbyn, Rättvik		
E 16 <i>Tysk</i> Margreta Andersdotter	1825-02-11	Backa 20, Rättvik	g.1843-05	
F 31 <i>Tysk</i> Anders Hansson	1802-04-02	Backa, Rättvik	g.1823-05-19	
G 61 <i>Tysk</i> Hans Andersson	1774-07-23	Glistjärna 6, Rättvik	g.1794	
H 121 Anders Hansson (måg)	1747	Glistjärna, Rättvik	g.1773	
H 122 Anna Hansdotter	1751	Glistjärna 8, Rättvik	g.1773	
J 243 Hans Hansson Länsman	1726	Glistjärna, Rättvik	g.1750	
J 244 Margreta Persdotter	1726-11-21	Glistjärna 8, Rättvik	g.1750	
K 487 <i>Rissa</i> Per Jonsson		Glistjärna, Rättvik		
K 488 NN	1687	Glistjärna, Rättvik		
G 62 Margreta Larsdotter	1767-11-24	Backa 15, Rättvik	g.1794	
H 123 <i>Tysk</i> Lars Danielsson (måg)	1740	Blecket 10, Rättvik	g.1757	d.1772
J 245 <i>Ingnes</i> Daniel Vilken	1709-04-15	Lerdal 1, Rättvik	g.1729	
K 489 Vilken Danielsson		Lerdal 1, Rättvik		
L 977 Daniel		Lerdal, Rättvik		
L 978 Ingeborg		Lerdal, Rättvik		
K 490 Kerstin		Lerdal, Rättvik		
J 246 Brita Andersdotter	1708	Blecket, Rättvik	g.1729	
K 491 Anders		Blecket, Rättvik		
K 492 Kerstin	1677	Blecket, Rättvik		
H 124 Anna Eriksdotter	1735	Backa 15, Rättvik	g.1757	
J 247 <i>Tysk</i> Erik Eriksson		Backa, Rättvik		
J 248 Malin Andersdotter	1712	Backa, Rättvik		
F 32 Anna Eriksdotter	1808-03-28	Backa 46, Rättvik	g.1823-05-19	

G 63 <i>Dräng</i> Erik Andersson	1770-05-23	Backa 29, Rättvik	g.1801	
H 125 <i>Dräng</i> Anders Hansson	1726-10-13	Backa, Rättvik	g.1754	
J 249 <i>Dräng</i> Hans (måg)	1692	Backa, Rättvik	g.1754	d.1751
J 250 Anna	1708	Backa 29, Rättvik		
K 499 <i>Dräng</i> Hans Hansson	1675	Backa, Rättvik		d.1746
K 500 Anna	1677	Backa, Rättvik		
H 126 Kerstin Hansdotter	1734-01-17	Backa, Rättvik	g.1801	
G 64 Anna Danielsdotter	1778-12-06	Övre Gärdsjö, Rättvik		
H 127 Daniel Persson Näsvis		Övre Gärdsjö, Rättvik		
H 128 Karin Hindriksdotter	1748-10-19	Vikarbyn 35, Rättvik		
J 255 <i>Per Nils</i> Hindrik Jonsson	1704	Vikarbyn, Rättvik		
J 256 Brita	1715	Vikarbyn, Rättvik		
K 511 Anna	1690	Vikarbyn, Rättvik		
